

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TÜRKİYE'DE SURİYELİ MÜLTECİ GÖÇÜNÜN İL
DÜZEYİNDE BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**

Mahsum ÖKMEN

2501180306

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Murat BİRDAL

İSTANBUL – 2022

ÖZ

TÜRKİYE'DE SURİYELİ MÜLTECİ GÖÇÜNÜN İL DÜZEYİNDE BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Mahsum ÖKMEN

2011 yılında Suriye’de başlayan iç savaş birçok Suriyeli sığınmacının Türkiye’ye göç etmek zorunda kalmasına sebep olmuştur. Sığınmacı sayısında sınır illerinde başlayan yoğunlaşma zaman içerisinde tüm Türkiye’ye yayılmış ve göçmenlerin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkisi en önemli tartışma konularından biri haline gelmiştir. Suriyeli sığınmacıların, emek piyasası, sermaye girişi, dış ticaret ve fiyatlar yoluyla varış illerindeki etkileri, bu alandaki çalışmaların odak noktasını oluşturmuştur. Bu çalışmanın amacı ise, göçmenlerin ilk varış noktası olan Suriye sınırındaki illerde 2013-2014 yıllarında, GSYİH’deki büyümenin göçten nasıl etkilendiğini incelemek ve bu yolla geçmiş çalışmalarda incelenen iktisadi değişkenlerin net etkisini tespit etmektir. Bu doğrultuda, zorunlu göçlerin analizinde literatürde sıkça kullanılan farkların farkı yöntemiyle sınır illerinin durumu, bu illere benzer trende sahip olan göç almayan illerle karşılaştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, göç alan illerin ortalama büyüme oranının, almayan illere kıyasla 5.48 yüzde puan daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Farkların farkı bulgularını tamamlayıcı olarak, bölgesel kıyaslama yöntemiyle, etki illerinin bulunduğu bölgelerde büyümenin bileşenlerindeki göç sonrası değişim analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, illerin ortalama büyüme oranındaki artışa karşın, tüm bölgelerin bu artıştan aynı ölçüde etkilenmediği saptanmıştır.

Anahtar kelimeler: Zorunlu göç, ekonomik büyüme, bölgesel büyüme, farkların farkı, bölgesel kıyaslama

ABSTRACT

THE IMPACT OF SYRIAN REFUGEES ON PROVINCE LEVEL GROWTH IN TURKEY

Mahsum ÖKMEN

The civil war that began in Syria in 2011 caused many Syrian refugees to migrate to Turkey. The concentration of forced migrants, which affected border provinces in the beginning, spread throughout Turkey over time, and the impact of refugees on the Turkish economy has become one of the most outstanding topics of discussion. The effects of Syrian refugees in the destination provinces through the labor market, capital inflow, foreign trade and prices have been the focus of the studies in this field. The aim of this study is to examine how the GDP growth was affected by migration in the provinces on the Syrian border, which is the first destination of immigrants, and to determine the net effect of the economic variables examined in previous studies. In this direction, the position of border provinces is compared with the provinces that do not receive refugees and have a similar trend with border provinces, using the difference of differences method, which is frequently used in the literature in the analysis of forced migrations. The findings reveal that, the average growth rate of the provinces that receive refugees is 5.48 percentage points higher than the compared provinces. As a complement to the difference in differences findings, the post-migration change in the components of growth of the impacted regions was analyzed using the regional benchmarking method. Result of the analysis indicated that despite the increase in the average growth rate of the provinces, all regions were not affected by this increase equally.

Keywords: Forced migration, economic growth, regional growth, difference in differences, regional benchmarking

ÖNSÖZ

Suriyeli sığınmacıların Türkiye ekonomisine etkisi 2011 yılından bu yana gündemdeki yerini koruyor. Merakımı kamçılayan bu konu hakkındaki sorulara kısmen de olsa bu çalışmada cevap vermiş olmayı umuyorum. Başta bu alanda tez yazma konusundaki tereddütlerime rağmen beni cesaretlendiren Prof. Dr. Murat Birdal'a ve süreç boyunca bana yol gösteren Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Kahveci'ye teşekkür ederim. Pandemi döneminin zorlukları karşısında yanımda olup bana destek olan yoldaşım Merve Tosun'a ve süreç boyunca dayanışmayı benden esirgemeyen arkadaşlarım Tuncay Kuş, Naci İbrahim Keleş, Efe Can Müderrisoğlu, Burak Beder, Mehmet Şuayb Yıldırım, Üstüner Okan Çınar ve Semih Evciman'a minnettarım. Tez sürecimin en zorlu anlarında savrulmamı engelleyen Dr. Öğr. Üyesi Anıl Zekiye Göker'e desteği için şükran borçluyum. Eğitim hayatımın her anında arkamda duran bir aileye sahip olmak benim için en büyük şanslardan birisidir. Annem babam ve tüm kardeşlerime bu süreçte yanımda oldukları için teşekkür ederim.

Mahsum ÖKMEN

İSTANBUL, 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	iv
TABLolar LİSTESİ.....	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	viii
GRAFİKLER LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

GÖÇÜN EKONOMİK ETKİLERİ

1.1. Zorunlu Göç Kavramı	4
1.2. Göçün Emek Piyasasına Etkisi.....	9
1.3. Göçün Refah Üzerindeki Etkisi.....	13
1.4. Göçün İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkisi.....	18

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DEKİ SURİYELİ SİĞINMACILAR

2.1. Türkiye’deki Suriyeli Nüfusunun Yıllar İçerisindeki Değişimi.....	25
2.2. Türkiye’deki Suriyeli Sığınmacıların Yaş ve Cinsiyet Bakımından Dağılımı.....	29
2.3. Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Yasal Düzenlemeler ve Politikalar	31
2.4. Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Tutum.....	35
2.5. Suriyeli Sığınmacıların Türkiye Ekonomisine Etkisi.....	37
2.5.1. Suriyeli Sığınmacıların Emek Piyasasına Etkisi	37
2.5.2. Suriyeli Sığınmacıların Sermaye Üzerindeki Etkisi	44
2.5.3. Suriyeli Sığınmacıların Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi.....	47
2.5.4. Suriyeli Sığınmacıların Fiyatlar Üzerindeki Etkisi	49
2.5.5. Suriyeli Sığınmacıların Ekonomi Üzerindeki Toplam Etkisi	50

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SURİYELİ GÖÇÜNÜN BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN AMPİRİK ANALİZİ

3.1. Yöntem	53

3.1.1.	Farkların Farkı Yönteminin Özellikleri	54
3.1.2.	Bölgesel Kıyaslama Yönteminin Özellikleri	56
3.2.	Veri Seti ve Farkların Farkı Modelinin Oluşturulması	59
3.1.	Bulgular	64
SONUÇ	.....	73
KAYNAKÇA	.....	76

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. 1: Göç türleri.....	5
Tablo 1. 2: Doğal deneylerde göç nedenleri	6
Tablo 3. 1: Farkların farkı ve bölgesel kıyaslama analizinde kullanılan veriler.....	59
Tablo 3. 2: İl düzeyinde Suriyeli sığınmacı sayısının yerleşik nüfusa oranı	60
Tablo 3. 3: İki yönlü t testinden elde edilen sonuçlar	63
Tablo 3. 4: Farkların farkı tahmininin sonuçları	64
Tablo 3. 5: İç göçe ilişkin sonuçlar	65

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. 1: Fiyat hareketlerinin refah üzerindeki potansiyel etkileri	16
Şekil 1. 2: Bölgesel GSYİH'deki değişimin belirleyicileri.....	23
Şekil 3. 1: Temel farkların farkı tasarımı	56

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1. 1: Doğal deneylerde göçmen sayısı	7
Grafik 2. 1: Yıllara Göre Türkiye’deki Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeli Sığınmacı Sayısı.....	26
Grafik 2. 2: Suriyeli Sığınmacı Nüfusu Bakımından En Kalabalık 10 İl.....	28
Grafik 2. 3: Suriyelilerin ve T.C. Vatandaşlarının Yaş ve Cinsiyete Göre Dağılımı.	29
Grafik 3. 1: Etki grubundaki Türkiyeli ve Suriyeli nüfusunun karşılaştırılması.....	61
Grafik 3. 2: Etki ve kontrol grubunun göç öncesi/sonrası ortalama büyüme oranı ...	62
Grafik 3. 3: Suriyeli hissedarı olan firmaların toplam firma oluşumu içerisindeki payı ve Suriyeli hissedarı olmayan yeni firma oluşumunun 2010-2014 arası artış oranı ..	67
Grafik 3. 4: Adana, Mersin (TR62) bölgesinin bölgesel kıyaslama sonuçları.....	68
Grafik 3. 5: Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye (TR63) bölgesinin bölgesel kıyaslama sonuçları	69
Grafik 3. 6: Gaziantep, Adıyaman, Kilis (TRC1) bölgesinin bölgesel kıyaslama sonuçları	69
Grafik 3. 7: Şanlıurfa, Diyarbakır (TRC2) bölgesinin bölgesel kıyaslama sonuçları	70
Grafik 3. 8: Mardin, Batman, Şırnak, Siirt (TRC3) bölgesinin bölgesel kıyaslama sonuçları	71

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AFAD	: Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı
ESSN	: Emergency Social Safety Net
GİGM	: Göç İdaresi Genel Müdürlüğü
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
HİA	: Hanehalkı İşgücü Araştırması
İBBS	: İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması
İGAM	: İltica ve Göç Araştırma Merkezi
KADAV	: Kadınlarla Dayanışma Vakfı
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
ORSAM	: Ortadoğu Araştırmaları Merkezi
SUY	: Sosyal Uyum Yardım Programı
TESEV	: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı
TL	: Türk Lirası
TÜFE	: Tüketici Fiyat Endeksi
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜRK-İŞ	: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
UNHCR/BMMYK	: Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği
ÜİYEK	: Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kişiler
YUKK	: Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu

GİRİŞ

Ülke içi çatışmalar, politik sorunlar ve doğal afetler gibi gerekçelerle göç etmek zorunda kalanların sayısı günden güne artmaktadır. Birleşmiş Milletler Yüksek Komiserliği (UNHCR) verilerine göre 2021 itibarıyla dünya çapında bu sayı 26.6 milyona ulaşırken; 2011 yılında Suriye Arap Cumhuriyetinde başlayan iç savaş nedeniyle ülkesini terk etmek zorunda kalan Suriyelilerin sayısı ise aynı yıl 6.6 milyonu bulmuştur. Çoğunlukla komşu illere göç eden Suriyeli sığınmacıların 3.7 milyonu aynı yıl Türkiye’de ikamet etmektedir. Bu kitlesellikteki tüm nüfus hareketlerinde olduğu gibi Suriyelilerin göçü, Türkiye ekonomisini birçok açıdan etkileyerek hakkında yoğun tartışmaların gerçekleştiği bir konu haline gelmiştir. Bu durumun iktisat literatüründeki izdüşümü ise sığınmacıların emek ve mal piyasalarına, dış ticaret hadlerine ve sermaye oluşumuna etkilerini değerlendiren çalışmalardır. Değerlendirilen tüm değişkenlerle ilişki içerisinde olmasına karşın, Suriyeli göçünün GSYİH üzerindeki etkisi hakkında kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Buradan hareketle, bu çalışmada, Suriyeli sığınmacılara ev sahipliği yapan sınır illerinin göç sonrası durumunun, ekonomik büyüme oranı üzerinden incelenmesi amaçlanmaktadır.

İktisat literatüründe göçün ekonomi üzerindeki etkilerinin incelenmesinde göçmenlerin varacakları yeri ve kalış sürelerini, elde edecekleri ekonomik getiriye göre seçmeleri gibi yanlılık yaratan bir takım zorluklar bulunmaktadır. Ani, kitlesel ve plansız olmaları yönünden zorunlu göçler büyük ölçüde bu yanlılık problemini ortadan kaldırmaktadırlar. Bu göç tipinin ekonomi üzerindeki etkisinin incelenmesinde, 1980 yılında kitlesel bir biçimde Küba’dan Miami’ye göç eden Kübalıların Miami emek piyasası üzerindeki etkisini inceleyen Card’ın (1990) çalışması başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir. Bu çalışma ve olay etrafında dönen tartışmalar zorunlu göç-ekonomi ilişkisine dair literatürün gelişmesini sağlamakla birlikte, varış ekonomisindeki koşullardan bağımsız gelişen kitlesel göç hareketlerinin doğal deneyler olarak ele alınması, literatürde sıklıkla tercih edilen bir yöntem haline gelmiştir. Öte yandan, zorunlu göçlerin her geçen gün artmasıyla birlikte, zorunlu göçe tabi olanların varış noktasındaki etkilerini değerlendiren çalışmalar, göç alan ülkedeki nüfusun alım gücü, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimi, konut piyasasındaki durumu gibi alt başlıkları kapsayacak şekilde artmıştır.

Zorunlu göçün ekonomik etkilerine yönelik artan ilgiye karşın, göç-büyüme ilişkisine dair literatürün kapsamı ağırlıklı fayda maksimizasyonuna dayalı gönüllü göçlerden oluşmaktadır. Bu alandaki çalışmalarda göçmenlerin varış noktasında sağladıkları –çoğunlukla eğitim ve meslek durumuyla ifade edilen- beşeri sermaye düzeyine odaklanılmaktadır. Bu yönelimin sebebi neoklasik büyüme modellerine göre kalıcı büyümenin gerçekleşebilmesinin önkoşulunun teknolojideki ilerleme ve yüksek beşeri sermaye olmasıdır. Dolayısıyla, göç etkisinin bu modeller aracılığıyla açıklanması uzun vadeye ilişkindir ve göçmenlerin vasıf düzeyleri hakkındaki bilgiye bağlıdır. Türkiye’nin göç deneyiminde ise Suriyeli sığınmacıların eğitim ve beceri düzeylerine ilişkin verilerin oldukça kısıtlı olmasının yanı sıra, bu göç örneği diğer birçok kitlesel göç hareketi gibi kısa vadede büyüme dinamiklerini etkileyebilecek çeşitli özellikler barındırmaktadır. Bunlardan ilki Türkiye’nin birçok sınır ilinde sığınmacı nüfusunun, toplam nüfusun büyük bir bölümünü oluşturmasıdır. Örneğin, 2014 yılında Kilis’te sığınmacıların yerleşiklere oranı %67.23 iken, aynı oran Şırnak’ta %38.88’dir. Kaçınılmaz bir biçimde, nüfus artışıyla birlikte konut ve gıda gibi temel ihtiyaçlar başta olmak üzere, varış noktasında toplam talebi artıran koşullar meydana gelmiştir. İkincisi, göçmenlerin kısa sürede geri dönecekleri yanılgısı, entegrasyona yönelik politikaların önüne geçmiştir. 2011 yılından 2014 yılına kadar sığınmacı sayısı 1.5 milyona ulaşırken, göç edenlerin Ekim 2014’e kadar yasal bir statüsü bulunmamaktadır. Sığınmacıların emek piyasasına katılımının yasal çerçevede düzenlenmesi ise 2016 yılını bulmuştur. Buna ek olarak, sığınmacıların Türkçe bilmemesi, savaş durumundan kaçmaları nedeniyle çok az varlık bulundurmaları ve maddi yardımın oldukça sınırlı olması, emek piyasasına kayıt dışı ve ucuz işgücü sağlayarak entegre olmalarını sağlamıştır. Bu durum, göç edilen bölgelerdeki kâr olanaklarını artırarak yatırımı teşvik eden bir ortam yaratmıştır. Üçüncüsü, savaşla birlikte Mersin, Kilis ve Gaziantep gibi illere varlıklı Suriyelilerin göç etmesi, bu illerde hem yatırımın artmasına hem de göçmenlerin ticari bağlantılarını bu illere taşımasına ön ayak olmuştur. Büyüme etkileme potansiyeli yüksek olan bu gelişmelerin, Türkiye’de göç alan bölgelerde, GSYİH’yi ne yönde etkilediği bu çalışmanın temel sorusunu oluşturmaktadır.

Doğal deneylerde, emek piyasası ve fiyatlar üzerindeki göçmen etkisinin incelenmesinde sıkça kullanılan farkların farkı yöntemi, göçmenlere ilişkin kapsamlı verinin bulunamaması sorununu aşmayı olanaklı kılmaktadır. Ayrıca, yöntemi oluşturan 3 temel unsur (göç öncesi/sonrası dönem, göç alan/almayan bölge, göç öncesi paralel trend) Türkiye'nin göç deneyiminde mevcuttur. Buna binaen, bu çalışmada, 2013-2014 yıllarında yoğun olarak sığınmacı ağırlayan Suriye sınırındaki illerin büyüme oranlarının; daha kuzeyde yer alan ve az sayıda göçmen barındıran illerle göç öncesi ve sonrası karşılaştırılmasına dayanan bir farkların farkı tasarımı oluşturulmuştur. İlgili yöntemde kullanılan büyüme oranlarına ilişkin il düzeyinde veriler TÜİK veri tabanından, göçmen sayısına ilişkin verilerse AFAD, Göç İdaresi ve Erdoğan'dan (2014) elde edilmiştir. Ayrıca, sığınmacıların belirli bölgelerde yoğun olarak yaşaması olgusundan hareketle, bölgesel ölçekte büyümeyi bileşenlerine ayırarak incelemeye olanak tanıyan bölgesel kıyaslama yöntemiyle farkların farkı tahmini desteklenmiştir. Bu yöntemde kullanılan verilerse OECD.Stat veri tabanından elde edilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde, Suriyeli göçünü kapsayan zorunlu göç tipinin özellikleri, ekonomik göçten farklarıyla bir arada ele alınacaktır. Bu farkların doğurduğu yöntemsel çıktılar çerçevesinde göçün ekonomi üzerindeki etkileri; emek piyasası, toplam refah ve iktisadi büyüme ile ilişkisi açısından incelenecektir. İkinci bölümde, nüfus, yaş, cinsiyet, statü gibi özellikleri bakımından Türkiye'deki Suriyeli sığınmacıların durumu tanımlanacaktır. Aynı bölümde ekonometrik ve nitel araştırmalar merkeze alınarak sığınmacıların Türkiye ekonomisine etkisi emek piyasası, sermaye girişi, fiyatlar ve dış ticaret bakımından incelenecektir. Üçüncü bölümde, farkların farkı ve bölgesel kıyaslama yöntemi aracılığıyla Suriyeli göçünün, büyüme üzerindeki etkisi ampirik olarak test edilecektir. Sonuç bölümünde elde edilen bulgulara ilişkin değerlendirmelere yer verilerek çalışmanın sınırları ve gelecek çalışma alanları tartışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GÖÇÜN EKONOMİK ETKİLERİ

Belirli bir göç akımının ardından, varış noktasında birçok iktisadi değişim meydana gelmektedir. Göçün kitlesellik düzeyine bağlı olarak göç alan ülkedeki emek arzı, -fiziksel veya beşeri- sermaye düzeyi ve çeşitli mal ve hizmetlere olan talep artmaktadır. Dolayısıyla emek piyasası, mal ve hizmet piyasaları ve ekonomik büyüme, bu artışlardan çeşitli kanallarla etkilenmektedir. Bu bölümün amacı, literatürdeki çalışmalar ışığında, bahsi geçen piyasaların ve büyümenin, göçten hangi kanallarla ne şekilde etkilendiğini incelemektir. Bu bağlamda öncelikle, Suriye’den Türkiye’ye göç deneyimini de kapsayan zorunlu göç türünün, ekonomik göçten farklılaştığı noktalar ve çeşitli doğal deneylerin özgün özellikleri tartışılacaktır. Buna bağlı olarak, ilerleyen alt bölümlerde bulguları değerlendirilen çalışmalar ağırlıklı zorunlu göç olaylarına ilişkindir. Card’ın (1990) Mariel Boatlift olayı hakkındaki çalışması bu alanda başlangıç noktası kabul edildiğinden göçün ücretler ve istihdama etkisinin değerlendirildiği alt başlıkta, ilgili çalışma ve olay etrafında dönen tartışmalara geniş bir yer verilmiştir. Göç ve refah alt başlığında, fiyatlardaki değişimden hareketle varış noktasında yaşayan nüfusun alım gücüne; devamında ise aynı nüfusun eğitim ve sağlık gibi çeşitli hizmetlere erişimine odaklanılmıştır. Son olarak göçün büyüme üzerindeki etkisine dair teorik beklentiler ve ampirik bulgular değerlendirilmiş ve mevcut modellerin zorunlu göçleri açıklamadaki sınırları ortaya konulmuştur. Aynı alt başlıkta bu sınırları kısmen de olsa aşma potansiyeli olan “bölgesel kıyaslama” yöntemi tanıtılmıştır.

1.1. Zorunlu Göç Kavramı

Belirli bir göç akımının doğuracağı iktisadi sonuçları değerlendirmeden önce, o akımın türünü tespit etmek; araştırmanın kapsamını, ilişkide olduğu literatürü ve analiz yöntemini şekillendirecektir. Buradan hareketle Suriyeli sığınmacıların göçünü, göç literatürüyle paralel bir biçimde, Tablo 1.1’deki gibi göçe sebep olan hususlara, uzaklığa, göçün akım yönüne, göçmen sayısına ve göçmenlerin yerleşme süresine göre sınıflandırmak mümkündür. Suriye’de yaşanan iç savaşın birçok kişiyi göç etmek zorunda bırakması, bu nüfus hareketliliğinin, göçe sebep olan husus bakımından

zorunlu göç olarak sınıflandırılmasını sağlamaktadır. Aynı zamanda uzaklık bakımından ülke sınırlarının aşılması ve nicelik bakımından bu eylemin kitleler tarafından gerçekleştirilmesi nedeniyle Suriyelilerin göçü “kitlesele” “dış göç”e örnektir. Akım yönü bakımındansa Tablo 1.1’de yer alan 4 türün tamamı Suriyeli göçüne içkindir. Yerleşme süresi bakımından, Bölüm 2’de ayrıntılı bir şekilde açıklandığı gibi başta geçici göç olarak planlanmakla birlikte, savaşın gidişatıyla sürekli yerleşme amacıyla yapılan göçe dönüşmüştür.

Tablo 1. 1: Göç türleri

Göçe sebep olan hususlar	Uzaklık	Göçün akım yönü	Göç biçimi (Nicelik)	Yerleşme süresi
• İlkel • Zorlama veya Zorunlu • Serbest • Kitlesele	• İç göç • Dış göç	• Kırdan kente • Kentten kıra • Kırdan kıra • Kentten kente	• Bireysel • Kitlesele • Zincirleme	• Geçici göç • Sürekli yerleşme amacıyla yapılan göç

Kaynak: Yaman (2019: 20-24)

Göçün iktisadi etkilerinin değerlendirildiği yazında Suriyeli sığınmacıları da içine alan “zorunlu göçe tabi olanlar” ve “ekonomik göçmenler” iki temel kategoriyi oluşturmaktadır. Ekonomik göçmenler varış noktasından elde edecekleri ekonomik faydayı göz önünde bulundurarak gönüllü ve planlı bir biçimde göç kararını verirler (Verme ve Schuettler, 2021: 2). Zorunlu göçe tabi olanlar ise iç savaş veya doğal afet gibi hayatlarını riske atan, öngörüleemeyen ve ani olaylar nedeniyle kaynak ülkeden ayrılmak zorunda kalırlar. Bu nedenle göç kararları genellikle ne kasıtlı ne de planlıdır ve daha az ekonomik kaygıya dayanmaktadır. Bir ev sahibi ülkeye varışları, genellikle tehlikeli ve öngörüleemeyen yolculuklardan sonra beklenmedik durumlar tarafından belirlenir. Bu farklardan hareketle göç alan ülkeler tipik olarak ekonomik göçmenleri ekonomik hususlara göre seçerler ve kalış süresi ve göçmen nitelikleri gibi göç koşullarını belirleyebilirler. Zorunlu göç söz konusu olduğunda, ülkeler çoğunlukla bağlı oldukları uluslararası yükümlülükleri yerine getirmelidirler ve sığınmacılara resmi mülteci statüsü verme kararı insani mülahazalara dayanmalıdır. Bu nedenle, zorunlu göçmen kabul eden ülkeler, barındırdıkları mülteciler üzerinde nispeten daha az etkiye sahip olabilirler (Dustmann vd., 2017: 528-529). Zorunlu göçe tabi olanlar,

şokun ani doğası nedeniyle varış noktasına çok az tasarrufla ulaşırken, ekonomik göçmenler tasarruflarını ve varlıklarını taşıma veya bunları hareketten önce aktarma eğilimindedir. Ayrıca ekonomik göçmenler, çıkış ve varış ülkelerindeki çevrelerine güvenme ve hareketlerini bu kişisel gruplara göre planlama eğilimindeyken; zorunlu göçe tabi olanlar için kişisel çevreleri zaman zaman rol oynayabilse de ayrıldıkları ülkeye yakınlık ve güvenlik kriterlerine dayalı olarak hareket etme eğilimi söz konusudur (Verme ve Schuettler, 2021: 2). Zorunlu göçe tabi olanlar, korku veya zulüm tehdidi nedeniyle evlerine dönemezler veya dönmek istemezler ve bu nedenle sığındıkları ülkede yaşam sürmeleri gerekir; ancak ekonomik göçmenler için böyle bir kısıt söz konusu değildir ve istedikleri zaman evlerine dönebilirler. Bu yüzden zorunlu göçe tabi olanların dil becerilerini geliştirmek, vatandaşlığa kabul edilmek ve ev sahibi ülkenin eğitim sistemine kaydolmak yoluyla varış noktasında asimile olma ihtimalleri ekonomik göçmenlerden daha fazla olabilir (Cortes, 2004: 465).

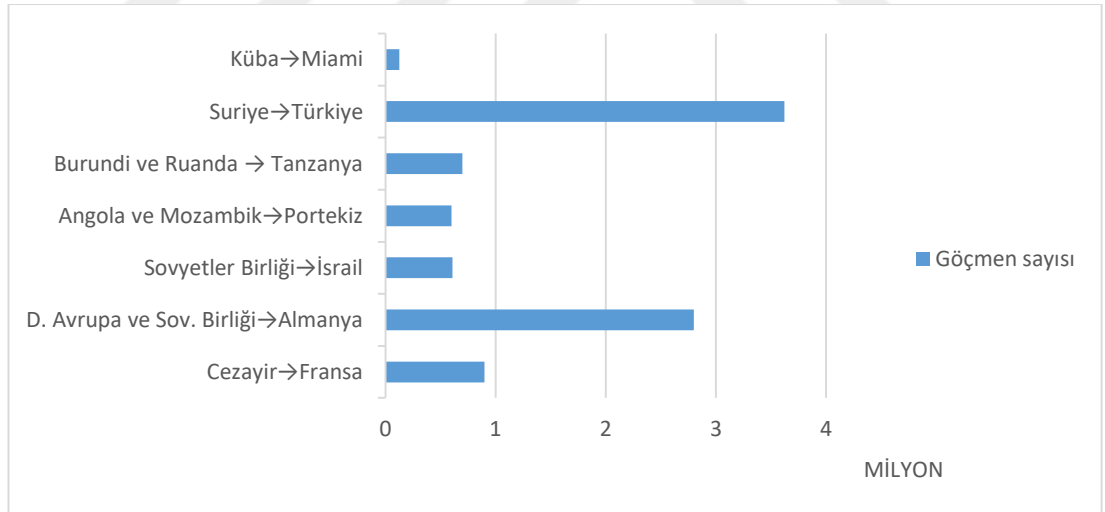
Tablo 1. 2: Doğal deneylerde göç nedenleri

Kaynak Ülke/Bölge	Varış Ülkesi	Göç Nedeni
Angola ve Mozambik	Portekiz	Angola ve Mozambik'in Portekiz'den bağımsızlıklarını ilan etme süreci
Burundi ve Ruanda	Tanzanya	Burundi (1993) ve Ruanda'da (1994) gerçekleşen iç savaş ve soykırım
Cezayir	Fransa	Fransız sömürgesi altında bulunan Cezayir'in 1962'de bağımsızlığını ilan etmesi
Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği	Almanya	Berlin Duvarı'nın yıkılmasını takip eden süreçte Doğu Avrupa'da ve Sovyetler Birliği'nde yaşayan Almanların Almanya'ya dönmelerine izin verilmesi
Küba	Miami	20 Nisan 1980'de Fidel Castro'nun, ABD'ye göç etmek isteyen Kübalıların Mariel limanından Küba'yı terk etmekte serbest olduklarını ilan etmesi
Sovyetler Birliği	İsrail	1989'da Sovyetler Birliği'nde göç kısıtlamalarının kaldırılması
Suriye	Türkiye	2011'de Suriye Arap Cumhuriyeti'nde iç savaş çıkması ve IŞİD'in 2014'te bölgede hilafet ilan etmesi.

Kaynak: Card, 1990; Carrington ve De Lima, 1996; Ceritoglu vd. 2015; Friedberg, 2001; Glitz, 2012; Hunt, 1992; Maystadt ve Verwimp, 2014

Ekonomik göçmenlerin fayda maksimizasyonuna dayalı göç tercihleri genellikle ekonomik gelişmişlik düzeyi yüksek yerlere göç etmelerini sağladığından göçmenlerin varış noktasında, ekonomi üzerindeki etkilerinin tahmini zorlaşmaktadır. Örneğin, ekonomik göçmenler doğal olarak istihdam oranı yüksek ülkeleri tercih edeceklerinden göçün istihdamı artırdığı bulgusunun elde edilmesi muhtemeldir. Ancak bu örnekte nedenselliğin yönü göçten istihdama olmayabileceğinden ulaşılan bu bulgunun yanlış olduğu açıktır. Zorunlu göçler, varış noktasındaki ekonomik fırsatlardan bağımsız, ani ve beklenmedik niteliklerinden dolayı “doğal deneyler” olarak literatürde bu soruna çözüm sunmaktadırlar. Tablo 1.2 ve Grafik 1.1’de yer alan doğal deney örnekleri göçün başta emek piyasası olmak üzere, ekonomi üzerindeki etkisinin incelenmesinde sıkça başvurulan olaylardır. İlgili tablo ve şekilde yer alan örneklerde göç, çoğunlukla politik olaylar neticesinde, kitlesel olarak gerçekleştiğinden varış noktasındaki ekonomik koşulların etkisi ortadan kalkmaktadır.

Grafik 1. 1: Doğal deneylerde göçmen sayısı

Kaynak: Card, 1990; Carrington ve De Lima, 1996; Ceritoglu vd. 2015; Friedberg, 2001; Glitz, 2012; Hunt, 1992; Maystadt ve Verwimp, 2014

Her ne kadar zorunlu göçler ani, kitlesel ve varış noktasındaki ekonomik koşullardan bağımsız olmaları bakımından benzerlik içerseler de, bu vakaların analizini etkileyecek birçok özgün koşul söz konusu olabilir. Örneğin, Tablo 1.1’de yer alan Fransa, İsrail ve Portekiz’e nüfus hareketleri çoğunlukla yüksek vasıflı göçmenlerden oluşurken (Hunt, 1992; Friedberg, 2001; Carrington ve De Lima, 1996)

Türkiye ve Miami'ye yönelen kitleler görece düşük vasıflıdır (Card, 1990, Ceritoglu vd. 2015). Ayrıca Almanya örneğinde göçmenler, ülke genelinde nüfusun eşit dağılabilmesi için hükümet tarafından farklı bölgelere yerleştirilirken (Glitz, 2012) Tanzanya'da zorunlu göçe tabi olanların varış noktası Kagera bölgesi olmuş ve bu bölgenin nüfusunun üçte biri kadar göçmen bölgeye ulaşmıştır (Maystadt ve Verwimp, 2014). Türkiye'de de Tanzanya örneğinde olduğu gibi Suriyeli sığınmacılar özellikle göçün ilk yıllarında Suriye sınırına yakın illerde yoğunlaşmıştır. Almanya'nın aksine Türkiye ve Tanzanya'da belirli bölgelerde yoğunlaşan göçmen nüfusu bu bölgelerin, bahsi geçen ülkelerdeki göç almayan bölgelerle karşılaştırılmasına dayalı bir doğal deney kurgusunu olanaklı kılmaktadır. Ayrıca, Grafik 1.1'de görüldüğü gibi Türkiye'de deneyimlenen göç örneği 3 Milyonun üzerinde zorla yerinden edilen kişiyi kapsamaktadır. Türkiye'nin nüfusu ile kıyaslandığında bu sayının ekonomik büyümeye etkisi sınırlı olacaktır ancak sığınmacıların belirli bölgelerde yoğunlaşmış olması, bölge ekonomilerini anlamlı ölçüde etkileyecek potansiyele sahiptir.

Ek olarak, zorunlu göç koşullarına rağmen göçmenlerin ve yerleşiklerin seçimleri doğal deneylere dayalı analizlerde dikkate alınması gereken çeşitli koşullar ortaya çıkarmaktadır. Bu hususlar nedeniyle, doğal deneylere dayalı analizlerin özellikle kısa vadede daha sağlıklı sonuçlar vermesi olasıdır. Tümen (2015: 8), bu koşulları şöyle sıralamaktadır:

- Mültecilerin ev sahibi ülke içinde konum seçip seçemeyeceği çok önemlidir. Çünkü bu durum, belirli bölgelerde mültecilerin seçici bir şekilde kümelenmesine neden olabilir ve bu nedenle tahminleri saptırabilir.
- Mülteci akımları, ev sahibi ülke içinde, mülteci alan bölgelerden diğer bölgelere kalabalık bir yerleşik işçi hareketi yaratabilir.
- Göç sonrası dönemde, mülteciler arasındaki mesleki dağılım, ev sahibi ekonomideki mesleklerin göreceli getirilerinden etkilenebilir ve bu durum tahminleri saptırabilir.

Bu alt bölümde açıklandığı gibi göçler, göç edenlerin sayısına, göç nedenine veya katedilen mesafeye göre birçok farklılık göstermektedir. Bu farklılıklar ise varış

noktasında, ekonomi üzerinde farklı etkiler yaratmaktadır. Dolayısıyla göç türleri arasındaki ayırt edici özellikler göz önünde bulundurularak, bu bölümün ilerleyen kısımlarında zorunlu göçü merkeze alan bir literatür incelemesi yapmak yararlı olacaktır.

1.2. Göçün Emek Piyasasına Etkisi

Göç, varış noktasındaki işgücünü arttırdığından emek piyasasını doğrudan etkilemektedir. Standart emek arz-talep çerçevesinden bakıldığında diğer tüm değişkenler sabit tutulduğunda, işgücündeki artışın ücretleri ve istihdamı düşürmesi beklenir. Diğer üretim faktörlerinin değiştiği durumda ise Kerr ve Kerr'in (2011: 10) vurguladığı gibi göçmenlerin eğitim ve becerilerinin dağılımı yerli nüfustan farklıysa, basit kompozisyon etkilerinden dolayı ortalama ücret doğrudan etkilenir. Ayrıca, işçi türlerinin görelî arzına bağlı olarak, göçmenlerin, yakın ikame oldukları yerlilerin görelî ücretlerini veya istihdamını düşürmeleri, tamamlayıcı oldukları işçilerin veya üretim faktörlerinin ücret ve istihdamını ise artırmaları olasıdır (Kerr ve Kerr, 2011: 10).

Kitlesel göçün emek piyasası üzerindeki etkisini değerlendiren ilk çalışma olması açısından Card'ın (1990) makalesi literatürde önemli bir yere sahiptir. Fidel Castro'nun 20 Nisan 1980'de ABD'ye göç etmek isteyen Kübalıların Mariel limanını kullanarak göç edebileceklerini deklare etmesinin ardından Mayıs 1980'den Eylül 1980'e kadar 125.000 civarında Kübalı ABD'ye göç etmiş ve bu durum Miami'de %7'lik işgücü artışına sebep olmuştur (Card, 1990). Card (1990), literatürde Mariel Boatlift adıyla anılan bu olayın Miami'de ücret, işsizlik ve istihdam oranları üzerindeki etkisini 1979-1985 yıllarını kapsayacak biçimde analiz etmiştir. İlgili çalışmada varış noktasındaki nüfus grupları Beyazlar, Siyahlar, Hispanikler ve Kübalılar olarak ayrıştırılmış ve ele alınan göstergeler Miami'ninkine benzer ekonomik büyüme kalıbına sahip şehirlerin göstergeleri ile karşılaştırılmıştır. Analiz sonucunda teorik olarak beklenenin aksine göçün Miami emek piyasası üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı ortaya çıkmıştır. Card (1990) bu sonucu (1) Mariel Boatlift göçmenleri vasıfsız işlere girerken daha önceki Küba göçmenlerinin daha iyi işlere geçiş yapmış olabileceği; (2) Miami'deki yoğun Hispanik nüfusu nedeniyle, Mariel Boatlift göçmenlerinin İngilizce bilmemelerinin, diğer şehirlerdeki göçmenler için

beklenenden daha düşük etkiye neden olabileceği ve (3) Mariel Boatlift göçmenlerinin, ABD içinden Miami'ye taşınması beklenebilecek diğer göçmenlerin yerini almış olabileceği ile açıklamaktadır. Çalışmada, ilgilenilen parametrenin tahmininde doğal deneyden yararlanılarak literatüre özgün bir katkı sunulmuştur. Ayrıca, emek arzındaki artışın varış noktasındaki işçilerin işgücü piyasası fırsatları üzerinde çok az etkisinin olduğunu gösteren bulgulara erişilmiş olması, göçün ekonomik sonuçları hakkındaki yaygın kanıyı değiştirmiştir (Borjas, 2017).

Card'ı müteakiben Mariel Boatlift'in Miami emek piyasası üzerindeki etkilerinin değerlendirildiği çalışmalarda benzer bulgular elde edilmiştir. Peri ve Yasenov (2017), Borjas (2017) ve Borjas ve Monras (2017) Miami'deki yerleşiklerin tümünün veya farklı yerleşik alt gruplarının istihdam ve işsizlik bakımından göçten etkilenmediği bulgusuna ulaşmışlardır. Öte yandan, Borjas (2017) ve Borjas ve Monras (2017) göç sonrası, liseden ayrılanların ücretlerinin hem mutlak düzeyde hem de lise veya üniversite mezunlarına nispeten düştüğü bulgusuna ulaşmışlardır. Sentetik Kontrol Yöntemiyle Mariel Boatlift göçünün etkisini değerlendiren Peri ve Yasenov (2017) ise Card (1990) ile uyumlu bir biçimde, ücretler üzerinde olumsuz etkiye ulaşamamıştır. Ücret ile ilgili bulgular arasındaki bu farklılıklar büyük ölçüde alt grupların farklı tanımlarından kaynaklanmaktadır. Zira Borjas (2017) ve Borjas ve Monras (2017) Hispanik olmayan tüm erkekleri bir arada ele alıp beceri düzeylerine göre bir ayrıma giderken Peri ve Yasenov (2017) Kübalı olmayan, 19-65 yaşları arasında, lise mezunu olmayan erkek ve kadınlara odaklanmaktadır. Ayrıca Peri ve Yasenov (2017), Borjas'ın elde ettiği sonuçların dirençli (robust) olmadığını çünkü bu alt grup için örneklem boyutunun çok küçük olduğunu ve ölçüm hatasının büyük olduğunu öne sürmektedir. Borjas (2017) ise örnekleme diğer grupları dahil etmenin, 1980'den sonra göç eden Hispanikleri ve 1980'lerde birçok kadının işgücüne girmesiyle işgücünde meydana gelen kompozisyon değişikliğini göz ardı ettiğini savunmaktadır.

Belirli bir ülkeye gerçekleşen göç akımı, o ülkedeki ekonomik koşullarla belirli bir düzeyde ilişkili olduğundan göçün, ülkenin emek piyasası üzerindeki etkisini incelemek zorlaşmaktadır. Bu soruna bir çözüm olarak doğal deneyler, göç alan ülkedeki koşullardan bağımsız, ani ve beklenmedik bir göç şokunun kısa vadeli

etkilerini incelemeye olanak tanımaktadırlar. Bu nedenle Card'ın (1990) çalışmasının ardından göç ve emek piyasası ilişkisinin incelenmesinde doğal deneylere sıkça başvurulmuştur. Hunt (1992), Cezayir bağımsızlık savaşından sonra Cezayir'den Fransa'ya geri dönerek işgücünü ortalama %1.6 artıran göçmenlerin etkisinden hareketle, göçün emek piyasasında yarattığı sonuçları incelemiştir. Analiz sonucuna göre göçün ardından işsizlik oranı 0,3 yüzde puan artarken ücretler ortalama %1,3 oranında düşmüştür. Benzer bir bulguya Angola ve Mozambik'in bağımsızlıklarını ilan etmelerinin ardından Portekiz'e dönen göçmenlerin, Portekiz işgücü piyasası üzerindeki etkisini inceleyen Makela (2017) tarafından ulaşılmış ve göçün istihdam ve ücretleri olumsuz yönde etkilediği saptanmıştır. Makela (2017) bu etkinin, göçmenlerin eğitim seviyesi yüksek, anadili Portekizce olan kişilerden oluşmaları nedeniyle göçmen olmayan işçilerin yerini almalarından kaynaklandığını belirtmiştir. Bu bulgu göçmenlerin yerleşiklerle tam ikame olduğu durumda, standart emek arz-talep çerçevesinin işleyişine örnek oluşturmaktadır. Berlin Duvarı'nın yıkılmasından sonra Doğu Avrupa'dan ve Sovyetler Birliği'nden Almanya'ya göçün etkisini değerlendiren Glitz (2012) ise göç ve emek piyasası ilişkisini açıklarken göçmenlerin ülke içerisinde eşit dağılımlarının sağlanması için hükümet tarafından belirli bölgelere yerleştirilmeleri olgusundan yararlanmıştır. Ücretler üzerinde olumsuz bir etkiye rastlanmazken, iş bulan her 10 göçmenin, 3.1 yerleşik işini aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Glitz (2012) bu bulguları, Almanya'nın karakteristik özelliği olan daha düşük ücret esnekliğine bağlamaktadır. Bu bağlantıya, Yugoslavya'nın dağılma sürecinde Avrupa'ya yönelen mülteci akımlarından yararlanarak mal ve işgücü piyasalarındaki katılıkların göçe tepki olarak yerlilerin istihdamını nasıl etkilediğini araştıran Angrist ve Kugler'in (2003) çalışmasında da rastlanmaktadır.

Belirli bir göç akımı sonrasında, farklı meslek ve beceri gruplarının sayısında varış noktasındaki meydana gelen değişme, ücretler ve istihdam üzerindeki etkinin, bu spesifik meslek ve beceri gruplarında yoğunlaşmasına sebep olabilir. Card (2001) ve Ottaviano ve Peri (2012) bu etkinin tahminine odaklanan bir analiz çerçevesi sunsa da her iki yaklaşım birden ABD'deki emek piyasasına ve gönüllü göçlere odaklandığından, gelişmekte olan ülkelere ani ve beklenmedik göçlerin etkisini açıklama konusunda kısıtlar içermektedir. Calderon-Mejia ve Ibanez'in (2016)

Kolombiya'nın kırsal bölgelerindeki iç çatışmalardan kaynaklanan kitlesel göçün emek piyasasına etkisini meslek ve beceri gruplarına göre analizi, bu kısıtları büyük ölçüde aşmaktadır. İlgili çalışmanın sonuçlarına göre göçmen grubunun ağırlıklı olarak düşük vasıflı nüfustan oluşması, düşük vasıflı işler için rekabeti artırarak, göç alan şehirlerde ücretlerin düşmesine sebep olmuştur. Halihazırda Kolombiya'da yaygın olan kayıt dışı çalışmayla birlikte, ücretlerdeki düşüş daha çok, düşük vasıflı işlerde, kayıt dışı çalışanları etkilemiştir.

Bir diğer doğal deney örneği olan İsrail'e göç deneyimi, beceri düzeyi merkeze alınarak yapılan analizlere ilişkin tartışmalı bir konuyu gündeme getirmiştir. 1990'lı yılların başında Sovyetler Birliği'nden İsrail'e kitlesel göçün İsrail emek piyasası üzerindeki etkisini inceleyen Friedberg (2001) yüksek vasıflı işçilerin ücretlerinin arttığı, düşük vasıflı işçilerin ve genel istihdamın ise göçten etkilenmediği sonucuna ulaşmıştır. Buna karşılık, Borjas ve Monras (2017) üniversiteyi tamamlayan işçilerin kazançlarında düşüş saptarken ilköğretimden az eğitim sahibi işçilerin göçten fayda sağladığını tespit etmiştir. Borjas ve Monras (2017) bu farkın nedenini Friedberg'in (2001) kullandığı aracı değişkende, 'gerileme' (downgrading) etkisinin ihmal edilmesine atfetmektedir. Gerileme etkisi, göçmenlerin, varış noktasında kendileriyle aynı eğitim ve deneyim seviyesine sahip yerleşiklerden, ücret ve meslek bakımından daha düşük konumda olmaları durumudur. Bu olgu, göçmenlerin ücret ve istihdam üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesinde yanlış sonuçlara sebep olabilmektedir (Dustmann, 2016: 45-47).

Verme ve Schuettler (2021), zorunlu göç ve emek ilişkisine ilişkin 44 farklı çalışmanın bulgularını analiz ederek zorunlu göçün istihdam ve ücretler üzerindeki etkisini saptamıştır. İstihdama dair 446, ücretlere dair ise 322 bulgunun değerlendirildiği çalışmada her 10 sonuçtan 6'sının anlamsız olduğu, 1-2'sinin ise olumlu ve anlamlı olduğu, dolayısıyla yerleşik nüfusun istihdamının ve ücretlerinin iyileştiği tespit edilmiştir. Kalan olumsuz sonuçlara bakıldığında, bunların çoğunlukla kadın, genç, kayıt dışı ve düşük vasıflı işçileri etkilediği ve uzun vadede ortadan kaybolma eğiliminde olduğu saptanmıştır.

1.3. Göçün Refah Üzerindeki Etkisi

Zorunlu göç, sığınmacıların varış noktasında yaşayan nüfusun alım gücünü, çeşitli hizmetlere erişimini ve yaşam kalitesini etkileyen birçok değişime sebep olmaktadır. Literatürle paralel bir biçimde bu değişimleri varış noktasındaki nüfusun refahı üzerindeki etki olarak sınıflandırmak mümkündür. Göç ve refah ilişkisinin açıklanmasında alım gücü üzerindeki belirleyiciliği bakımından göç edilen bölgedeki fiyat düzeylerinin -çoğunlukla gıda ve konut fiyatları- incelenmesi önemli bir yer tutarken eğitim ve sağlığa erişim, yoksulluk ve yetişkin başına eşdeğer tüketim genellikle başvurulmuş diğer göstergeleri oluşturmaktadır.

Talep yönünden bakıldığında göç edilen konumdaki fiyat düzeyleri; sığınmacıların alışkanlıklarına, zaman kullanımlarına, zevklerine, sahip oldukları varlıkların boyutuna ve incelenen mal veya hizmetlerin mültecilere yönelik yardıma konu olup olmadığına göre artış veya azalış yönünde eğilim sergilemektedir. Lach'ın (2007) Eski Sovyetler Birliği'nden İsrail'e kitlesel göçün, fiyatlar üzerindeki etkisini incelediği çalışmaya göre göçmenlerin düşük gelirli olmaları ve marka/mağaza sadakatine sahip olmamaları yerel nüfusa göre fiyatlara daha duyarlı olmalarını sağlamıştır. Bu da perakendecileri, kâr marjlarını düşürmeye teşvik etmiş olabilecek bir etkidir. Ayrıca aynı ürünün farklı mağazalarda farklı fiyatlara satılması ve çeşitli markaların varlığı gibi modern piyasa ekonomilerinin özelliklerine aşina olmayan göçmenler çoğunlukla işsiz olduklarından mağaza ve ürünler hakkında arama yapmanın düşük maliyetiyle karşı karşıyadırlar. Bu ise, fiyatlardaki düşüşü açıklayan tamamlayıcı bir neden olarak öne çıkmaktadır. Diğer yandan, sırasıyla 1993 ve 1994 yıllarında Burundi ve Ruanda'dan Tanzanya'ya göç eden mültecilerin kaldığı kamplara yakınlığın ve yardımın Tanzanya tarım ürünlerinin fiyatları üzerindeki etkisini inceleyen Alix-Garcia ve Saah (2010) göç dolayısıyla gerçekleşen talep artışının birçok ürünün fiyatını artırıcı etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ancak gerek iki krizin doğası ve büyüklüğü gerekse iki grubun beslenme biçimindeki farklar nedeniyle Ruandalı mültecilerin fiyatlar üzerindeki etkisi Burundili mültecilere göre daha yüksektir. Ayrıca gıda yardımının, yardımla ilişkili malların fiyatını düşürücü etkisi olduğu saptanmıştır. Benzer şekilde, Alix-Garcia vd. (2012) Sudan'ın Darfur bölgesindeki ülke içinde yerinden edilmiş sığınmacıların yarattığı talep etkisinin gıda

ürünlerinin fiyatlarını artırıcı etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Tanzanya'daki gibi Sudan'da da yardımın fiyatları düşürücü etkisi bulunmakla birlikte, talep etkisinin yardım kaynaklı arz etkisine baskın geldiği sonucuna ulaşılmıştır.

Arz yönünden bakıldığında literatürde, mültecilerin emek arzını artırmaları nedeniyle varış noktasında ücretlerin düşmesi ve yardımların sağladığı altyapı olanakları sayesinde fiyatlarda düşüşün meydana gelmesinin muhtemel olduğu sonucu hakimdir. Depetris-Chauvin ve Santos (2017) tarafından Kolombiya'daki iç çatışmalar sonucu ülke içinde yerinden olanların ekonomiye etkisinin incelediği çalışmada, göçle birlikte fiyatlarda yaşanan düşüş, ücret mekanizması ile açıklanmıştır. Maystadt ve Durantion (2019) ise göç dolayısıyla Tanzanya'da yapılan yolların ulaşım maliyetlerini düşürdüğünü ve bu nedenle hem ithal edilen hem de yerel olarak üretilen gıda ürünlerinin fiyatında düşüş gerçekleştiğini saptamıştır.

Özellikle az gelişmiş ülkelerde yardımlar, ülke ekonomileri üzerinde ciddi etkiler yaratabilmektedir. Taylor vd. (2016) mikro anket verilerine dayalı olarak oluşturdukları simülasyonlar aracılığıyla, Ruanda'daki Kongolu mültecilerin barındığı üç kampın, yardımlar ve transferler, yayılma (spillover) ve fiyatlar kanalıyla kampların çevresinde nasıl bir ekonomik etki yarattığını değerlendirmişlerdir. Nakdi yardım yapılan kampların çevresinde yardımlar ve transferlerin etkisiyle mültecilerin piyasa etkileşimleri sonucu reel gelir, ek bir mülteci başına, incelenen kampa göre 205 ila 253 Dolar düzeyinde artmaktadır. Aynı yardım yapılan kampta ise yiyecekleri nakde çevirmenin işlem maliyeti dolayısıyla gerçekleşen artış daha azdır (145 Dolar). Diğer yandan, nakdi yardım yapılan kamplarda TÜFE'de önemli yükselişler söz konusudur.

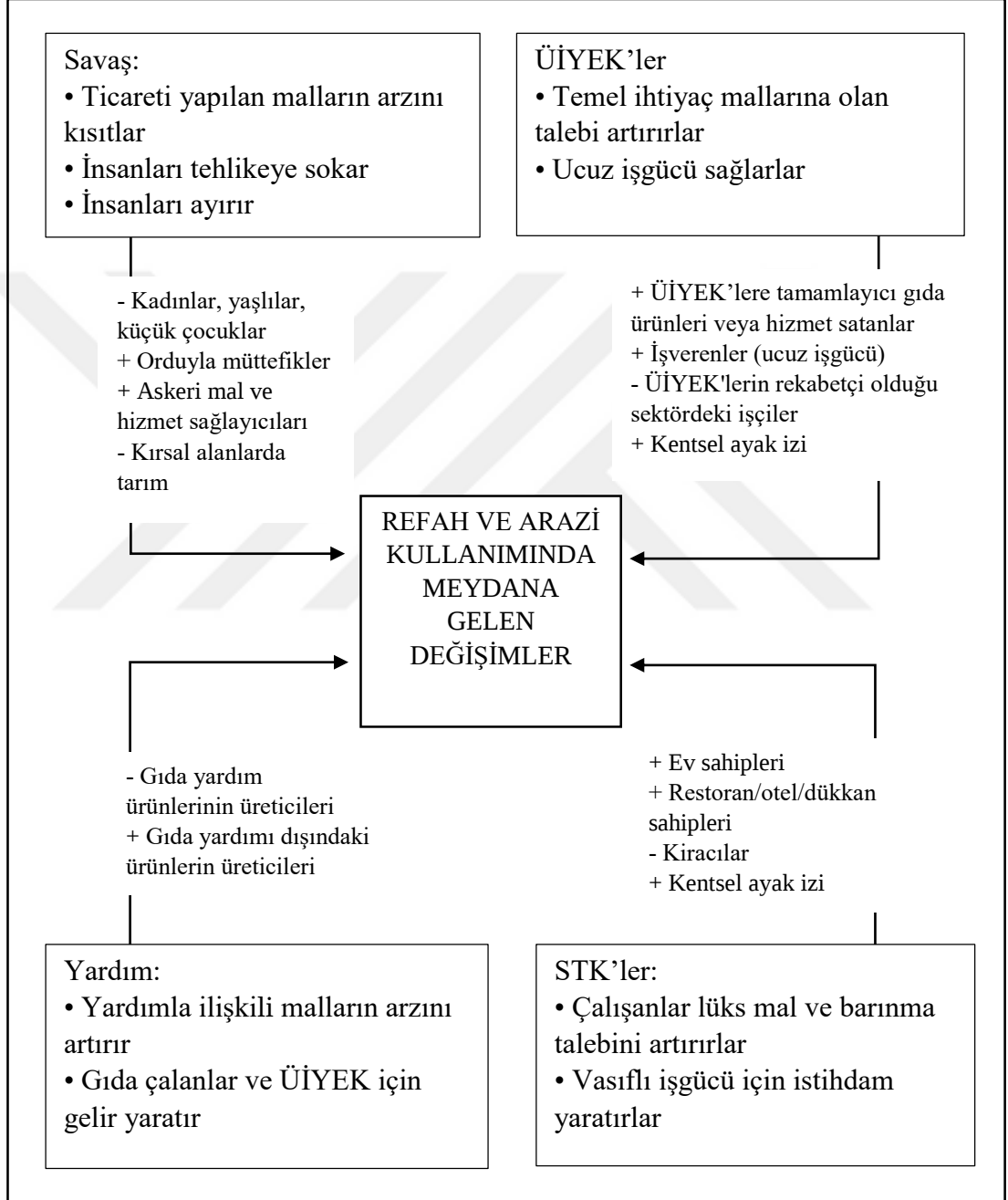
Barınmanın temel ihtiyaç olması bakımından zorunlu göçle birlikte sığınmacıların konut piyasası üzerindeki etkisi fiyat düzeylerinin incelendiği literatürde ayrı bir yere sahiptir. Talep artışından dolayı konut fiyatlarının ve kira bedellerinin artışı beklenen bir sonuç olmakla birlikte göç edilen konumdaki gelir gruplarına göre etkinin yönü değişebilmektedir. Saiz (2003) Mariel Boatlift olayında, Küba'dan Miami'ye göç eden kişilerin kira bedellerini 1979-1981 yılları arasında %8-%11 aralığında artırdığını ve bu etkinin 1983 yılında hala %7 düzeyinde olduğunu tespit etmiştir. Düşük gelirli kiracılar bu etkiye daha fazla maruz kalırken en üst

çeyrekteki kira grubunun etkilenmediği bulunmuştur. Depetris-Chauvin ve Santos (2018) da Kolombiya örneğinde alt ve üst gelir gruplarının farklı yönlerde etkilendiğine dair bulgular elde etmiştir; ancak bu kez üst gelir grubundaki kira bedellerinde düşüş söz konusudur. Bu düşüşün potansiyel bir sebebi olarak göçle birlikte inşaat sektöründe, ücretlerde yaşanan düşüşe dair bulgular sunulmuştur. Göçle birlikte üst gelir grubuna yönelik konut arzı, düşük maliyetli işgücü sayesinde artarken göçmenlerin barınma ihtiyacını karşılayacak sosyal konutlarda arz eksikliği alt gelir grubunun kira bedellerinde artışa sebep olmuştur. Suçun göçle birlikte arttığı da tespit edilmiş ancak bu olgunun fiyat artışını kısmen önlediği, genel olarak alt gelir grubunun kira artışı ile karşı karşıya kaldığı ortaya çıkmıştır.

Göç eden kitlenin ayrıldığı ülke aynı olsa da varış noktasında konut piyasasına etkiler farklılaşabilmektedir. Alhawarin vd. (2021) Suriye’deki iç savaş nedeniyle Ürdün’e göç eden sığınmacıların, barınma konusunda mültecilerle rekabet eden hanelerin kiralarını artırıcı etki yarattığını saptamıştır. Bununla birlikte, Saiz ve Wachter’ın (2011) belirttiği gibi, belirli bir bölgede göçmenlik statüsüne dayalı ayrımcılık nedeniyle, artan göçmen yoğunluğunun, konut değerindeki büyüme oranını düşürmesi olasıdır. Bu önermeyi doğrular şekilde Kürschner Rauck ve Kvasnicka (2018) Almanya’ya göç eden Suriyeli sığınmacıların, merkezi tesislerde bir arada yaşamalarının, yerleşiklerin mültecilerle ilgili olumsuz algısı nedeniyle kira düzeylerini olumsuz etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Göçün konut piyasasında farklı gelir gruplarını farklı yönlerde etkilemesi göçten fiyat kanalıyla etkilenen tüm mal ve hizmetler için genelleştirilebilir bir durumdur. Bu durum, fiyat hareketlerinin hangi bağlamda, hangi grupları, ne yönde etkilediğini saptamak için bütünlüklü bir bakış açısını gerekli kılmaktadır. Şekil 1.1’de yer alan şema bu ihtiyacı karşılayan basit bir çerçeve sunmaktadır. Sunulan çerçevenin savaş durumunda ülke içinde yerinden edilmiş kişilerle (ÜİYEK) ilgili olması bu şemanın tüm zorunlu göç vakaları için genelleme yapmaya uygunluğu konusunda soru işareti yaratabilir. Ancak çoğu zorunlu göçün savaş durumunda sınır ülkelere sığınan kişiler vasıtasıyla gerçekleşmesi, savaş koşulunun farklı zorunlu göç vakalarında çoğunlukla dikkate alınmasını gerektirmektedir. Bu koşullarda yaşadığı yeri terk etmek zorunda olanlarsa ister ülke içinde, ister farklı ülkeler arasında göç etsinler

hemen hemen her varış noktasında ucuz işgücünü ve temel ihtiyaç mallarına olan talebi artırabilirler. Dolayısıyla hem ÜİYEK hem de savaş koşulu Alix-Garcia vd.'nin (2012) ele aldığı göç vakasına özgü olsa da birçok zorunlu göç örneğinde etkilidir.

Şekil 1. 1: Fiyat hareketlerinin refah üzerindeki potansiyel etkileri

Kaynak: Alix-Garcia vd. (2012)

İlgili şemada belirli koşullarda fayda sağlayan gruplar artı işaretiyle, bu koşullardan zarar gören gruplar ise eksi işaretiyle ifade edilmiştir. Örneğin, ÜİYEK'lerin temel mallar için yarattığı talep artışı bu malların satıcıları için fayda yaratırken aynı malların yardım kuruluşları tarafından dağıtılması bu malların fiyatını düşürerek, satıcılarının zarar görmesine neden olmaktadır. Buna karşılık, bir şehrin belirli bir bölgedeki genişlemesini ölçen kentsel ayak izi, konut talebine bağlı olarak hem ÜİYEK'lerin, hem de STK'lerin varlığından dolayı artış göstermektedir. Bu analiz yöntemine göre Alix-Garcia vd. (2012) Sudan'da net mal satıcılarının ve konut sahibi olanların göçten fayda sağlayacağı, net alıcı olanların ve yerinden edilenlerle rekabet halindeki işgücünün ise gelir ve refah kaybı yaşayacağı sonucuna ulaşmıştır.

Sığınmacıların varış noktasında, tüketimde meydana gelen değişiklikler, refahın bir diğer göstergesi olarak ele alınmaktadır. Alix-Garcia vd. (2018) Kenya'daki Kakuma mülteci kampının Turkana Bölgesi'nin refahı üzerindeki etkisini tüketimdeki değişim ve ekonomik aktivite üzerinden incelemiş ve göçle birlikte gece ışık kullanımındaki artışın ekonomik aktivitedeki artışın bir göstergesi olduğunu, ayrıca bu bölgede tüketimin de arttığını saptamıştır. Buna karşılık Depetris-Chauvin ve Santos'un (2017) Kolombiya'da göçle birlikte yoksulluğun arttığı ve hanehalkı düzeyinde kişi başına tüketiminin düştüğü yönünde bulgular elde etmesi göçün her koşulda tüketim artışı ile sonuçlanmayacağını göstermektedir. Hanehalkı düzeyinde kişi başına tüketim sıkça kullanılan bir refah göstergesi olmakla birlikte, hanehalkı büyüklüğü ve hanehalkı üyelerinin ihtiyaçlarındaki farklılıklardan kaynaklanan hane tüketimindeki ölçek ekonomilerini göz ardı etmektedir (Atkinson, 1995). Bu eksikliği gidermek adına kullanılan eşdeğerlik ölçekleri göç-tüketim ilişkisi üzerinden yapılan refah analizlerinde de kullanılmaktadır. Maystadt ve Verwimp'in (2014) Burundi ve Ruanda'dan Tanzanya'ya göç eden mültecilerle ilgili çalışmasında, Kagera bölgesinde yetişkin başına eşdeğer reel tüketimin göçle birlikte arttığı tespit edilmiştir. Ancak tarım işçileri ve tarım dışı faaliyetlerde kendi hesabına çalışanlar göçle birlikte artan rekabet sonucu nüfusun geri kalanına kıyasla refah kaybı yaşamıştır. Aynı göç vakasıyla ilgili Maystadt ve Duranton'un (2019) uzun dönemli analizi de yetişkin başına eşdeğer reel tüketimin arttığını göstermiştir. Bu kalıcı refah artışı, yol yapımını takiben ulaşım maliyetlerinde ve fiyatlarda gerçekleşen düşüş ile açıklanmıştır.

Uganda'ya göç eden Kongolu mültecilerin refah üzerindeki etkisi değerlendiren Kreibaum (2016) da göçle birlikte ticaret ve yeni girişimler için gelişen olanakların yetişkin başına eşdeğer tüketimi artıran muhtemel unsurlar olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ancak nüfusun yardıma bağımlı kısmı, göçten olumsuz etkilenmiştir. Dolayısıyla tüketim göstergesi ile ölçüldüğünde göçün refah üzerindeki etkisinin belirsiz olduğu sonucu ortaya çıkarken, yetişkin başına eşdeğer tüketimin genelde göçle birlikte arttığı ancak özellikle alt gelir gruplarının bu artıştan fayda sağlayamadığı söylenebilir.

Kreibaum (2016), çalışmasında insani gelişmenin önemli bir göstergesi olan eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimin de göçten nasıl etkilendiği incelemiş ve eğitime erişimde STK'lerin ve diğer özel eğitim kuruluşlarının, devletin ek hizmet talebi ile başa çıkmasına katkı sağladığını; ancak sağlıkta kamu kliniklerine erişiminin yetersiz olduğunu tespit etmiştir. Özel refahın da incelendiği çalışmada, göç sonrası refahta gerçekleşen iyileşmelerin, yerleşiklerin algısına yansımadağı ve yüksek sayıda mültecinin yaşadığı bölgelerde, daha yoksul hissettikleri sonucuna ulaşılmıştır.

1.4. Göçün İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkisi

Göç ve büyüme ilişkisi birçok değişkene bağılı olarak şekillenmektedir. Borjas (2019), bu değişkenleri, (1) göçmenlerin ülkeye getirdiği beceriler; (2) göçmenlerin daha üretken hale gelme oranı¹; (3) göçün yerli işçilerin istihdam fırsatları üzerindeki etkisi; (4) göçmenlerin önceden var olan nüfusa tahakkuk eden toplam gelir üzerindeki etkisi² ve (5) (göçmenlerin ödedikleri vergilerin aldıkları hizmetlerin maliyetiyle karşılaştırılmasıyla ölçülen) göçün mali etkisi olarak sıralamaktadır. Etki kanallarındaki bu çeşitliliğe karşın, teorik literatürde, göçmenlerin yüksek beşeri sermayeye sahip olmaları durumunda varış noktasında büyümeye katkı sağlayacakları yönünde fikir birliği söz konusudur. Yüksek beşeri sermayenin göstergesi olarak ise göçmenlerin resmi nitelikleri (belirli bir düzeyde eğitim ve üzeri), ileri eğitim gerektiren meslekleri, davranış ve sosyal becerileri (girişimci dürtüleri ve yetenekleri gibi) ele alınmaktadır (Nathan, 2014: 1-2). Teknoloji, yüksek vasıflı göçmenlerin kalıcı büyümeye katkı sunabileceği önemli kanallardan biri olarak

¹ Literatürde ekonomik asimilasyon olarak adlandırılmaktadır.

² Göç fazlası (immigration surplus) olarak adlandırılmaktadır.

değerlendirilmektedir. Solow modelinin, kişi başına gelirdeki kalıcı ilerlemenin, ancak teknolojiye sürekli ilerlemeyle mümkün olacağı çıkarımından hareketle, Bodvarsson ve Van den Berg (2013: 217) göçmenlerin teknolojiyi, dolayısıyla kalıcı büyümeyi etkileyebileceği 4 farklı kanal tanımlamıştır:

- 1- *Göçmenler teknoloji transferini kolaylaştırabilirler.*
- 2- *Göçmenler, girişimciler ve yenilikçi faaliyetlerde çalışanlar olarak inovasyona katkıda bulunabilirler.*
- 3- *Göçmenler ekonomilerin büyüklüğünü değiştirebilirler*
- 4- *Göçmenler, çıkar gruplarının yaratıcı yıkım sürecini yavaşlatmak için korumacı önlemler alma yeteneklerini azaltarak yenilikçi rekabeti artırabilirler.*

Göçmenlerin büyüme üzerindeki etkisinin modellenmesi açısından temel bir çerçeve sunan Barro ve Sala-i Martin (2003) Solow-Swan modelini göçmen etkisiyle genişleterek göçmen kaynaklı insan sermayesinin büyümeye etkisinin analizine yönelik bir hareket noktası oluşturmuştur. İlgili modelde ekonominin yabancı mal ve varlıklar bakımından kapalı olduğu; neticede, insanların fiziksel sermayeden daha hareketli oldukları varsayılmıştır. Göçmenlerin taşıdığı sermaye ise, belirli ölçüde sermaye hareketliliği meydana getirmektedir. Göçmenler çok az fiziksel sermaye taşıdıkları için, göçmen başına beşeri sermaye, yerel ekonomideki işçi başına sermayeden önemli ölçüde fazla olmadıkça “etkin göçmen” başına sermaye (κ) varış noktasındaki etkin işçi başına sermayeden (k) daha az olacaktır. Belirli bir ülkede k arttıkça, ücret oranı artacak, bu da ülkeye göç oranını artıracaktır. Net göçün ücret oranına olumlu tepkisi nedeniyle Solow-Swan modelindeki etkin amortisman terimi yukarı doğru eğimli hale gelmiştir. Dolayısıyla Solow-Swan modelinden farklı olarak tasarruf oranlarındaki bir artış veya üretim fonksiyonundaki kalıcı bir gelişme durağan durum k değerini ve net göç oranını artıracaktır. Diğer ülkelerdeki koşulların kötüleşmesi ise göç fonksiyonunda ve efektif amortisman teriminde kaymaya sebebiyet vererek ($\kappa < k$ varsayımı nedeniyle) durağan durum k değerini düşürecektir. Özetle, Barro ve Sala-i Martin’in (2003) göçmen etkisini içselleştirdiği modele göre göçmen sayısı arttıkça varış noktasında etkin işçi başına sermayedeki büyüme azalırken göçmenlerin beceri düzeyinin büyüklüğü bu olumsuz etkiyi ortadan kaldıracak, hatta tersine çevirecek potansiyele sahiptir.

Solow modelinin beşeri sermaye ile genişletilmiş bir versiyonunu sunan Mankiw vd.'nin (1992)³ yaklaşımında olduğu gibi çıktının; emek, beşeri sermaye ve fiziksel sermaye ile üretildiği bir ekonomi varsayan Dolado vd. (1994), Barro ve Sala-i Martin (2003) ile benzer bir sonuç öngörmektedir. Beşeri sermaye birikiminin; çıktı, amortisman ve göçmenlerin beşeri sermayesi tarafından belirlendiği bu modelde net göç oranı; varış noktasındaki kişi başına gelirin logaritmasına, göç veren ülkedeki kişi başına geliri tanımlayan bir dizi dışsal değişkene bağlıdır. Modele göre göç alan ülkedeki göçmenlerin beşeri sermayesi arttıkça hem durağan durum hem de büyüme oranı üzerinde olumlu bir etki söz konusu olacak; göç veren ülkedeki beşeri sermayedeki artışta, bu ülkenin büyüme oranını düşürecektir. Böylece, yoksul ülkelere zengin ülkelere beyin göçü, ülkeler arasında benzer yaşam standartlarına yavaş yakınsamanın açıklanmasında önemli bir rol oynayabilecek potansiyele sahiptir.

Belirli bir ülkedeki vasıflı işgücünü artıran göçmenlerin büyümeye katkı sağlayacağı önermesini test eden ampirik çalışmalarda, bu önermeyi destekleyen bulgulara rastlanmaktadır. Dolado vd. (1994) göç ve büyüme ilişkisini 1960-1985 yıllarını kapsayacak şekilde, 23 OECD ülkesi için değerlendirmiştir. Eğitim seviyesinin beşeri sermayenin göstergesi olarak ele alındığı çalışmanın sonucuna göre; göçmenlerin beşeri sermaye düzeyi, göçün büyüme etkilerini dengelemek için düşük olsa da göç alan ülke nüfusunun doğal artışında meydana gelecek olumsuz etkiyi yarıya indirmek için yeterlidir. Boultane vd. (2016) ise hem Dolado vd.'nin (1994) hem de Barro ve Sala-i Martin'in (2003) teorik çerçevesinden hareketle 22 OECD ülkesi için 1986-2006 yıllarını kapsayacak şekilde göçün büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Beşeri sermayenin ölçütü olarak eğitimin kullanıldığı çalışmada göçmenlerin beşeri sermayesinin işçi başına GSYİH üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu, hatta bu durumun seçici göç politikasına sahip olmayan ülkeler için de geçerli olduğu tespit edilmiştir.

Göçmenlerin verimlilik üzerindeki etkisi varış noktasında büyümeyi etkileyen bir diğer faktör olarak öne çıkmaktadır. Bu etki, literatürde büyüme muhasebesi yaklaşımıyla toplam faktör verimliliğindeki değişimler üzerinden

---

³ Literatürde sıkça MRW modeli olarak kısaltılmaktadır. Bu çalışmanın geri kalanında MRW modeli olarak kısaltılacaktır.

değerlendirilmektedir. Ortega ve Peri'ye (2009) göre 1980-2015 yılları arasında, 14 OECD ülkesinde göçmenlerin toplam faktör verimliliği üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır; ancak göçle birlikte yatırımlarda meydana gelen artış sayesinde ortalama ücretlerde veya işçi başına gelirden olumsuz bir etkiye rastlanmamıştır. Peri'nin (2012) ABD eyaletlerini değerlendirdiği çalışmada ise göçün toplam faktör verimliliğini artırdığına dair bulgular mevcuttur. Verimlilikteki bu artışın bir kısmının göçmen ve yerleşiklerin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları görevlerde uzmanlaşmalarından kaynaklandığı saptanmıştır. Kangasniemi vd. (2012) ise toplam faktör verimliliğinin göçle birlikte Birleşik Krallık'ta arttığını İspanya'da ise azaldığını tespit etmiştir. Farkın kaynağı olarak, Birleşik Krallık'ta göçmenlerin, bilgi, inovasyon ve beceriler yoluyla veya yerli işgücünü tamamlayarak üretkenliğe yaptıkları katkı temelinde seçilmesi, ancak İspanya'da göçmenlerin genellikle vatandaşlar için daha az çekici olan sektörlerde çalışması gösterilmiştir. Paserman'ın (2013) imalat sanayiini baz alan, firma düzeyindeki analizine göre ise 1990'lı yıllarda Eski Sovyetler Birliği'nden İsrail'e göç eden yüksek vasıflı işçiler, düşük teknoloji sektörlerinde verimliliğin düşmesine neden olmuştur. Göç dalgasının büyüklüğünün yanı sıra dil kaynaklı sorunların asimilasyonu engellemesi, göçmenlerin potansiyelleriyle aynı oranda ekonomiye katkıda bulunamamasının sebebi olarak açıklanmıştır.

Türkiye'deki Suriyeli sığınmacıların durumu göç ve büyüme literatürü bağlamında değerlendirildiğine göç sonrası Türkiye'de kişi başına gelirdeki büyümenin yavaşlaması olasıdır. Zira mevcut verilere göre hem sığınmacılar T.C. vatandaşlarından daha düşük bir eğitim düzeyine sahiptir, hem de 2014-2016 yıllarında Türkiye'den ayrılan Suriyelilerin büyük bir bölümünün eğitim düzeyi görece yüksektir (Erdoğan, 2019: 8). Öte yandan göçün büyümeye etkisini değerlendiren teorik ve ampirik çalışmalar, Suriyeli göçünün incelenmesi konusunda birçok kısıta sahiptir. İlk olarak, teorik modellerde yer değiştirme kararı göçmenlerin tercihi doğrultusunda gerçekleşmektedir. “Mültecilerin” ya da “sığınmacıların” değil “göçmenlerin” büyümeye etkisine odaklanılmıştır⁴. Calderon-Mejia ve Ibanez'in

---

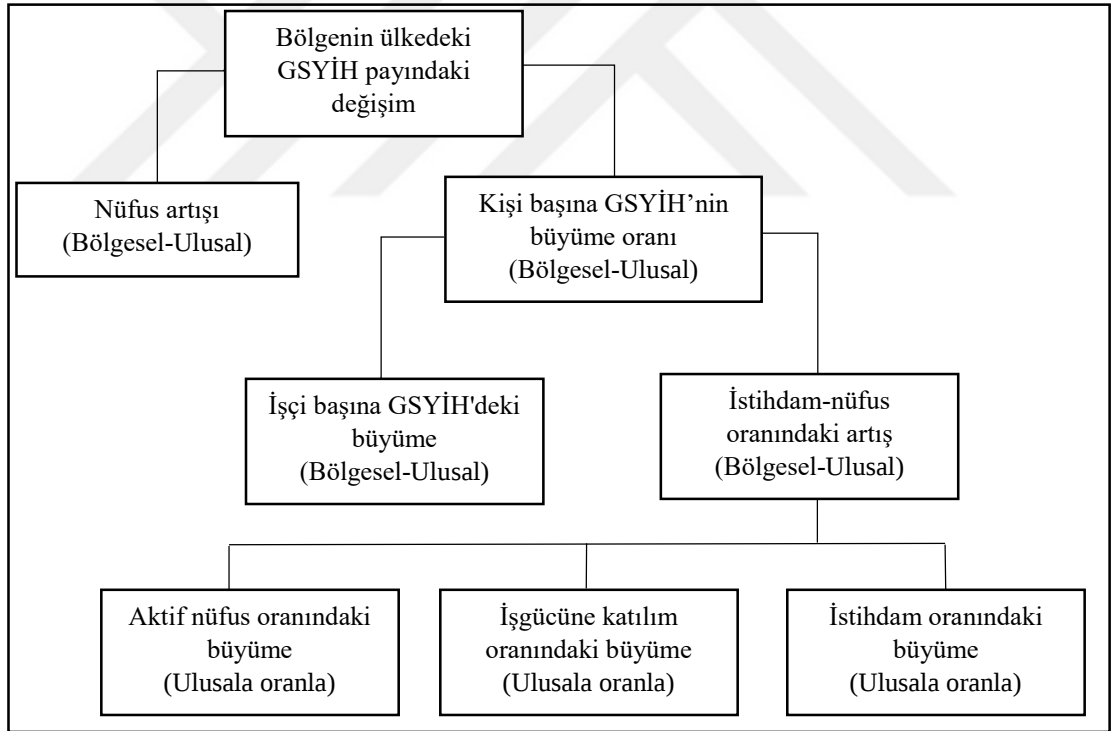
⁴ Bu nedenle, bu alandaki çalışmalarda çoğunlukla ABD, Birleşik Krallık ve İspanya gibi yüksek gelirli ülkeler ya da üyelerinin büyük bölümü yüksek gelirli ülkelere OECD incelenmiştir.

(2016: 696) vurguladığı gibi göçmenler genellikle ne zaman ve nereye göç etmenin getirileri büyük olduğunda göç etme eğilimindedirler ve daha güçlü emek talebi olan yerleri varış noktası olarak seçebilirler. Gönüllü göç edenlerden farklı olarak Suriyeli sığınmacıların, özellikle kısa vadede getiri maksimizasyonundan ziyade temel ihtiyaçlarını karşılamayı öncelemiş olmaları muhtemeldir. Bu nedenle ikinci bölümde daha ayrıntılı açıklandığı gibi sığınmacıların kayıt dışı ekonomi üzerinden iktisadi büyümeyi etkilemesi daha olasıdır. Bu bakımdan göç-büyüme ilişkisinde literatürde zorunlu göçten ziyade ekonomik göçün incelendiği söylenebilir. Bununla bağlantılı olarak ikincisi, Suriyelilerin göçü ani ve kitlesel bir yer değiştirmeye tekabül ettiğinden, sığınmacıların beceri düzeyi hakkında çok az bilgi mevcuttur. Buna karşılık literatürdeki ampirik çalışmaların hemen hemen hepsinde, analizler, göçmenlerin eğitim düzeyi veya mesleklerinden hareketle gerçekleştirilmektedir. Üçüncüsü, Suriyeli sığınmacılar, iç savaşın ilk yıllarında savaşın biteceği umuduyla Türkiye'nin Suriye sınırındaki illerinde yoğunlaşmıştır. Bu da özellikle kısa vadeli etkinin bölgesel düzeyde analiz edilmesi gerekliliğini doğurmaktadır. Ancak teorik ve ampirik çalışmalarda analiz birimi ülkelerdir. Dördüncüsü, hem komşu ülkedeki iç savaş nedeniyle hem de Türkiye'deki sığınmacılar nedeniyle Suriye sınırındaki illerin ekonomisi üzerinde ulusal ve uluslararası kuruluşlardan kaynaklı insani yardımın etkisi olmuştur. Bu illerde kampların kurulması ve Suriye'ye gönderilen insani yardımın bu illerden temin edilmesi bölgesel ölçekte büyümeyi etkileyecek potansiyele sahiptir. Sonuncusu, sığınmacılar varış noktasında talebi artırarak üretimi etkileyebilirler. Ancak mevcut literatürde emek merkezli bir analiz söz konusu olduğundan, bu etkilerin göz ardı edilmesi muhtemeldir.

Neoklasik büyüme ve göç modellerine alternatif olarak Spiezia ve Weiler'in (2007), bir bölgenin büyüme oranını diğer tüm OECD bölgelerinininkiyle karşılaştırmaya dayanan bölgesel kıyaslama (regional benchmarking) yaklaşımı Türkiye'nin göç deneyimini analiz etmeyi mümkün kılan özellikler barındırmaktadır. Bu çalışmanın kapsamı OECD düzeyinde olmadığından, ilgili yöntemin ülke düzeyindeki versiyonu Şekil 1.2'de gösterilmiştir. Bu şemaya göre belirli bir iktisadi bölgenin, ülkenin GSYİH'si içerisindeki payı; bölgesel nüfus artışının ulusal nüfus artışına oranına ve bölgesel kişi başına GSYİH'deki büyümenin, ulusal kişi başına

GSYİH'deki büyümeye oranına bağlıdır. Bölgesel ve ulusal kişi başına GSYİH'nin büyüme oranını ise bölgesel ve ulusal işçi başına GSYİH'deki büyümenin oranı ile bölgesel ve ulusal istihdam-nüfus oranı belirlemektedir. Aktif nüfus oranındaki büyüme, işgücüne katılım oranındaki büyüme ve istihdam oranındaki büyüme, istihdam-nüfus oranının alt bileşenlerini oluşturmaktadır. OECD (2009) ile benzer bir biçimde veri ile ilgili kısıtlar nedeniyle işçi başına GSYİH'deki değişimlerin alt bileşenleri şemaya dahil edilmemiştir.

Bu yöntemle OECD (2009) tarafından, OECD ülkelerinde yer alan İBBS Düzey 2 bölgelerinin 1995-2005 yılları arasındaki performansı incelenerek hızlı büyüyen bölgelerin ortak özellikleri tespit edilmiştir. Buna göre, verimlilik artışları (işçi başına ortalama katma değer) yüksek bölgesel büyüme ile bağlantılıdır. Bu ilişki, verimlilik artışı tek başına veya istihdamın nüfusa oranındaki kazanımlarla eşzamanlı

Şekil 1. 2: Bölgesel GSYİH'deki değişimin belirleyicileri

Kaynak: Spiezia ve Weiler'dan (2007) uyarlanmıştır

olarak gerçekleştiğinde de mevcuttur. Bu nedenle, hızlı büyüyen bölgelerde üretkenlik ve istihdam arasında bir ödünleşim olmadığı görülmektedir. Ayrıca, istihdam oranı, işgücüne katılım oranı ve aktif nüfus oranı aynı anda arttığında daha yüksek bölgesel

büyüme gözlemlenmiş, yüksek nüfus artışının en iyi performans gösteren 20 OECD bölgesinde yaygın olduğu görülmüştür.

Spiezia ve Weiler'ın (2007) yöntemi hem göçmenlerin eğitim ve meslek bilgisi gibi verilere olan ihtiyacı ortadan kaldırması hem de ulusal ve bölgesel etkiyi bir arada değerlendirmeyi olanaklı kılması bakımından Suriyelilerin bölgesel büyümeye etkisinin tespiti konusunda kullanışlıdır. Göç alan bölgelerin göç öncesi ve sonrası büyüme performansı ve bu performansta meydana gelen değişikliğin kaynaklarının incelenmesi, gelişmekte olan bir ülkede kitlesel zorunlu göçün büyümeyi hangi kanallardan etkileyeceği konusunda ipucu verme potansiyeline sahiptir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DEKİ SURİYELİ SIĞINMACILAR

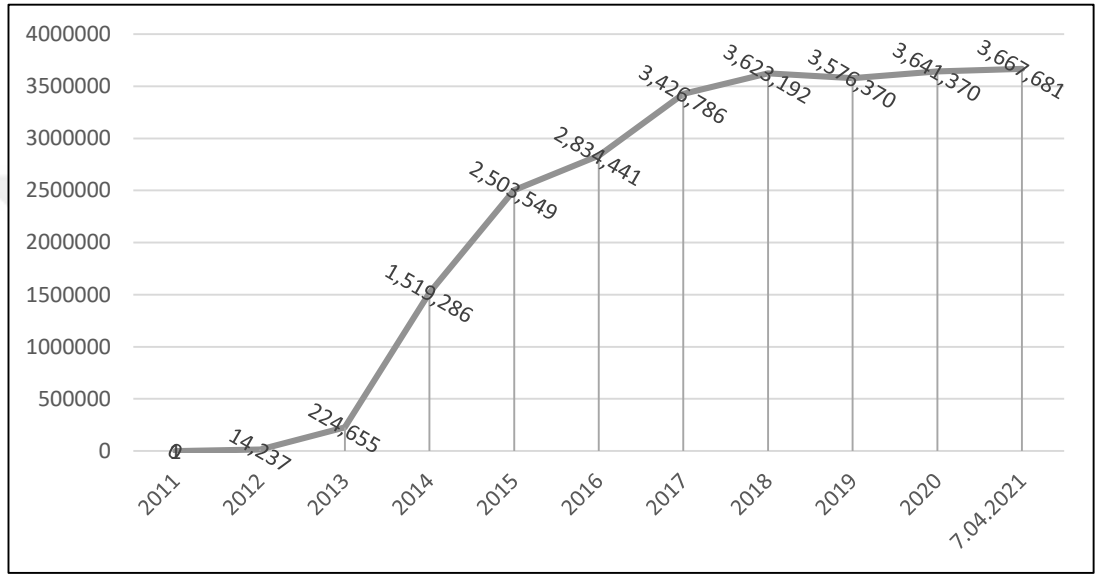
2011 yılında Suriye’de başlayan iç savaş giderek şiddetlenmiş ve birçok Suriyelinin ülkesinden ayrılmasına neden olmuştur. Savaştan kaçan sığınmacılara açık kapı politikası uygulayan Türkiye’ye aynı yılın Nisan ayından başlayarak mülteci göçü gerçekleşmiş, 2018 yılına gelindiğinde Türkiye’deki Suriyeli sayısı 3.6 Milyonu aşmıştır. Göçün ilk yıllarında Suriye’ye sınırı olan illerde kamplar kurularak krize çözüm üretilmeye çalışılmış ve bu dönemde sığınmacı nüfusu daha çok sınır illerinde yoğunlaşmıştır. Savaşın giderek uzamasıyla birlikte sığınmacılar Türkiye’nin her yerine yayılmış, geçiciliğe dayanan politikalar işlevsiz hale gelmiştir. Bu bölümün amacı, 2011 yılında başlayan bu süreci detaylı bir biçimde açıklamaktır. Öncelikle Suriyelilerin Türkiye’ye gelişi ve sınırdan uzak illere yayılma süreci, demografik özellikleri, yasal haklarındaki dönüşüm ve Türkiyelilerin Suriyelilere yönelik tutumu ele alınarak Suriyelilerin Türkiye’deki durumu tanımlanacaktır. Ardından Suriyelilerin Türkiye ekonomisine etkisi emek, sermaye, dış ticaret ve fiyatlar yönünden incelenecektir.

2.1. Türkiye’deki Suriyeli Nüfusunun Yıllar İçerisindeki Değişimi

Suriyeli sığınmacıların 29 Nisan 2011 tarihinde 252 kişilik bir grup halinde Türkiye’ye giriş yapmasının ardından Suriye’den Türkiye’ye sığınmacı göçü devam etmiş ve 2012 yılında sığınmacı sayısı 14.237’ye ulaşmıştır. Grafik 2.1’de de görüldüğü gibi ilerleyen yıllarda da bu sayı artmaya devam etmiştir. 2013 yılında 224.655’e ulaşan geçici koruma kapsamındaki Suriyeli sayısı 2014 yılında hızlı bir yükseliş göstererek yılsonunda 1.519.286’i bulmuştur. Sığınmacı sayısındaki hızlı yükseliş 2018 yılına kadar devam etmiş ve Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM) verilerine göre 2015, 2016, 2017 ve 2018 yıllarında sırasıyla 2.503.549, 2.834.441, 3.426.786 ve 3.623.192 olarak kaydedilmiştir. 2011 yılından 2021 yılına kadar sadece 2019 yılında düşüş göstererek 3.576.370 olan sığınmacı sayısı ilerleyen yıllarda artış göstermeye devam etse de 2018 yılından 7 Nisan 2021’e kadar 3.6 Milyon civarında seyretmiştir. Erdoğan (2020: 25-30), 2019 yılındaki düşüşün son bir sene içerisinde

kayıtları ile ilgili güncelleme yapmayan Suriyelilerin kayıtlarının pasif hale gelmesinden kaynaklı olabileceğinin altını çizmiş, 2011 sonrasındaki nüfus artışının göçlere ek olarak yeni doğan bebek sayısındaki artıştan kaynaklı olduğunu vurgulamıştır.

Grafik 2. 1: Yıllara Göre Türkiye’deki Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeli Sığınmacı Sayısı

Kaynak: GİGM (<https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> (Erişim Tarihi: 10.04.2021))

Sığınmacı nüfusunun illere göre dağılımının takibi ise özellikle GİGM’nin il bazında sığınmacı sayısını haftalık olarak güncelleyip önceki verileri yayından kaldırması nedeniyle güçleşmektedir. Bu nedenle bu çalışmada il bazında sığınmacı nüfusu ile ilgili veriler konusunda UNHCR ve AFAD tarafından yayımlanan raporlardan, Mülteciler Derneği’nin kayıtları ve Murat Erdoğan’ın çalışmalarından yararlanılmıştır.

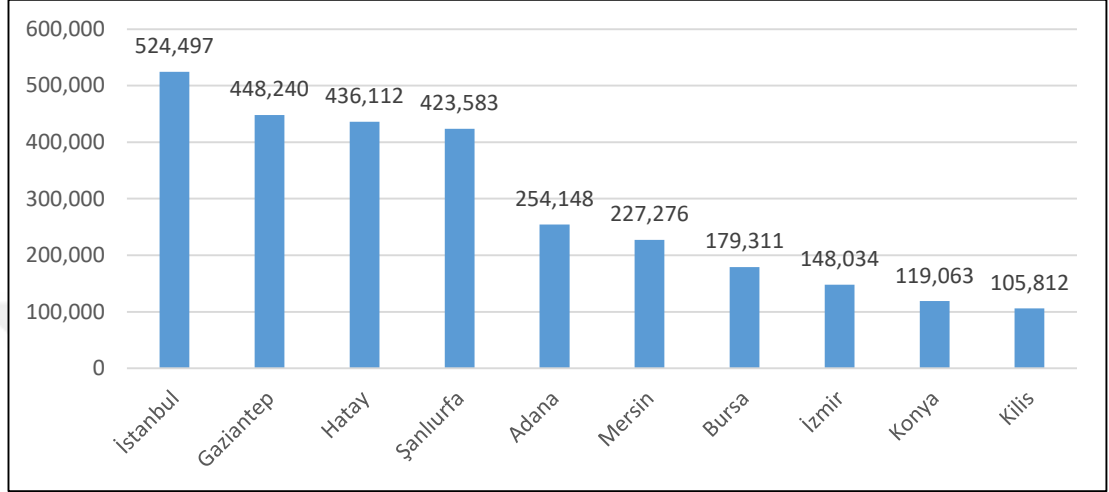
UNHCR (2013) tarafından yayımlanan günlük rapora göre 22 Aralık 2013 itibarıyla en çok Suriyeli sığınmacı barındıran il 145.019 kişi ile Gaziantep olarak kaydedilmiştir. Gaziantep’i sırasıyla Şanlıurfa (133.326), Hatay (85.571), Kilis (63.237), Mardin (40.932), Kahramanmaraş (28.877), Osmaniye (18.017), Adana (16.607), Adıyaman (10.408), diğer iller (8.153) ve Malatya (7.195) takip etmektedir. Sığınmacıların sınıra yakın illerde yoğunlaşmış olması dikkat çekicidir. Bir diğer dikkat çekici husus ise rapora göre Türkiye’de kayıt altına alınmış (210.627) ve kayıt başvurusu bulunan (346.715) toplam 557.342 Suriyeli bulunduğu bilgisidir. Bu durum,

Türkiye’de, ilgili tarihte geçici koruma altındaki nüfustan çok daha fazla sığınmacı bulunduğunu göstermektedir. Erdoğan’a (2014: 12) göre ise Aralık 2014 itibarıyla Suriyeli sığınmacıların %90’ı kayıt altına alınmıştır ve başlangıçta kayıtlı ve kayıtlı olmayan sığınmacılar arasındaki büyük fark sığınmacıların kısa zamanda geri döneceği düşüncesi ile bağlantılıdır. Aynı çalışmaya Aralık 2014 itibarıyla Suriyeli sığınmacıların 1 milyon 500 bininin kayıt altına alındığı ve mülteci nüfusunun en yüksek olduğu ikinci ilin İstanbul (330.000) olduğu yansımıştır. Aynı tarihte sığınmacıların Türkiye’nin tüm illerine yayıldığı da dikkat çekmektedir.

Aralık 2017 verilerine göre Suriyeli sığınmacı bakımından en kalabalık il 537.829 ile İstanbul’dur (Mülteciler Derneği, 2017). İstanbul’u takip eden iller arasında Şanlıurfa (462.961), Hatay (457.106), Gaziantep (350.067) ve Kilis’in (131.914) bulunması 2017 yılında hala göçmen akınının devam ediyor olmasından kaynaklanmakla birlikte bu illerin Türkiye’nin diğer illerine nazaran ekonomik olarak göçten daha fazla etkileneceği ön kabulüne zemin hazırlamaktadır. Bu veriye ek olarak Grafik 2.2’de 7 Nisan 2021 itibarıyla Suriyeli sığınmacı nüfusu bakımından en kalabalık 10 il yer almaktadır. 2021’de İstanbul’un (524.497) yine sığınmacı bakımından en kalabalık il olduğu görülürken İstanbul’u göçün ilk yıllarından beri sığınmacı nüfusu bakımından kalabalık olan Gaziantep (448.240), Hatay (436.112), Şanlıurfa (423.583) ve Adana (254.148) takip etmektedir. 2013’te listede olan Kilis (105.812) yine ilk on içerisinde yer almaktadır. Mersin (227.276), Bursa (179.311), İzmir (148.034) ve Konya’nın (119.063) ilk on il içerisine girmiş olması sığınmacıların giderek Türkiye’nin farklı illerine yayıldığının göstergesidir. Bu iller ekonomik gelişmişlik seviyesi bakımından Türkiye’nin diğer illerine göre daha ileridedirler. TÜİK verilerine göre bu iller GSYİH bakımından 2009-2019 yılları arasında Türkiye’nin en büyük ilk on ili arasında yer almaktadırlar. Dolayısıyla bu iller Türkiye’nin diğer illerine nazaran mülteciler için daha yüksek iş bulma potansiyeli barındırmaktadırlar. Bu durum savaşın ilk yıllarında geri dönüş ihtimali ile sınırda yoğunlaşan sığınmacıların ikamet tercihlerinde geçimin öne çıktığını göstermektedir. Regresyon çerçevesinde Suriyeli sığınmacıların yerleşim kalıplarının belirleyicilerini inceleyen Aksu vd. (2018) bu önermeyi destekleyen sonuçlara ulaşmıştır. Elde edilen sonuçlara göre sığınmacıların ayrıldıkları Suriye illerine olan uzakları yerleşim

seçimlerinde ana belirleyici iken istihdam firsatları çekici faktör olarak göze çarpmaktadır.

Grafik 2. 2: Suriyeli Sığınmacı Nüfusu Bakımından En Kalabalık 10 İl

Kaynak: GİGM (<https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> (Erişim Tarihi: 10.04.2021))

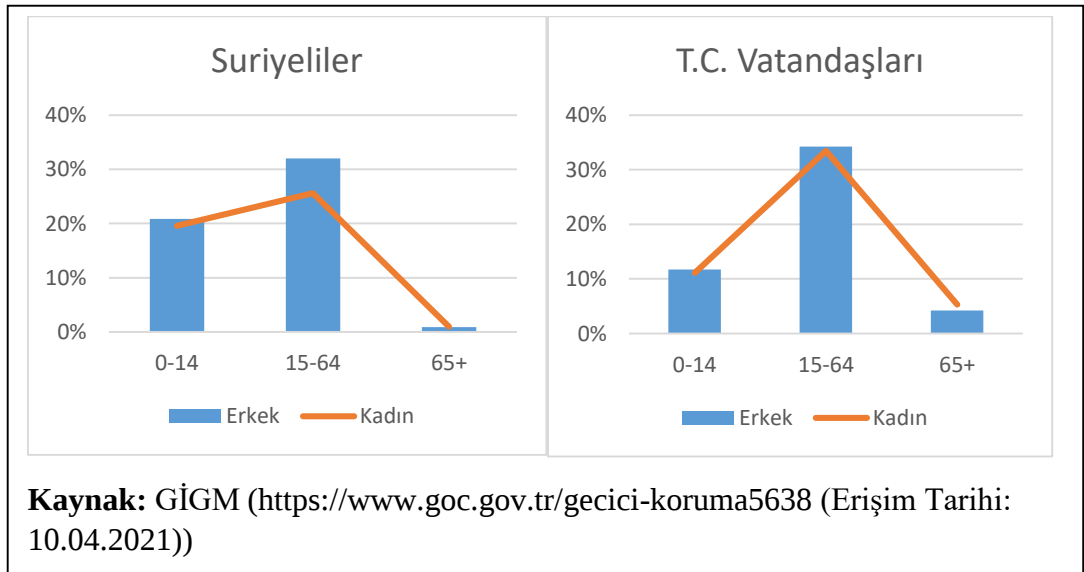
Geçici barınma merkezlerinde (ya da yaygın kullanımıyla kamplarda) yaşayan Suriyeli sığınmacıların sayısından ve kampların zaman içerisindeki dönüşümünden bahsetmek nüfusun illere göre dağılımını gözlemlemek açısından tamamlayıcı olacaktır. Özellikle sığınmacıların Türkiye’ye göç etmeye başladıkları ilk yıllarda, Suriye sınırındaki illerde geçici barınma merkezleri kurulmuş kampların sayısı sığınmacı sayısına paralel olarak artmıştır. İlk geçici barınma merkezinin açılışı 1 Mayıs 2011 tarihinde Hatay’ın Yayladağı ilçesinde yapılmış, aynı yıl içerisinde Hatay’da 4 kamp daha kurulmuştur. Takiben 2013’ün Temmuz ayına kadar Kilis’te 2, Gaziantep’te 4, Şanlıurfa’da 3, Kahramanmaraş, Osmaniye, Adıyaman, Adana, Malatya ve Mardin’de 1’er tane olmak üzere toplam 20 adet kamp kurulmuştur. 23 Ağustos 2013 itibarıyla kamplarda yaşayan sığınmacı nüfus 200.386’ya ulaşmış, kamplarda bulunan sığınmacı nüfusunun toplam sığınmacı nüfusuna oranı %36 olarak kaydedilmiştir (AFAD, 2013). 2016 yılının Mayıs ayına gelindiğinde kamplara bulundukları illerde yenileri eklenmiş ve toplam kamp sayısı 26’ya ulaşırken buralardaki sığınmacı sayısı ise 264.865’e ulaşmıştır. Ancak aynı tarihte Türkiye’deki toplam Suriyeli sığınmacı sayısı 2.484.997 olduğundan kamplarda sığınmacıların ancak %11’i barınmaktadır (AFAD, 2016). Bu durum zaman içerisinde çadırlardan

oluşan kampların kapatılmasını ve kamp dışına teşvik politikalarını beraberinde getirmiştir (Erdoğan ve Çorabatır, 2019: 7). GİGM'nin verilerine göre 7 Nisan 2021 itibarıyla Hatay'da 3, Kilis, Kahramanmaraş, Osmaniye ve Adana'da 1'er adet olmak üzere toplam 7 kamp bulunmaktadır. Bu kamplarda bulunan sığınmacı sayısı toplamda 57.321'e, bu sayının Türkiye'deki tüm Suriyeli sığınmacı sayısına oranı ise %2'ye düşmüştür.

2.2. Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacıların Yaş ve Cinsiyet Bakımından Dağılımı

Suriyeli sığınmacı nüfusuna yaş ve cinsiyet açısından bakıldığında bir yandan nüfusun yaş grubu ve cinsiyete göre dağılımında diğer yandan T.C. vatandaşlarının nüfus yapısına kıyasla önemli farklar göze çarpmaktadır. Grafik 2.2'de 7 Nisan 2021 tarihi itibarıyla T.C. vatandaşlarının ve Suriyeli sığınmacıların sayılarının yaş grubu ve cinsiyete göre dağılımlarına ilişkin veriler yer almaktadır. Grafikten hareketle Suriyeli sığınmacıların %46'sının kadınlardan, %54'ünün erkeklerden oluştuğu söylenebilir. Aynı zamanda bağımlı nüfusu oluşturan 0-14 ve 65 yaş ve üzeri gruplarının toplam nüfusa oranlarının sırasıyla %41 ve %2 olduğu görülmektedir.

Grafik 2. 3: Suriyelilerin ve T.C. Vatandaşlarının Yaş ve Cinsiyete Göre Dağılımı

Dolayısıyla çalışma çağındaki nüfusu yansıtan 15-64 yaş grubunun toplam nüfusa oranı %57'dir.

Suriyeli ve Türkiyeli nüfusu karşılaştığında özellikle cinsiyet bağlamında sığınmacı nüfusunun Türkiyeli nüfusuna oranla asimetrik dağıldığı göze çarpmaktadır. Türkiyeli nüfusu, kadın ve erkeklerin sayısı bakımından her yaş grubunda hemen hemen eşit dağılım gösterirken Suriyeli nüfusunda, 15-64 yaş aralığındaki erkeklerin (%32) toplam Suriyeli nüfusuna oranının aynı yaş aralığındaki kadınların (%25) oranından yüksek olduğu görülmektedir. Türkiyeli nüfusuyla kıyaslandığında Suriyeli nüfusundaki bir diğer asimetri ise bağımlı nüfusu oluşturan 0-14 ve 65 yaş ve üzeri gruplarından kaynaklıdır. 0-14 yaş aralığındaki Türkiyeli nüfusu toplam Türkiyeli nüfusunun %23'ünü oluştururken aynı oran Suriyeli nüfusu için %41'dir. 65 yaş ve üzeri için ise bir önceki verinin aksine Türkiyelilerin oranı (%9), Suriyelilerin oranından (%2) yüksektir. Dolayısıyla Suriyeli nüfusunun genç bağımlılık oranı (%70) Türkiyeli nüfusununkine (%34) kıyasla yüksekken yaşlı bağımlılık oranı için durum tam tersidir⁵ (Suriyelilerde yaşlı bağımlılık oranı: %3 iken, Türkiyelilerde yaşlı bağımlılık oranı %14'tür). Ancak 0-14 yaş aralığındaki Suriyeli nüfusunda işgücüne katılım yüksek olduğundan Suriyelilerde genç bağımlılık düzeyinin rakamlarla ifade edilenden düşük olması beklenebilir⁶.

Sığınmacı nüfusunun büyük bir bölümünün çalışma çağındaki erkeklerden oluşması Suriyelilerin emek piyasasında Türkiyeliler ile rekabet etme potansiyelinin yüksek olduğunu akla getirmektedir. Ancak Suriyeli sığınmacıların hemen hemen yarısı ya okuma yazma bilmeyen ya da hiç okula gitmeyen bireylerden oluşmaktadır. Eğitim düzeyi, sığınmacıların geneline göre yüksek olan yaklaşık 700 bin Suriyeli ise 2014-2016 yıllarında Türkiye'den göç etmiştir (Erdoğan, 2019). Bu durum sığınmacıların büyük çoğunluğunun Türkçe bilmemesi olgusuyla birlikte

---

⁵ Genç bağımlılık oranı: 0-14 yaş aralığındaki kişi sayısının 15-64 aralığındaki kişi sayısına oranı. Yaşlı bağımlılık oranı: 65 ve üzeri yaştaki kişi sayısının 15-64 aralığındaki kişi sayısına oranı. (Kaynak: <https://tuikweb.tuik.gov.tr>)

⁶ Suriyeli çocuk işçi sayısına ilişkin veri bulunmamakla birlikte, sığınmacılar arasında çocuk işçiliğinin yaygınlığına birçok araştırmacı tarafından vurgu yapılmıştır bkz. Sezen Yalçın, "Syrian Child Workers in Turkey", Çevrimiçi: <http://turkishpolicy.com/article/831/syrian-child-workers-in-turkey> (Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2021) ve Behzad Yaghmaian, "World Humanitarian Summit: Syrian Child Refugees in Turkey", Çevrimiçi: <https://www.theglobalist.com/world-humanitarian-summit-syrian-child-refugees/> (Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2021). Ayrıca Türkiyeli ve Suriyeli çocuk işçilerin istihdam oranı ile ilgili tahminler için bkz. ILO, "Syrian Refugees in the Turkish Labour Market"

değerlendirildiğinde Suriyelilerin yüksek vasıflı işlerde yerleşiklerle rekabet edebilme potansiyelinin düşük olması olasıdır.

2.3. Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Yasal Düzenlemeler ve Politikalar

Suriyeli sığınmacılarla ilgili yasal düzenlemeler ve uygulanan politikalar sığınmacıların ekonomiye katılım biçiminde belirleyici olmakla birlikte ikamet edecekleri şehirler, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimleri ve başka ülkelere geçişleri konularında başat role sahiptirler. Bu düzenlemelerin, Suriye’deki iç savaşın gidişatından, sığınmacı sayısındaki beklenmedik yükselişten ve Türkiye’nin dış politikasından önemli ölçüde etkilenerek zaman içerisinde adım adım şekillendiği söylenebilir. Bu anlamda Yabancılar ve Uluslararası Koruma kanunu, Geçici Koruma Yönetmeliği ve Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik, Suriyeli sığınmacıların tabi oldukları yasal düzenlemeleri oluşturmaktadırlar. Suriyelilere yönelik politikalar ise “geçicilik” üzerine kurulu iken zaman içerisinde “kalıcılık ve uyum” ekseninde şekillenmiştir.

Türkiye’deki Suriyeli sığınmacıların sayısı 2014 yılında 1.5 milyonu aşmasına rağmen sığınmacılar, 13 Ekim 2014 tarihine kadar mülteci, sığınmacı veya vatandaş gibi yasal olarak karşılığı bulunan herhangi bir statü sahibi olamamışlardır. Bu durum Suriye’deki iç savaşın kısa sürede biteceği ve Türkiye’deki Suriyelilerin ülkelerine döneceği yanılgısı kadar, bu denli büyük bir göç akımına uygun yasal düzenlemenin olmayışından kaynaklanmaktadır. 1994 tarihli İltica Yönetmeliği’nden⁷ önce göçmen ve sığınmacı hareketliliği 1934 İskân Kanunu, 1951 Cenevre Sözleşmesi ve Mültecilerin Statüsüne İlişkin 1967 Ek Protokolü aracılığıyla yönetilmiştir. İskan Kanunu Türk soylu ve Türk kültüründen insanların göçünü desteklemiş ve bu tercih uzun yıllar Türkiye'nin yasal çerçevesinin temel unsurlarından biri olmaya devam etmiştir. 1951 Cenevre Sözleşmesi ve onun 1967 tarihli Ek Protokolü ise Türkiye tarafından coğrafi sınırlama ile kabul edilmiş ve mültecilik hakkının Avrupa konseyine üye ülkelerden gelenlere verilmesini mümkün kılmıştır. Avrupalı olmayan

---

⁷ Tam adı, “Türkiye İltica Eden veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiyeden İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar ile Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılar ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik” olan yönetmelik için bkz. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/01/20060127-2.htm>

sığınmacılara ise mülteci statüsü tanınsa bile bu sığınmacılar Türkiye'de kalma hakkına sahip değildirler (İçduygu, 2015:4). 1994 İltica Yönetmeliği'nde ise mülteci statüsüne yönelik coğrafi sınırlama devam etmekle birlikte Avrupa dışından gelen sığınmacılara, üçüncü ülkelere yerleştirilmelerine kadar yalnızca Türkiye'de geçici olarak kalma izni verilmiştir (Kirişçi, 2014:8).

YUKK yürürlüğe girene kadar geçerli olan 1994 İltica Yönetmeliği, geçici korumanın temel unsurları olan *(a) açık sınır politikası ile ülke topraklarına kabul, (b) geri göndermeme ilkesi, (c) gelen kişilerin temel ve acil ihtiyaçlarının karşılanması* hususlarında yetersiz kalmıştır (GİGM, t.y.; İçduygu, 2015:4). Bunun yanı sıra AB'ye üyelik amacıyla Türkiye'de göç alanındaki düzenlemelerin AB müktesebatıyla aynı doğrultuda olmasının hedeflenmesi de YUKK'un hazırlanmasında önemli bir rol oynamıştır (GİGM, t.y.). Bu ihtiyaçlara cevaben, YUKK 4 Nisan 2013'te kabul edilerek Türkiye'de göç konusunu doğrudan düzenleyen ilk kapsamlı yasa olmuştur. Bu kanunun 11 Nisan 2013 tarihinde yürürlüğe girmesi ile birlikte Suriyeli sığınmacıların statüsü ile ilgili belirsizlik ortadan kalkmış ve sığınmacılar geçici koruma kapsamına alınmıştır. Geçici koruma kapsamına alınabilecek kişiler YUKK'un 91'inci maddesinde şöyle tanımlanmıştır:

“Ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen yabancılara geçici koruma sağlanabilir” (YUKK, 2013)

YUKK'un yürürlüğe girmesini müteakiben 11 Nisan 2014'te Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM) faaliyete geçmiş ve geçici korumaya ilişkin iş ve işlemleri yürütme görevini üstlenmiştir. GİGM tarafından yapılan çalışmalar neticesinde YUKK'un 91'inci maddesine dayanılarak 13 Ekim 2014 tarihli ve Geçici Koruma Yönetmeliği çıkartılmıştır (GİGM, t.y.). Bu yönetmelikle birlikte kimlerin bu haktan faydalanamayacağı, geçici koruma altına alınacakların kayıt altına alınma süreci, faydalanabilecekleri hizmetler netlik kazanmıştır. Öte yandan, Geçici Koruma Yönetmeliği'nin 29'uncu maddesine dayanılarak 15 Ocak 2016 itibarıyla Suriyeli sığınmacıların emek piyasasına katılımını düzenleyen Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik yürürlüğe girmiştir. Bu kapsamda geçici koruma sağlanan yabancıların çalışma izni olmadan çalışamayacağı, çalışma izni almak için ise izni alacak kişinin en az 6 aydır geçici koruma kapsamında olması

gerektiği kararlaştırılmıştır. Ayrıca izne, çalışacak kişi değil bu kişinin işverenin başvurması gerekmektedir. Madde 1’de yer alan izinsiz çalışma yasağı tarım ve hayvancılık sektöründe çalışacaklar için esnetilmiş ve bu sektörde çalışacaklar izinden muaf sayılmışlardır; ancak aynı maddenin bir sonraki fıkrasında bu sektörde çalışabilecekler için il ve kota sınırlaması getirilebileceği belirtilmiştir. Yönetmeliğin 10’uncu maddesine göre ise geçici koruma kapsamındaki birine en az asgari ücret ödenmesi gerekmektedir (Resmî Gazete, 2016). Bu maddeler bir arada düşünüldüğünde tarım ve hayvancılık dışındaki sektörlerdeki işverenler için çalışma izninin sığınmacı çalıştırma konusunda caydırıcı bir faktör olduğu söylenebilir. Zira izinsiz sığınmacı çalıştırmak hem çalışan hem de işveren için idari para cezası kesilmesine sebep olmaktadır. Aynı zamanda asgari ücret ödemek zorunlu olduğundan işverenin; dil, eğitim, kültür gibi konularda adaptasyonunun daha az maliyet doğuracağı bir Türkiyeliyi seçmesi daha olasıdır.

Yönetmelik, yabancıнын kayıtlı olduğu il ve istihdam kotası bağlamında da bu iznin alınmasını zorlaştırmaktadır. Yönetmeliğin 7’inci maddesine göre çalışma izninin alınabilmesi için yabancıнын kayıtlı olduğu ilde bulunması gerekmektedir. Ayrıca işyerinde çalışan Türk vatandaşı sayısının yüzde onundan fazla yabancıнын çalıştırılması da yasaklanmıştır. Çalışan sayısının ondan az olması durumunda ilgili iş yerinde yalnızca bir yabancı çalıştırılabilmektedir. Bu kuralın istisnaya tabi olabilmesi için ise işi yapacak Türk vatandaşının bulunmamasının belgelenmesi gerekmektedir (Resmî Gazete, 2016). Caro’nun (2020) tahminlerine göre Türkiye’deki Suriyelilerin %30’unun çalıştığı işyerinde 10’dan az çalışan bulunmaktayken, %19’8’inin çalıştığı il kayıtlı olduğu ilden farklıdır; %19,1’i ise her iki koşulu da sağlamaktadır. Bu nedenle Suriyelilerin %68,9’u çalışma izni almaya uygun değildir. Dolayısıyla işverenin koşullarından bağımsız olarak doğrudan yönetmelikten dolayı geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin büyük bölümünün çalışma izni alması mümkün değildir. Bu kural çalışma izni alan sığınmacı sayısına da yansımıştır. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’nın verilerine göre 2019 yılı itibarıyla çalışma izni bulunan Suriyeli sayısı 59.406’sı erkek, 4.383’ü kadın olmak üzere 63.789’dür. Bu sayı, 31 Aralık 2019 itibarıyla 2.057.844 olan 15-64 yaş arası Suriyeli sayısı⁸ ile birlikte ele

⁸ İlgili veri M. Murat Erdoğan’ın *Suriyeliler Barometresi 2019* adlı çalışmasından alınmıştır.

alındığında çalışma izni bulunan Suriyelilerin istihdam oranının %3 düzeyinde olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Çalışma izninin yanı sıra 2016 yılında Suriyeli sığınmacıları etkileyen bir diğer gelişme ise Türkiye ile AB arasında 18 Mart 2016 tarihinde varılan mutabakattır. Bu kapsamda uygulamaya geçirilen bire bir formülü ile kaçak yollarla Yunan Adaları'ndan AB ülkelerine giriş yapan Suriyelilerin Türkiye'ye geri gönderilebilmesinin ve geri gönderilen her bir Suriyeliye karşılık Türkiye'den bir Suriyelinin AB'ye kabulünün önu açılmıştır (EU, 2016: 1). GİGM (2021) verilerine göre bu yolla 8 Nisan 2021 itibarıyla çoğunluğu Almanya (10.338), Fransa (4.779), Hollanda (4.712), Finlandiya (2.207), İsveç (2.171) ve Belçika'ya (1.519) yerleşmek üzere toplam 28.447 Suriyeli sığınmacı AB ülkelerine gönderilmiştir.

18 Mart mutabakatının bir diğer etkisi ise mültecilere dönük eğitim, sağlık, insani yardım, belediye altyapısı ve sosyoekonomik destek başlıklı çeşitli projelerin finansmanına yönelik "Türkiye'deki Mülteciler için AB Mali Yardım Programı" kapsamında 3+3 milyar Euro'luk kaynak aktarımının başlaması olmuştur. Bu kapsamda başlatılan Sosyal Uyum Yardım Programı ile Türkiye'de Uluslararası koruma, geçici koruma veya insani ikamet izni altında yaşayan ve çeşitli kriterleri sağlayan sığınmacılara Kızılaykart aracılığıyla kişi başı aylık 120 TL⁹ nakit desteği sağlanmaktadır. Buna ek olarak her 3 ayda bir SUY'dan faydalanmaya devam eden ve 1-4 kişiden oluşan aileler için 600 TL, 5-8 kişiden oluşan aileler için 300 TL, 9 ve daha fazla kişiden oluşan aileler için ise 100 TL'lik yardım yapılmaktadır. TÜRK-İŞ'in (2016; 2018) açıklamalarına göre açlık sınırı¹⁰ 2016 yılı için 1.432,17 TL olarak hesaplanmış ve ilerleyen yıllarda bu miktar artış göstermiştir. Buradan hareketle SUY programı ile yapılan nakdi desteğin, tek başına sığınmacıların geçimi için yeterli olmadığı tespiti yapılabilir.

Her ne kadar SUY, sığınmacıların geçimi için tek başına yeterli olmasa da sığınmacı nüfusunun yoğun olduğu şehirler için azımsanmayacak bir kaynak

⁹ Başlangıçta kişi başı 100 TL olan bu miktar Haziran 2017 itibarıyla 120 TL'ye çıkarılmıştır.

¹⁰ Açlık sınırı, dört kişilik bir ailenin sağlıklı, dengeli ve yeterli beslenebilmesi için yapması gereken aylık gıda harcaması tutarı olarak tanımlanmıştır. (Kaynak: <http://www.turkis.org.tr/ARALIK-2016-ACLIK-ve-YOKSULLUK-SINIRI-d1338#sthash.a7VxKLqY.dpuf>)

aktarımıdır. Erdoğan'ın (2020: 42) hesaplamalarına göre SUY, Gaziantep'e yılda 363 milyon TL, Şanlıurfa'ya 258 milyon TL, Hatay'a ise 241 milyon TL kaynak girişi sağlamaktadır. Türkiye çapında ise ESSN (2021) raporuna göre Haziran 2021 itibarıyla SUY'dan faydalanan sığınmacıların sayısı 1,846,469'a ulaşmıştır. Bu rakamın çoğunluğunu (1,658,027) Suriyeli sığınmacılar oluştururken Iraklı (108,481) ve Afgan (66,395) sığınmacılar SUY'dan faydalanan diğer kalabalık grupları oluşturmaktadırlar. Nisan 2020'den raporun yayınlandığı tarihe kadarki süreçte SUY aracılığıyla sığınmacılara 4.3 Milyar TL'nin üzerinde nakit transferi gerçekleşmiştir.

2.4. Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Tutum

T.C. vatandaşlarının Suriyeli sığınmacılara dair algısıyla ilgili birçok saha araştırması yapılmıştır. Zaman zaman basında linç girişimi, protesto vb. olaylarla¹¹ kendini gösteren ötekileştirme, dışlama, nefret söylemi gibi tutumların gerekçelerinin incelendiği bu çalışmalarda Türkiyelilerin Suriyelilere bakışında ekonominin tek olmasa da önemli bir belirleyici olduğu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu çalışmaların bulgularına odaklanmak hem ekonomi kaynaklı çatışma alanlarını tespit etmek hem de politika önerisi geliştirmek açısından yararlı olacaktır.

Suriyeli sığınmacılara yönelik bakışla ilgili en kapsamlı saha araştırmalarından biri M. Murat Erdoğan (2014) tarafından gerçekleştirilmiştir. 72'si Suriyeli 72'si yerel halktan olmak üzere toplam 144 kişiyle derinlemesine mülakatların gerçekleştirildiği bu çalışmada, ayrıca 18 ilde 1501 kişilik bir örnekleme anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Aynı araştırmada medya analizi ve STK analizine de yer verilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre kiraların artışı, iş kaybetme korkusu ve sağlık başta olmak üzere kamu hizmetlerinden yararlanamama durumu yerel halkın sığınmacılara tepki göstermesine neden olmuştur. Sığınmacıların karıştığı iddia edilen çeşitli olaylar ve asılsız söylentilerin yanı sıra mezhepsel farklılıklar da zaman zaman gündeme gelmiştir. Tüm bu gerekçeler vatandaşların vatandaşlık, çalışma izni gibi konularda Suriyelilere hak tanınmaması gerektiği yönündeki tavrının zeminini oluşturmuştur.

---

¹¹ Basında yer alan haberler ve mültecilerle yapılan röportajlar için bkz. *Mülteci İşçiler* (2014), Ercüment Akdeniz

Erdoğan devam niteliğindeki 2017 ve 2019 araştırmalarında örnekleme Türkiyelilerin yanı sıra Suriyelileri de dâhil etmiştir. 2017 araştırmasının örneklemini 2089 T.C. vatandaşı ve Suriyelilerin yaşadığı 1235 hane oluştururken 2019 araştırmasında bu sayılar sırasıyla 2.271 kişi ve 1.418 hanedir. Bu çalışmalara yansıyan dikkat çekici sonuç Suriyeli sığınmacıların Türkiye’de kalma eğiliminin giderek artmasına karşın Türkiyeliler arasındaki toplumsal kabulün giderek düşmesidir. Öte yandan her iki çalışmada da Suriyelilerin en çok sorun yaşadığı alanın çalışma koşulları olduğu tespit edilirken, 2019 çalışmasında Suriyelilerin düşük ücretlerle kayıt dışı çalışmasının Türkiyelilerin iş kaybını, dolayısıyla sosyal gerginlikleri sınırladığı saptanmıştır. Suriyeliler arasında kayıt dışı çalışmanın yaygın ve devletten yardım alanların oranının %20’den düşük olmasına karşın her iki çalışmada da Türkiyelilerin büyük bir bölümü (2017:%86,2, 2019:%84,5) Suriyelilerin temel geçim kaynağının devlet yardımları olduğunu belirtmiştir. Her ne kadar devletten yardım alınmasına vatandaşlar tarafından itiraz edilse de vatandaşların büyük bir bölümü (2017:%54,6, 2019: %56,8) Suriyelilere kesinlikle çalışma izni verilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Elde edilen veriler doğrultusunda Suriyelilerin kalıcılığı kesinleştikçe uyum politikalarının da kaçınılmaz olduğu belirtilmiştir. (Erdoğan, 2018; Erdoğan 2020)

Sermaye kesiminin Suriyelilere yaklaşımı ise Erdoğan ve Ünver’in (2015) çalışmasında, iktisadi yönden güçlü 18 ildeki iş çevrelerinden, 134 kişiyle gerçekleştirilen derinlemesine görüşmeler ile incelenmiştir. Katılımcılar Suriyelilerin Türkiye’de kalıcı olacağı ön kabulünden hareketle uyuma yönelik politikalar geliştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Kısa vadede Suriyelilerin Türk toplumuna katkısının zayıf olacağı düşüncesi hâkimken, katkı bekleyen katılımcılar bunun mesleki eğitim ve bölge-sektör yönlendirmesinden geçtiğini ifade etmiştir. Kayıt dışı çalışma sorunu ise özellikle orta ve büyük ölçekli işletmelerce haksız rekabete yol açması bakımından değerlendirilmiş ve bu sorunu çözmeye yönelik politikaların uygulanması önerilmiştir. İş dünyası Suriyelilerin eğitime erişiminin ve Türkçe öğreniminin gerekliliğini savunurken vatandaşlık konusunda ılımlı bir yaklaşım sergilemektedir.

Suriyelilere yönelik dışlama konusunda bir diğer alan araştırması Deniz vd. (2016) tarafından Suriyelilerin yoğun olarak yaşadığı Gaziantep ve Kilis'te gerçekleştirilmiştir. 48'i Gaziantep ve Kilisli, 67'si Suriyeli olmak üzere toplam 115 görüşmeci ile yapılan görüşmelerde derinlemesine mülakat tekniği kullanılmıştır. Çalışmada dışlanma olgusu ekonomik, mekânsal, kültürel, söylemsel ve politik düzeyde ele alınmıştır. Erdoğan'ın çalışmasında elde edilen bulgulara benzer biçimde kiralardaki yükseliş ve emek piyasasındaki rekabet ekonomik boyutun temelini oluşturmuştur. Aynı zamanda politik boyutta çalışma izni, eğitim ve sağlık konusunda yaşanan zorluklar ön plana çıkmaktadır.

2.5. Suriyeli Sığınmacıların Türkiye Ekonomisine Etkisi

Suriyeli sığınmacıların Türkiye ekonomisindeki konumunu değerlendiren çalışmalar çoğunlukla ekonominin bütünü üzerindeki etkiden ziyade işgücü piyasası, yatırımlar, dış ticaret ve fiyatlara odaklanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle bu bölümde sığınmacıların ekonomiye etkisi bu başlıklar üzerinden değerlendirilecektir. Bir yandan literatürü oluşturan çalışmalar karşılaştırılacak, diğer yandan bulgulardaki ortaklıklar üzerinden hangi değişkenin toplam refahı ne yönde etkilediği belirlenecektir.

2.5.1. Suriyeli Sığınmacıların Emek Piyasasına Etkisi

Suriyeli sığınmacıların Türkiye ekonomisine etkisini değerlendiren çalışmaların büyük bir bölümü sığınmacıların emek piyasasına, daha spesifik olarak ücretler ve istihdama etkisi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Konuyla ilgili ekonometrik analizlerin çoğunda mikro düzeyde Hanehalkı İşgücü Araştırması (HİA) verilerinden yararlanılırken bulgular arasında önemli farklılıklar söz konusudur. Bu farkın bir sebebi literatürde sıkça izlenen bir strateji olan yoğun göç alan bölgelerle (etki bölgeleri) almayan bölgelerin (kontrol bölgeleri), göç öncesi (etki periyodu) ve göç sonrası (kontrol periyodu) karşılaştırılmasında izlenen yoldur. Bir diğer sebep ise zamansal olarak göçün ilk yıllarından ileriye gidildikçe sığınmacıların yerleşim tercihlerinde iktisadi koşulların etkisine, farklı bir ifadeyle endojenlik sorununa üretilen çözümdür. Nitel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı çalışmalara ise

sığınmacıların enformel istihdamın yoğun olduğu işlerde maruz kaldıkları ücret, çalışma süresi, statü gibi koşullara odaklanılmıştır.

Ceritoğlu vd. (2017) farkların farkı yöntemi ile Suriyelilerin, Türkiye'deki yerleşiklerin ücret ve istihdamına etkisini incelemiş ve (i) Suriye sınırına yakın, (ii) %2 ve üzeri mülteci/yerleşik oranına sahip illeri göçmenlere ev sahipliği yapan şehirler olarak tanımlamıştır. İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) Düzey 2 bölgelerinden Adana, Hatay, Gaziantep, Şanlıurfa ve Mardin bu kriterleri sağlayarak etki bölgeleri, 2010-2011 yılları ise göç öncesi dönem kabul edilmiştir. Erzurum, Ağrı, Malatya ve Van bölgeleri ise kontrol bölgeleri iken, 2012-2013 yılları göç sonrası periyottur. Çalışmanın bulgularına göre göçmen akımı sonrası etki bölgesinde yaşayan bireylerin kayıt dışı iş sahibi olma olasılığı 2.2 yüzde puan düşerken bu düşüşü işgücünden ayrılanlar (1.1 puan), işsiz kalanlar (0.7 puan) ve kayıtlı işlere yönelenler (0.4) oluşturmaktadır. Kadınların kayıt dışı bir işe sahip olma olasılığındaki düşüşün (2.6 puan) erkeklere (1.9 puan) göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılrken, bunun bölgedeki patriyarkal sosyal normların işini kaybeden kadınların meslek alternatifini kısıtlamasından kaynaklı olduğu öne sürülmüştür. Bir diğer alt grup olan lise diplomasına sahip olmayan bireyler ise diğer eğitim düzeylerine sahip bireylere nazaran iş bulmakta daha çok zorlanmıştır. Ceritoğlu vd. (2017) etkinin kayıt dışı istihdamda yoğunlaşmasını Suriyeli mültecilerin resmi olarak çalışma iznine sahip olmamaları ve eğitim düzeylerinin düşük olmaları ile açıklamıştır. Yerleşiklerin reel ücretleri üzerinde ise herhangi bir etkiye ulaşılamamıştır. Akgündüz vd. (2015a) de farkların farkı yöntemiyle göçmenlerin istihdama etkisini incelemiş ancak istihdamın göçmen akınından etkilenmediği sonucuna ulaşmıştır. Bu çalışmada Ceritoğlu vd.'den (2017) farklı olarak makro istihdam verileri kullanılmış, İBBS Düzey 2 Malatya bölgesi de etki grubuna dahil edilmiş ve Türkiye'nin geri kalan tüm bölgeleri kontrol grubunu oluşturmuştur. Herhangi bir istihdam etkisine ulaşılamaması kısmen etki bölgesinin net göç düzeyindeki düşüş ile açıklanırken, Suriyelilerin yerleşiklerle rekabet edememesi ve/veya firmaların emek arzındaki yükselişi karşılayabilmesi olası nedenler arasında gösterilmektedir.

Farkların farkı yaklaşımı yerine mültecilerin ayrıldığı Suriye ilinden Türkiye'nin her bir potansiyel varış noktasına seyahat mesafesinin, mültecilerin

yerleşim yeri kararlarının kilit belirleyicisi olduğuna dayanan bir araç değişken oluşturan ve sınırdan uzaklığı kontrol eden Del Carpio ve Wagner (2015) hem ücret hem de istihdam ile ilgili anlamlı sonuçlar elde etmiştir. Sığınmacıların yerleşim yeri seçiminde istihdamın etkisini analize dahil etmesi bakımından önemli bir yerde duran bu çalışmanın sonucuna göre 10 mülteci yaklaşık 3 yerleşik işçinin işinden olmasına sebep olmakta ve bu etkinin büyük bir bölümünü 10 mültecinin 6-7 yerleşik işçinin işinden olmasına neden olduğu kayıt dışı ve düzensiz işlerde yoğunlaşmaktadır. Buna karşın, her 10 mültecinin 3-4 yerleşik işçi için iş yarattığı, yerleşiklerin düzensiz işyerlerindeki kayıt dışı işlerden düzenli, kayıtlı işlere geçtikleri tespit edilmiştir. Ancak yarı zamanlı işlerdeki düşüş net etkinin yerleşikler için olumsuz olması sonucunu doğurmuştur. Kayıt dışı işlerdeki ve düzensiz işyerlerindeki etki tüm yaş, eğitim ve cinsiyet grupları için benzerken tüm gruplar kayıtlı emek istihdamındaki artıştan aynı ölçüde faydalanamamaktadır. Kayıtlı ve düzenli işyerlerinde istihdamlarının arttığı görülen erkeklerin aksine kadınlar ve eğitim sahibi olmayan bireyler için net işten olma söz konusudur. Orta düzeyde eğitim sahibi kişiler için işten edilme daha düşüktür. Bu grup için kompozisyon değişikliği (formel ve enformel işler arasındaki dağılımda değişim) söz konusuysa yüksek vasıflı işçiler için net işten olma söz konusudur. Bu bulguya getirilen ekonomik yorum, kadınların ve yüksek vasıflı kişilerin yer aldığı kayıtlı iş türleri ile kayıt dışı emek arasında daha az tamamlayıcılık olduğu yönündedir. Aksu vd. (2018), Del Carpio ve Wagner'in (2015) 2010 yılındaki her bir Suriye ilinin nüfusunun toplam Suriye nüfusuna oranını kullanarak oluşturduğu araç değişkeni, 2015 yılında Türkiye'de yaşayan Suriyelilerin menşe illerinin toplam Suriye nüfusuna oranı ile güncelleştirilmiştir. Göçmenlerin yerlilere oranının en yüksek olduğu 5 İBBS Düzey 2 bölgesinin etki grubunu oluşturduğu farkların farkı stratejisiyle bu aracın kullanıldığı çalışmada ortak eğilimler (common trends) varsayımını esnetmenin bulgularda farklılıklar yarattığı sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bulgulara göre erkeklerin kayıt dışı istihdamları üzerindeki olumsuz etki, kayıtlı istihdamları üzerindeki olumlu etki ile dengelenmektedir. Kayıt dışı sektörde her 10 Suriyeli, tamamı ücretli işçi olan dört yerli erkeğin (yarı zamanlı işler dahil) işini ortadan kaldırmaktadır. Buna karşılık kayıtlı sektörde, her 10 Suriyeli, kabaca 3'ü ücretli işçi, 1,7'si serbest meslek sahibi, 0,54'ü işveren ve 0,35'i ücretsiz aile işçisi olmak üzere yaklaşık 5,5 yerli erkeğe iş yaratmaktadır. Yerli kadınlar için ise

çoğunlukla yarı zamanlı iş kaybından ve işgücüne katılımdaki düşüşten kaynaklanan toplam istihdamda düşüş söz konusudur. İncelenen alt grupları sektörel olarak da detaylandıran Aksu vd. (2018) emek yoğun ve kayıt dışı ağırlıklı inşaat ve tarım sektörlerindeki yerleşik işçilerin göçten olumsuz etkilendiği bulgusuna ulaşmıştır. Özellikle inşaat sektöründeki erkek istihdamı olumsuz etkilenirken, imalat ve hizmet sektörlerinde, kayıtlı erkek istihdamındaki artış, kayıt dışı erkek istihdamındaki düşüşü aşmaktadır.

Del Carpio ve Wagner'e (2015) göre ücretler üzerindeki ortalama etki aylık 42 TL'lik artıştır; ancak bu artışın tümü, işçilerin marjinal ürünündeki bir değişiklikten dolayı değil, mültecilerin işgücünün bileşimi üzerindeki etkisiyle açıklanmaktadır. Kayıt dışı çalışanlar için de ücretlerde 49 TL'lik bir artış saptansa da bunun kayıt dışı sektörlerdeki emek arzında artıştan dolayı yerleşiklerin bu sektörleri tercih etmemesinden kaynaklı olabileceği belirtilmiştir. Ortalama olarak, işlerinden edilen yerleşik işçiler kalanlara göre daha düşük ücret almaktadır ve bu nedenle gözlemlenen ücretler, aslında kompozisyon etkileri nedeniyle artmıştır. Karşılaştırma bakımından Aksu vd. (2018) bulgularına bakıldığında ise bütün olarak işgücü piyasasında göçmen şokunun erkeklerin ücretleri üzerinde olumsuz bir etkisine ulaşamamıştır; hatta erkeklerin ücretleri artarken, ücretli istihdamları düşmektedir. Hem erkekler hem de kadınlar arasında diploma sahibi olmayanların ücretinde düşüş söz konusudur. Kayıtlı çalışan erkeklerin ücretleri üzerinde ise olumlu bir etki bulunmaktadır. Sektörel anlamda ise tarımda hem erkek hem de kadın ücretleri özellikle ağır darbe almaktadır. Ayrıca, kayıtlı imalat sektöründe kadın ve erkeklerin, kayıtlı hizmet sektöründe ise erkeklerin ücretleri artmaktadır. Aksu vd. (2018) ücret ve istihdam bulgularından hareketle kayıt dışı işlerdeki ikame edilebilirlik ile kayıtlı işlerdeki tamamlayıcılığın bir bütün olarak, kanonik göç modelinin çıkarımları ile tutarlı olduğunu belirtmiştir.

Farkların farkı stratejisini 2015 yılında Suriyelilerin yerleşiklere oranının %10'dan fazla (%2'az) olduğu İBBS Düzey 2 bölgelerinin etki grubu (kontrol grubu) ve 2012-2015 yıllarının etki periyodu (2004-2011 yıllarının kontrol periyodu) olması üzerine inşa eden Cengiz ve Tekgüç (2021) endojenlik sorununu geniş bir yelpazede ele almıştır. Bu soruna hem genelleştirilmiş sentetik kontrol yöntemi (generalized synthetic control method) hem de mesafeye ve 1965 yılında Türkiye'de Arapça

konuşanların bölge düzeyinde dağılımına dayalı araçlarla müdahale edildiği çalışmada emek arzı ve talebinin bir arada ele alındığı kapsamlı bir bakış açısı söz konusudur. Elde edilen bulgulara göre kayıt dışı işlerin ortalama ücreti önemli ölçüde düşerken (%10'dan fazla) lisenin altında eğitim düzeyine sahip yerleşikler bir istihdam veya ücret kaybı yaşamamış; aksine, kayıtlı istihdama geçerek, göçmenler ve yerli işçiler arasında eksik ikame olduğu önermesini desteklemişlerdir. Göç, lise ve üzerinde eğitim sahibi yerleşiklere fayda sağlamış, ücretlerini önemli ölçüde (%5,7) artırmıştır. Aynı zamanda, aksi takdirde asgari ücretin altında kazanacak olan bazı yerleşik işçilerin ücretleri asgari ücrete yükseltmiştir. Ayrıca, üst-orta gelirli işçilerin oranı artmış ve göçün üst düzey ücretliler üzerinde neredeyse hiçbir etkisi olmamıştır. İstihdam ve ücretler üzerindeki olumlu etki, emek-talep artışı ile açıklanmıştır. İnşaat sektörü ve yeni firma oluşumu yerel işgücü piyasalarının işgücü arz şokunu absorbe etmesini sağlayan alternatif iki kanal olarak incelenmiş ve göçün ücretler ve istihdama bu iki kanaldan olumlu etki sağladığı tespit edilmiştir.

Bağır (2018) göçü sınır bölgelerine (dışsal/birincil göç) ve Türkiye'nin iç bölgelerine (içsel/ikincil göç) olmak üzere iki döneme ayırmış ve Probit Modeli ile yerleşiklerin ücret ve istihdam düzeyleri üzerindeki etkisini tahmin etmiştir. Birincil göç, etki grubunu (kontrol grubunu) İBBS Düzey 2 Hatay, Gaziantep ve Şanlıurfa (Denizli, Manisa ve Ankara) bölgelerinin; etki (kontrol) dönemini ise 2015 (2011) yılının oluşturduğu farkların farkı stratejisi ile analiz edilmiştir. Bu analizin sonuçlarına göre hem erkek hem de kadın istihdamı sırasıyla yüzde 3,4 ve 4,2 puanlık düşüşlerle olumsuz etkilenmiştir. İki grupta da eğitim seviyesi düştükçe bu etki artmaktadır. Ücret etkisi ise her iki cinsiyette de olumsuzdur; ancak, olumsuz etki en az eğitilmiş ve daha az deneyimli bireylerde ve kayıt dışı istihdama daha yakın sektörlerde daha nettir. İkincil göç etkisinin tahmininde ise endojenlik sorununa karşı etnik yerleşim yaklaşımından (ethnic enclave approach) hareketle araç değişken kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre göçün iki cinsiyet üzerinde istihdam etkisine ulaşamamıştır, ancak erkekler üzerinde olumsuz ücret etkileri mevcuttur. Mültecilerin kayıt dışı istihdam yoluyla yerleşiklerini yerini alabildikleri durumlarda olumsuz ücret etkileri daha belirgindir.

Akgündüz ve Torun (2020) önceki çalışmalardan farklı olarak göçten etkilenen yerleşikleri soyut (abstract), rutin (routine) ve manuel (manual) görev (task) kategorilerine göre incelemiştir¹². Çalışmanın sonuçlarına göre yüksek eğitilmiş yerleşikler daha karmaşık görevlere geçmiştir ve firmalar mültecilere ev sahipliği yapan bölgelerde sermaye kullanımlarını azaltmıştır. Ayrıca mülteci işgücü arzı ile soyut görevler arasındaki tamamlayıcılık söz konusudur. Soyut görev yoğunluğundaki artışın yüksek eğitilmiş çalışanlar tarafından yönlendirildiği bulunmuştur. Daha düşük eğitilmiş çalışanlar yerleşiklerin istihdamı üzerindeki olumsuz etkiyi temsil etmektedirler.

Suriyeli göçünün emek piyasası üzerindeki etkisi, doğal deneyler aracılığıyla göç ve emek ilişkisinin değerlendirildiği literatürle karşılaştırıldığında Mariel Boatlift'in Miami emek piyasası üzerindeki etkisinin değerlendirildiği çalışmaların (Card, 1990; Peri ve Yanesov, 2017; Borjas, 2017; Borjas ve Monras, 2017) aksine Makela'nın (2017) Portekiz, Glitz'in (2012) Almanya, Angrist ve Kugler'in (2003) Avrupa için elde ettiği bulgulara benzer şekilde, istihdam üzerinde olumsuz etkilere rastlamak mümkündür. İstihdamda yaşanan olumsuz etki standart emek-arz talep çerçevesi ile uyumlu iken, tüm gruplar bu etkiye aynı ölçüde maruz kalmamıştır. Bunun nedeni Calderon-Mejia ve Ibanez'in (2016) Kolombiya ile ilgili tespitlerine benzer şekilde Türkiye'de de kayıt dışı çalışmanın yaygın olması ve sığınmacıların düşük vasıflı işgücünü artırmalarıdır. Ancak bu artışın, Calderon-Mejia ve Ibanez'de (2016) olduğu gibi ücretler üzerindeki olumsuz etkileri kesin değildir. Zira yine, standart emek arz-talep çerçevesiyle uyumlu bir şekilde, sığınmacıların ikame oldukları işçilerin ücretleri üzerindeki olumsuz etkiyi, tamamlayıcı oldukları işçilerin ücretlerindeki olumlu etki telafi etmiştir.

---

¹² Her grup o gruba ilişkin puan ile analiz edilmiştir. Soyut, rutin ve manuel puanların her biri, çeşitli alt ölçeklerin toplamıdır. Soyut puan, verileri/bilgileri analiz etme, yaratıcı düşünme, başkaları için bilgileri yorumlama, kişisel ilişkiler kurma ve sürdürme, astlara rehberlik etme, yönlendirme ve motive etme ve başkalarına koçluk yapma ve geliştirme alt ölçeklerinden oluşmaktadır. Rutin puan alt ölçekleri, aynı görevleri tekrar etmenin önemi, kesin veya doğru olmanın önemi, (ters) yapılandırılmış ve yapılandırılmamış iş, makineleri ve süreçleri kontrol etme ve tekrarlayan hareketler yapmak için harcanan zamandır. Manuel skor alt ölçekleri ise, araçları, mekanize cihazları veya ekipmanları çalıştırma; nesneleri, araçları veya kumandaları tutmak, kontrol etmek veya hissetmek için elleri kullanarak harcanan zaman; el becerisi ve mekansal oryantasyondur. (Akgündüz ve Torun, 2020)

Anket, derinlemesine görüşme ve odak grup toplantıları gibi yöntemlerin kullanıldığı çalışmalarda Suriyeli sığınmacıların vasıfsız işlerde yasal çalışma süresinin üzerinde ve düşük ücretlerle, kayıt dışı istihdam edildikleri bulgusu hâkimdir. Lordoğlu (2015), göçmen işçilerle gerçekleştirilen görüşmelere ek olarak, bölgedeki kanaat lideri ve STK temsilcileri ile yapılan derinlemesine mülakatlardan hareketle Suriyelilerin yoğun olarak barındığı 5 sınır ilinde (Mardin, Gaziantep, Kilis, Şanlıurfa, Hatay) işgücü piyasasını nasıl etkilediklerini incelemiştir. Çalışmada göçmenlerin vasıf ve kıır/kent kökenlilik bakımından heterojen gruplardan oluştuğu vurgulanmıştır. Buna rağmen çalışma alanındaki yasal düzenlemelerin eksikliği ve göçmenlerin Türkiye'ye düzensiz giriş çıkışı nedeniyle tarım ve inşaat sektörlerinde düşük ücretler karşılığında çalışmak zorunda kaldıklarının altı çizilmiştir. Benzer şekilde Ankara, Hatay ve Sultanbeyli'de İGAM (2019) tarafından gerçekleştirilen odak grup toplantıları ve yüz yüze görüşmeler neticesinde Suriyelilerin çoğunlukla kayıt dışı çalışmak zorunda kalmalarının, kendi kendine yeterlilik ve sürdürülebilir geçim kaynaklarına erişim konusunda engel teşkil ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Geçici koruma kapsamındakilerin kayıtlı istihdama erişimlerini kısıtlayan yasal düzenlemelerin esnetilmesi; bağışçı toplulukların, özel sektörün ve STK'lerin gıda, barınma, dil ve eğitim konusunda çeşitli imkânlar sağlamasının gerekliliği ise politika önerisi olarak sunulmuştur. İstanbul'da yaşayan Suriyeli sığınmacıların tekstil sektöründeki konumunu ve bu sektörde çalışan işçilerin emek süreci ve gelecek algısını inceleyen Mutlu vd. (2018) yukarıdaki nitel araştırmalara paralel bulgular elde etmiştir. 300'ü Suriyeli 303'ü Türkiyeli toplam 603 işçi ile gerçekleştirilen anketler sonucunda Suriyeli işçilerin Türkiyeli işçilerden daha yüksek eğitim düzeyine sahip olmasına karşın Türkiyeli işçilerden daha düşük ücret skalasında yer aldıkları tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan tüm Suriyeliler sigortasız çalışırken, tüm katılımcıların %97,7'si yasal çalışma süresinin üzerinde çalıştığını ifade etmiştir. Öte yandan kadın sığınmacılar, göçmenler arasında görece daha zor şartlarda çalışan grubu oluşturmaktadırlar. Yaman'ın (2018), KADAV'ın (Kadınlarla Dayanışma Vakfı) istihdam atölyelerine katılan Suriyeli kadınlarla gerçekleştirdiği görüşmelerin sonuçları Suriyeli kadınların ücretli çalışmalarının yanı sıra hane içerisinde karşılıksız emek sarf ettiklerini göstermektedir. Aynı araştırmanın bir diğer bulgusu ise Suriyeli kadın işçilerin ortalama ücretlerinin hem Türkiyeli hem de Suriyeli erkeklerden daha

düşük olduğudur. Görüşülen kadınların çoğunluğunun çalışmasına aileleri tarafından sıcak bakılmamasına karşın yaşam koşullarındaki kötüleşme kadınların emek piyasasına katılmasını sağlamıştır. Benzer bir nedenle Suriyeli sığınmacılar arasında çocuk işçiliği oldukça yaygındır. Lordoğlu ve Aslan'ın (2018) İstanbul, Mardin ve Şanlıurfa'da gerçekleştirdiği saha araştırmasına göre maddi durumu kötü olan ailelerde cinsiyet fark etmeksizin çocukların çalışmak zorunda kaldığı tespit edilmiştir. Günlük 12-14 saat arasında ve oldukça düşük ücretler karşılığı çalışan çocukların bu nedenle eğitime katılamadıkları gözlenmiştir. Küçük işyerlerinin yanı sıra tarımda mevsimlik işler, çocukların istihdam alanlarının büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Hem çocuklar hem kadınlar tarım alanında göçmen emeğinin önemli iki bileşenini temsil etmektedirler. Suriyeli ailelerin özellikle Adana Ovası'nda karpuz, narenciye ve çeşitli sebzelerin üretiminin asli işçileri haline geldiğini saptayan Dedeoğlu'na (2018) göre tüm hane üyeleri tarım işinde çalışarak günlük kazançlarını maksimize etmeye çalışmaktadırlar. Zira Suriyelilerin çalıştığı tarım alanlarında Gürcü ve Azerbaycanlı göçmen gruplarıyla kıyaslandığında en düşük ücretler söz konusudur (Dedeoğlu, 2018).

2.5.2. Suriyeli Sığınmacıların Sermaye Üzerindeki Etkisi

Sığınmacıların Türkiye'ye gelişi emek arzında artışa sebep olduğu gibi özellikle Suriye sınırına yakın bölgelerde sermaye girişini de beraberinde getirmiştir. Suriyeliler tarafından başta Hatay, Gaziantep ve Şanlıurfa olmak üzere sınır illerinde birçok küçük işyeri işletilmektedir (Lordoğlu, 2015). Ayrıca, Türkiye genelinde Suriyeli hissedarların katılımıyla kurulan şirket sayısı 2010'dan 2014 yılına yaklaşık 40 kat artmıştır. 2010 yılında Hatay, Gaziantep, Şanlıurfa, Adana ve Mersin'de Suriyeli hissedarların katılımıyla kurulan şirket sayısı 12 iken, aynı illerde 2014 yılında 537 yeni şirket kurulmuştur (Özpınar vd., 2015:3). Bu durum Suriyeli göçünün yatırımlar üzerindeki etkisinin değerlendirildiği literatüre de yansımıştır. Çoğunlukla göçün firma düzeyindeki etkisinin analiz edildiği bu literatürde İşgücü piyasası ile ilgili çalışmaların aksine göçün, yatırımları olumlu etkilediği yönünde fikir birliği söz konusudur.

2012, 2013 ve 2014 yılları için Adana, Kahramanmaraş, Malatya, Mardin, Osmaniye, Adıyaman, Hatay, Kilis, Gaziantep ve Şanlıurfa illerinde Suriyeli göçünün

dış yatırımları nasıl etkilediğini Ticaret Odası verileriyle ve farkların farkı yöntemiyle analiz eden Akgündüz vd. (2015b) her 1000 mülteciye karşılık yeni firma kuruluşunda 1,34 adetlik yükseliş olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu artışın yaklaşık %40'ı yabancı sermaye desteğiyle yeni kurulan firmalardan oluşmaktadır. Aynı zamanda kapanan firma sayısında düşüş gözlemlenmemiştir. Akgündüz vd. (2018) farklı bir çalışmada mülteci akımının ev sahibi bölgeye olan firma girişine, bölgedeki yeni yabancı firma sayısına, brüt kâra ve toplam satışlara olan etkisini kapsamlı bir biçimde incelemiştir. Önceki çalışmada faydalanılan farkların farkı dizaynından farklı olarak Ceritoğlu vd.'nin (2017) işgücü piyasasındaki etkiyi tahmin etmek için kullandığı farkların farkı modeli kullanılmış ve etki yılı 2012 ve 2013 olarak belirlenmiştir. 2014 yılındaki etkinin tahmini için ise olası endojenlik problemine karşı Del Carpio ve Wagner'in (2015) kullandığı araç değişken kullanılmıştır¹³. Çalışmanın omurgasını, 3 hipotezin sınanması oluşturmaktadır:

- 1- Mültecilerin gelişi, tüketici sayısının artması ve mülteciler ile yerliler arasındaki zevk ve tercih farklılıkları nedeniyle mal talebini artıracaktır. Mülteci krizinin daha yüksek satışlar ve kârlarla sonuçlandığı hipotezi kurulmuştur.
- 2- Mültecilerin mallara yönelik ek talebi, yeni firmaların girişi için fırsatlar yaratacaktır. Bu, özellikle kayıt dışı emeğe bağlı sektörlerde yeni firma sayısında artış olduğu hipotezine yol açmaktadır.
- 3- Mülteciler, mültecilerin ürün ihtiyaçları hakkında daha iyi bilgiye sahip olduklarından, bazıları yeni firmalar kurmak için girişimcilik yeteneklerini kullanabilirler. Mültecilerin, daha likit sermayelerinin onlarla birlikte geldiği varsayılabilir. Bu da mülteci krizinin yabancı sermayeli firmaların sayısını artırdığı hipotezine yol açar.

Elde edilen sonuçlara göre mülteci akımı ile birlikte bölgedeki yeni yabancı sermayeli firma sayısı artmıştır ve hem 2012-2013 hem de 2014 yılları için yapılan tahminlerde anlamlılık düzeyi oldukça yüksektir. Toplam yeni firma sayısı için yürütülen tahminlerde farkların farkı stratejisi ile kurulan model ile araç değişkenli

---

¹³ Del Carpio ve Wagner (2015) İBBS Düzey 2 verisi kullanırken Akgündüz vd. (2018) İBBS Düzey 3 verisi, dolayısıyla ekonomik bölge sınıflandırması yerine il düzeyinde veri kullanmıştır.

model arasında anlamlılık düzeyi farkı olsa da yabancı sermayeli firmaların payında her iki modelde de anlamlı bir artışa ulaşılmıştır. Anlamlılık düzeyi modelden modele değişmekle (farkların farkı tahmincisi ile elde edilen sonuçlarda daha düşük anlamlılık düzeyi söz konusudur) birlikte brüt kâr ve toplam satışlarda da artış olduğu tahmin edilmiştir.

Altındağ vd. (2019), Cengiz ve Tekgüç (2021) gibi 1965 yılında Türkiye’de Arapça konuşanların nüfusundan hareketle araç değişken oluşturmuş ve dinamik farkların farklı modeli kullanarak mülteci akınının firma düzeyinde etkilerini ve sermaye ile girişim kapasitesinin Suriye’den Türkiye’ye hareketini incelemiştir. Mülteci girişinin nominal satışlar ve brüt üretim üzerinde ve bunun sonucunda çıktı fiyatları üzerinde anlamlı bir etkisi olduğuna dair herhangi bir kanıt bulunamamıştır; ancak bu sonuç Türkiye ekonomisinde yüksek kayıt dışı üretim nedeniyle yaygın bir uygulama olan nominal satışlar ve brüt üretimdeki yanlış raporlama (misreporting) hesaba katılmadan elde edilmiştir. Çalışmanın önemli katkılarından biri bu sorununun üretimin dolaylı bir ölçütü olan firmaların enerji tüketimi verileri ile aşılmasıdır. Bu veri ile yürütülen tahmine göre mültecilerin toplam nüfus içindeki payında 1 yüzde puanlık artışın, elektrik ve petrol tüketimini yaklaşık yüzde 4,3 oranında artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu etki firma boyutu açısından tamamen KOBİ’lerden, sektör bazındaysa inşaat, restoran ve oteller ile “diğer” sektörlerde faaliyet gösteren firmalardan kaynaklanmaktadır. Ayrıca 2010-2016 arası firma tescil ve tasfiye verileri kullanılarak oluşturulan modele göre mültecilerin nüfusa oranındaki 1 yüzde puanlık artışın firma sayısında 1,5 yüzde puan ve yabancı partnerli firma sayısında 6,3 yüzde puan artışa sebep olduğu saptanmıştır. Bu bulguları açıklayan potansiyel mekanizmalar ise “(i) mültecilerini birikmiş servetlerinin çoğunu ev sahibi ülkeye getirmeye ve yatırım yapmaya teşvik etmiş olabilir; (ii) konut ve yeni bir iş kurmak gibi yeniden yerleşimle ilişkili sabit maliyetler, özellikle inşaat sektöründe pozitif şoka katkıda bulunabilir; (iii) Türk hükümeti, uluslararası hükümetler ve diğer sivil toplum kuruluşları tarafından mülteci yerleşim yerlerine sağlanan yardım akışı, esas olarak yerel firmalar tarafından sağlanmaktadır ve bu da firma çıktılarında gözlemlenen değişikliklere katkıda bulunabilir” şeklinde sıralanmıştır.

2.5.3. Suriyeli Sığınmacıların Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi

Göç ve büyüme ilişkisinin araştırıldığı literatürde, göçmenlerin yüksek beşeri sermayeye sahip bireylerden oluşmalarının, varış noktasında ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyeceği ön kabulü hakimdir. İlgili çalışmalarda çoğunlukla eğitim seviyesinin ve mesleki deneyimin, beşeri sermayenin ölçütü olarak incelenmesine karşın, göçmenlerin varış noktasına taşıdıkları ticari bağlantılar, ihracat ve ithalat aracılığıyla büyümeyi etkileme potansiyeline sahiptir. Göç ve dış ticaret ilişkisini konu alan literatürde göçmenlerin bağlantılarının ikili ticaret akışlarına etkisini belirleyen iki temel kanal üzerinde durulmaktadır. Bunlardan ilki, varış noktasında ithalatı etkileme potansiyeli bulunan, göçmenlerin kendi ülkelerinde üretilen ürünlere yönelik tercihleridir. İkincisi ise ithalat ve ihracatı etkileme olasılığı barındıran, göç sonrası, kaynak ve varış ülkesi arasındaki ikili ticaretin işlem maliyetlerini düşüren koşullardır (Girma ve Yu, 2002: 115). Gould (1994: 303), maliyet kanalını oluşturan koşulları şu şekilde sıralamaktadır:

- a) Göçmenlerin ana dili, ev sahibi ülke sakinleri tarafından tanınır veya daha sık kullanılır. Böylece, iletişim engellerinden kaynaklanan ticaret maliyetleri azalacaktır.
- b) Ülkeler arasında ürün farklılaşmasının olduğu durumlarda, göçmenlerin kendi ülkelerinin ürünleri ve tercihleri hakkında bilgi getirmesi, ev sahibi ülkede dış pazar bilgisi edinme maliyetlerini azaltacaktır.
- c) Ticaret genellikle teslimat ve ödeme sözleşmelerine bağlı olduğundan, göçmen temasları yoluyla güvenin geliştirilmesi, ticaret sözleşmelerinin müzakere edilmesi ve bunların uygulanmasının sağlanması ile ilgili maliyetleri azaltabilir.

Gould (1994), göçmen bağlantılarının, ABD ile göçmenlerin menşe ülkeleri arasındaki ticareti kolaylaştırmada oynadığı role ilişkin ampirik bir analiz gerçekleştirerek, ihracatın ithalattan daha fazla etkilendiğini tespit etmekle birlikte, göçmenlerin ticareti arttırdığı sonucuna ulaşmıştır. Gould'un çalışması, göçmen-dış ticaret ilişkisinin incelendiği geniş bir literatürü¹⁴ tetiklemiştir. Söz konusu literatürde

---

¹⁴ İlgili literatür için bkz. Felbermayr vd. (2015)

Rauch ve Trindade'nin (2002) çalışması, ayrı bir yerde durmaktadır. Bu çalışmada Çinli azınlıkların yaşadığı ülkeler ile Çin arasındaki ikili ticaretin yanı sıra Çin'i içermeyen, ancak Çinli göçmenlerin yaşadığı ülke çiftleri arasındaki ticaret dikkate alınmıştır. 1980 için 57, 1990 için 59 ülkeyi kapsayan iki yatay kesitin ele alındığı çalışmanın bulgularına göre Çinlilerin, nüfusun en az %1'ini oluşturduğu ülkelerde, diğer ülkelere kıyasla ticaret yaratıcı etkinin daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Türkiye'deki Suriyeli sığınmacıların dış ticaret üzerindeki etkileri, Gould (1994) ve Rauch ve Trindade'nin (2002) bulguları ile paralellikler göstermektedir. ORSAM-TESEV'in (2015) saha araştırmasına dayalı raporuna göre Suriye'ye giden yardım malzemelerinin Türkiye'deki sınır illerinde yer alan firmalardan karşılanması ve Ortadoğu ülkeleri ile ticari bağlantılara sahip Suriyeli tüccarların bu bağlantıları Türkiye'ye taşıması Türkiye'den Suriye'ye ihracatı artıran etkenlerdir. Rapora göre savaşın ilk yıllarında ticaret hacminde bir miktar düşüş gerçekleşmesine karşın 2013 yılından sonra Mersin ve Adana'dan Suriye'ye ihracat hacmi önceki yıllara göre artmış, Gaziantep'te ise savaş öncesi düzeyine ulaşmıştır. Suriyelilerin göçünün, dış ticaret üzerindeki etkisi ampirik olarak da test edilmiştir. Bahçekapılı ve Çetin'in (2015) yoğun göç alan İBBS Düzey 2, TRB1, TRC1, TRC2, TRC3, TR52, TR62, TR63 bölgelerini etki; Türkiye'nin diğer bölgelerini ise kontrol bölgesi kabul ederek gerçekleştirdiği yatay kesit fark analizine göre ise ticaret dengesi yönünden tüm etki bölgelerinde iyileşme gerçekleşmiştir. İncelenen tüm yıllarda işçi başına ihracat artarken dış ticaret dengesinin iyileşmesi, göçmen tercihlerinin ithalatı artırmasından ziyade ticaretin işlem maliyetini düşüren koşulların baskın olduğunu göstermektedir.

Batı illeri açısından sınır illerine zıt bir durum söz konusudur. TOBB ve TÜİK verilerinin analizine dayanan Özpınar vd.'nin (2015) çalışmasına göre Diyarbakır, Gaziantep, Hatay, Kilis, Malatya, Mardin, Mersin ve Sivas'tan Suriye'ye ihracat 2014 yılında 2010'daki düzeyini aşmıştır. Buna karşın 2010-2014 yılları arasında Batı illerinden Suriye'ye ihracatta ciddi bir düşüş söz konusudur. Bu durum, sınırdan uzaklaşıldıkça artan nakliye maliyeti ile açıklanmaktadır.

2.5.4. Suriyeli Sığınmacıların Fiyatlar Üzerindeki Etkisi

Suriyeli sığınmacıların fiyat düzeyleri üzerindeki etkisini değerlendiren ekonometrik çalışmaların bir kısmı, fiyatların göç ile birlikte düştüğünü veya göçten etkilenmediğini göstermektedir. Elde edilen bu sonuçların, yaygın kanının aksini ispat ettiği ifade edilebilir. Ancak Türkiye’de tüketim harcamalarının büyük bir bölümünü oluşturan kira düzeyleri ile ilgili bulgularda tersi bir durum söz konusuyken gıda fiyatları bakımından hem düşüş hem de yükselişe dair tespitlere ulaşmak mümkündür.

Balkan ve Tümen (2016), Ceritoğlu vd.’nin (2017) kullandığı farkların farkı modeline benzer¹⁵ bir modelle Suriyeli sığınmacıların tüketici fiyatlarına etkisini analiz etmiş ve göçün etkisiyle fiyatların ortalama %2,5 düştüğü bulgusuna ulaşmıştır. Hem kayıt dışı istihdamın (%4) hem de kayıtlı istihdamın (%0,4) yoğun olduğu sektörlerdeki ürün fiyatlarında düşüş söz konusudur; ancak etkinin boyutu bakımından iki sektör arasında %3,6’lık fark bulunmaktadır. Balkan ve Tümen (2016) bu farktan hareketle Suriyeli mültecilerin, aynı bölgede yaşayan yerleşiklere göre daha düşük ücretleri kabul etme eğiliminde olduğunu, göçmenlerin istihdam edildiği sektörlerde yaratılan işgücü maliyeti avantajlarının ise bu sektörlerde üretilen mal ve hizmetlerdeki fiyat düşüşünü açıklayabileceğini öne sürmüştür. Çalışmada sığınmacıların gıda fiyatlarında %5,4 düşüşe sebep olduğu sonucuna ulaşılrken Akgündüz vd. (2015a) nüfusun %1’ine eşdeğer bir mülteci akışının gıda enflasyonunu %2,2 artıracığını tahmin etmiştir. Aynı çalışmada konut enflasyonunda da artışa rastlanmıştır; ancak bu bulgunun anlamlılık düzeyi düşüktür. Konut piyasasındaki sığınmacı etkisi daha kapsamlı bir biçimde Balkan vd. (2018) tarafından farkların farkı yöntemi ile incelenmiştir. Bu çalışmanın sonucuna göre mülteci alan bölgelerde konut kiralari, yüzde 3,5-5,5 aralığında kontrol bölgelerindeki olağan artışın üzerinde artış göstermektedir. Ortalamanın altı ve üstü kira bedeline sahip konut verileri incelendiğinde ise ortalama altı konutlar için anlamlı sonuç elde edilmezken ortalama üstü kira bedeline sahip konutlardaki kira artışının %7 düzeyinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Balkan vd. (2018) bu durumu göçün etkisiyle düşük kiranın yaygın olduğu

---

¹⁵ Balkan ve Tümen’in (2016) çalışmasında Ceritoglu vd.’den (2017) farklı olarak 2014 yılı etki yılı içerisinde yer almış ve İBBS Düzey 2 kategorisindeki Trabzon bölgesi kontrol bölgesine eklenmiştir.

mahallelerde oturan yerleşiklerin yüksek kiranın yaygın olduğu mahallelere taşınması ve bu bölgelerdeki talep baskısıyla açıklamıştır.

Göç ve fiyat ilişkisinin incelendiği literatürle karşılaştırıldığında, Balkan ve Tümen'in (2016) bulguları Depetris-Chauvin ve Santos'un (2017) Kolombiya için elde ettiği sonuçlarla paralellik göstermektedir. Zira her iki çalışmada da göçmenlerin emek arzını artırması, ücretlerin ve dolayısıyla fiyatların düşmesine sebep olmuştur. Ancak bu mekanizmanın varlığı gıda fiyatları için tartışmalıdır. Alix-Garcia ve Saah (2010) ve Alix-Garcia vd.'nin (2012) bulgularına benzer şekilde, Akgündüz vd. (2015a) göçle birlikte artan talebin, gıda fiyatlarını artırdığını tespit etmiştir. Konut fiyatlarında ise Saiz ve Wachter'ın (2011) öne sürdüğü gibi sığınmacılara yönelik algı belirleyici olduğundan daha az sığınmacı barındıran bölgelerde kira bedelleri artmıştır.

2.5.5. Suriyeli Sığınmacıların Ekonomi Üzerindeki Toplam Etkisi

Suriyeli sığınmacıların Türkiye ekonomisine etkisi hangi dinamiğin ne yönde işlediğine bağlı olarak değişmektedir. Literatürdeki çalışmalarda çoğunlukla belirli iktisadi değişkenlere odaklanılmış ve aynı değişken ile ilgili analizlerde bile, kullanılan yöntem, spesifikasyon veya verilerdeki farklılıklar sebebiyle bulgular arasında farklar ortaya çıkmıştır. Yine de bu değişkenlerin hareketinde belirli eğilimler söz konusudur. Suriyeli sığınmacıların ekonomiye etkisini bütüncül bir biçimde değerlendirmek adına bu eğilimler şöyle sıralanabilir:

- 1- Suriyeli sığınmacılar inşaat, tarım, tekstil gibi kayıtdışı istihdamın yoğun olduğu sektörlerde Türkiyelilerden daha düşük ücretler karşılığında çalışmaktadır (Aksu vd., 2018; Lordoğlu, 2015). Bu nedenle göç sonrası işini kaybeden Türkiyeliler daha çok bu sektörlerde çalışan işçilerdir. Ancak işlerini kaybedenlerin tamamı işsiz kalmamış, göçle birlikte Türkiyelilerin kayıtlı istihdamında artış gerçekleşmiştir. Kayıtlı istihdama geçenler büyük ölçüde erkeklerden oluşurken kadınlar ve düşük eğitim düzeyine sahip olanlar en çok olumsuz etkilenen gruplardır (Aksu vd., 2018; Ceritoğlu vd., 2017; Del Carpio ve Wagner, 2015).

- 2- Yoğun olarak sığınmacı barındıran bölgelerde mal talebi artmış, aynı zamanda üst gelir grubundaki Suriyeli göçmenlerin birikmiş servetleri belirli bölgelere sermaye girişi sağlamıştır. Dolayısıyla yoğun göç alan bölgelerde yatırımlar artmıştır. Ayrıca mülteciler ve yerleşikler arasındaki zevk ve tercih farklılıklarına hâkim olan Suriyeli girişimciler de yatırımları artırmaktadır (Akgündüz vd., 2015b; Altındağ vd., 2019).
- 3- Sığınmacılara ev sahipliği yapan bölgelerde sermaye kullanımı azalmıştır (Akgündüz ve Torun, 2020). Bu olgu, hem yatırımlarda hem de ucuz işgücü arzında meydana gelen artışla birlikte düşünüldüğünde, göçle birlikte kâr hadlerinin arttığı söylenebilir.
- 4- İç savaş nedeniyle Suriye'den Türkiye'ye ithalat düşerken hem Türkiye'ye göç eden Suriyelilerin ticari bağlantıları hem de Suriye'ye yapılan yardımların çoğunlukla sınır illerindeki firmalardan temin edilmesi, sınır illerinde dış ticaret dengesini iyileştirici rol oynamıştır (Bahçekapılı ve Çetin, 2015; ORSAM-TESEV, 2015). Ancak aynı durum Türkiye'nin batısında yer alan iller için söz konusu değildir (Özpınar vd., 2015).
- 5- Göç alan bölgelerde gıda ve barınma gibi temel ihtiyaçlara olan talep artmıştır. Göçmen emeğinin maliyetleri düşürmesi ve talebin fiyatları yükseltmesine bağlı olarak gıda ürünlerinin fiyatlarında hem düşüşe (Balkan ve Tümen, 2016) hem de yükselişe (Akgündüz vd., 2015a) dair bulgular vardır. Kira bedelleri ise artış eğilimi göstermektedir. Ancak bu artışın sığınmacıların talep ettiği konutlardan ziyade göç sonrası yer değiştiren Türkiyelilerin konut talebinden kaynaklandığına dair bulgular mevcuttur (Balkan vd., 2018).

Tüm bu etkiler bir arada düşünüldüğünde göçün ekonomiyi hem olumlu hem de olumsuz etkileyen bir takım sonuçlar doğurduğu söylenebilir. Göç sonrası işsizliğin artması ekonomi üzerindeki olumsuz etkiyi, göçmenlerin varış noktasındaki sermaye düzeyini, dış ticareti ve talebi artırması ise olumlu etkiyi yansıtmaktadır. Kâr hadlerindeki artışın yönlendirmesiyle, emek yoğun üretimin artması ise kalıcı büyümenin lokomotif olan teknolojik ilerlemeyi dizginleme potansiyeline sahiptir. Uzun dönemli bu eğilime karşın, kısa vadede kâr hadlerindeki artış kanalıyla yerleşiklerin yatırımlarının artması, Suriyelilerin bir kısmının birikmiş servetlerini

varış noktasında yatırıma dönüştürmesi ve ihracat ile toplam talepte göç sonrası meydana yükselişin büyümeyi hızlandırması olasıdır. Bu olasılığın gerçekleşip gerçekleşmediği, bir sonraki bölümde ampirik olarak test edilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SURİYELİ GÖÇÜNÜN BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN AMPİRİK ANALİZİ

Bir önceki bölümde tartışıldığı gibi Suriyeli sığınmacılar, Türkiye ekonomisini emek piyasası, sermaye hareketliliği ve dış ticaret gibi birçok faktör aracılığıyla etkilemiştir. Bu bölümde, bu unsurların hepsiyle etkileşim içerisinde olan GSYİH'deki büyüme üzerinden, Suriyeli sığınmacıların Türkiye ekonomisine etkisinin ampirik olarak incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu çerçevede öncelikle, farkların farkı ve bölgesel kıyaslama yönteminin özellikleri sunulacaktır. Ardından, her iki yöntemde kullanılan veriler ele alınarak, farkların farkı modeli tasarlanacaktır. Son olarak, bu metotlardan elde edilen bulgular doğrultusunda Suriyeli sığınmacıların, büyüme üzerindeki etkisi değerlendirilecektir.

3.1. Yöntem

Suriyeli sığınmacıların, ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ampirik olarak incelenmesi iki aşamadan oluşmaktadır. Bunlardan ilki yoğun bir biçimde göç alan illerin göç almayan illerle göç öncesi ve sonrası karşılaştırılmasına dayanan farkların farkı tahminidir. İlk aşamada, bu yöntemin tercih edilmesinin sebeplerinden biri, göçmenlerin ekonomiye katılımına ilişkin verilerin oldukça kısıtlı olmasıdır. Farkların farkı tahmininde göçmenlerin yıllar içerisinde değişen bölgesel yoğunluğu esas alındığından bu sorun büyük ölçüde aşılabilmektedir. Ayrıca, sığınmacıların kısa süre içerisinde Türkiye'nin belirli bir bölgesinde yoğunlaşması ve bu yoğunlaşmanın, Suriye'deki savaş gibi dışsal bir nedenden kaynaklanması farkların farkı modellemesinde ihtiyaç duyulan birçok unsuru bir araya getirerek bu yöntemle göç büyüme ilişkisini incelemeyi kolaylaştırmaktadır. Bir diğer kolaylaştırıcı etkense göç almayan ve göç öncesinde, göç alan bölgelerle GSYİH büyümesi bakımından paralel trende sahip, karşılaştırılabilir illerin varlığıdır. Bu trendin varlığı, göç sonrası ayrışmanın göçle ilişkilendirilmesini desteklemektedir. Literatürde zorunlu göçün iktisadi etkilerinin değerlendirilmesinde sıkça kullanılmasına karşın, ilk kez bu çalışmada farkların farkı yöntemiyle göçün büyüme üzerindeki etkisi incelenecektir.

İkinci aşamada, farkların farkı tahminini destekleyici olarak bölgesel kıyaslama yöntemine başvurulacaktır. Bu yöntemin tercih edilme sebebi ise bölgeler arasındaki büyüme farklarının kaynaklarını incelemeye olanak tanınmasıdır. Farkların farkı tahmininde, göç alan iller etki bölgesi olarak bütünleştirildiğinden etki bölgesi içerisindeki –varsa- farklı eğilimleri incelemek mümkün değildir. Bölgesel kıyaslama yöntemi, İBBS Düzey 2 bölgelerinde büyümenin bileşenlerini analiz etmeye dayandığından, etki grubundaki bölgesel farklılaşma ve benzerlikler, bu yolla değerlendirilebilir.

3.1.1. Farkların Farkı Yönteminin Özellikleri

Birinci bölümde açıklandığı, gibi ekonomik göçlerden farklı olarak zorunlu göçler, göçün iktisadi etkilerinin değerlendirilmesine ilişkin birçok avantaja sahiptir. Yine de zorunlu göçlerle ilgili çeşitli metodolojik zorluklar bulunmaktadır. Luiz ve Vargas-Silva (2013), geçmiş çalışmalarda yer alan temel metodolojik zorlukları şu şekilde sıralamaktadır:

- 1- *Bir karşı olgu oluşturmak zordur:* Zorunlu göçmen sayısındaki artıştan etkilenen aynı topluluğu, artış olmadan gözlemlemek mümkün değildir. Belirli bir konumdaki zorunlu göç analizi genelde göç öncesi ve sonrası karşılaştırılarak yapılır; ancak iki dönem arasında göç dışında birçok şeyin meydana gelmesi ve incelenen çıktıdaki değişimin bir kısmının göç dışı faktörlerden meydana gelmesi olasıdır.
- 2- *Zorunlu göçe tabi olanların nüfusundaki artışlar her zaman dışsal (egzojen) değildir:* Zorunlu göçe tabi olanların sadece daha yüksek ücretlere karşılık olarak belirli konumlara taşınmaları (endojenlik) mümkündür.
- 3- *Veri sorunu:* Analiz için uygun verinin elde edilmesi zorunlu göçün etkilerine ilişkin çoğu ekonomik analizde ana zorluktur.

Farkların farkı (Difference-in-differences) tahmincisi bu zorlukları büyük ölçüde telafi eden bir araç olduğundan literatürde bu yönteme sıkça başvurulmaktadır. Halk sağlığı, psikoloji ve ekonomi alanında birçok uygulama örneği bulunan bu yöntemin iktisat alanındaki kullanımında politika değişikliklerinin analizi geniş bir yere sahiptir (Lechner, 2011). Yapısı gereği, farkların farkı yöntemi, özellikle doğal

deneylere uygulanabilir özellikler barındırmaktadır. Bu nedenle bu bölüme kadar değinilen birçok göç çalışmasında bu yöntem kullanılmıştır.

Wooldridge (2015) farkların farkı yönteminin işleyişine ilişkin temel bir çerçeve sunmaktadır. Buna göre doğal deneyin zorunlu göçten¹⁶ etkilenmeyen bir kontrol grubu ve etkilendiği düşünülen bir etki grubu vardır. Kontrol ve etki grupları arasındaki sistematik farklılıkları kontrol etmek için, biri göçten önce, diğeri göçten sonra olmak üzere iki adet yıllık veriye ihtiyaç bulunmaktadır. Bu nedenle, modelde dört farklı grup söz konusudur: değişiklikten önce kontrol grubu, değişiklikten sonra kontrol grubu, değişiklikten önce etki grubu ve değişiklikten sonra etki grubu. Bu gruplardan hareketle oluşturulan farkların farkı denklemi şöyle olacaktır:

$$y = \beta_0 + \delta_0 d2 + \beta_1 dE + \delta_1 d2 \cdot dE + \text{diğer faktörler}$$

Yukarıda yer alan denklemde y , ilgilenilen çıktıyı (ücret, fiyatlar vb.) temsil ederken $d2$; göç öncesi için 0, göç sonrası için 1 değerini alan kukla değişkendir. Benzer şekilde dE , kontrol grubu için 0, etki grubu için 1 değerini almaktadır. Diğer faktörler dışarıda tutulduğunda δ_1 , farkların farkı tahmincisidir. Kontrol grubunun K , etki grubunun ise E ile ifade edildiği bir notasyon düşünülecek olursa, δ_1 , şu şekilde tanımlanabilir:

$$\delta_1 = (\bar{y}_{2,E} - \bar{y}_{2,K}) - (\bar{y}_{1,E} - \bar{y}_{1,K})$$

δ_1 , etki ve kontrol grubunun ortalamalarının göç sonrası ve öncesi farklarının farkına eşit olduğundan farkların farkı tahmincisi olarak tanımlanmaktadır. δ_1 , uygulama veya politikanın, ilgilenilen değişkenin ortalama sonucu üzerindeki etkisini ölçtüğünden “ortalama uygulama etkisi” (average treatment effect) olarak da adlandırılır. Alternatif olarak, farkların farkı tahmincisi etki ve kontrol gruplarının zaman içerisindeki ortalama değişimlerinin farkı olarak da tanımlanabilir:

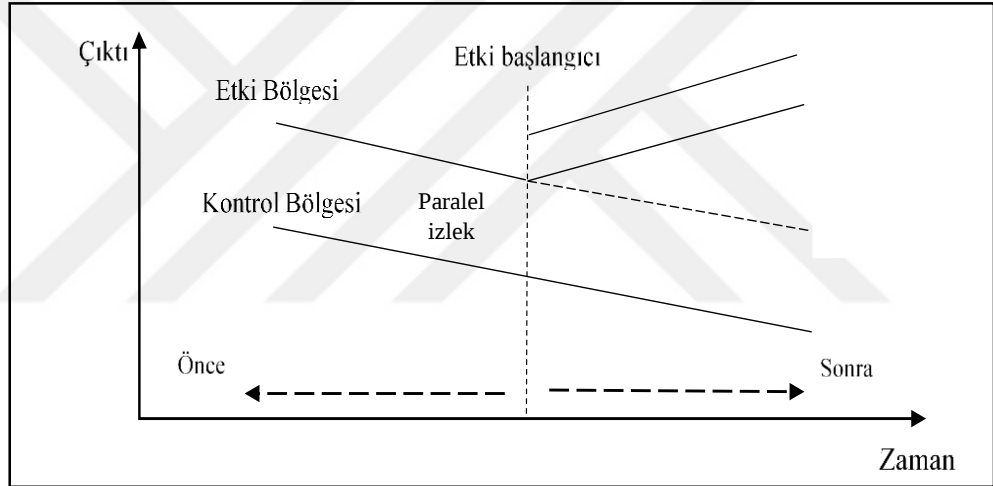
$$\delta_1 = (\bar{y}_{2,E} - \bar{y}_{1,E}) - (\bar{y}_{2,K} - \bar{y}_{1,K})$$

---

¹⁶ Wooldridge’in zorunlu göç yerine politika değişiklikleri üzerinden doğal deney tanımı yapmıştır.

Bu çerçevede, Şekil 3.1’de görüldüğü gibi farkların farkı modelinin kurulumuna özgü 4 temel öge bulunmaktadır¹⁷ (Villa, 2016):

- Etki grubu ve kontrol grubunun mevcudiyeti.
- Etkinin başlangıç yılı öncesinde etki ve kontrol grubu arasında paralel trendlerin varlığı (ortak trend varsayımı).
- Etkinin ne zaman başladığını belirleyen zaman sınırı. Bu nedenle bir öncesi ve sonrası dönemi vardır.
- Etki olmaksızın, etki grubunun, kontrol grubu için gözlenene benzer bir eğilim göstereceği varsayımı.

Şekil 3. 1: Temel farkların farkı tasarımı

Kaynak: Villa (2016)

3.1.2. Bölgesel Kıyaslama Yönteminin Özellikleri

Bölgesel kıyaslama (Regional benchmarking) yöntemi Spiezia ve Weiler (2007) tarafından OECD içerisinde yer alan iktisadi bölgelerin ve ülkelerin büyüme performansları arasındaki farkı açıklamak üzere geliştirilmiştir. Yöntem kabaca, büyümenin bileşenlerine ayrılması ve bölgeler arası büyüme farklarının hangi bileşenlerden kaynaklandığının tespiti üzerine kuruludur. Bölgesel kıyaslama, yapısal/nedensel analiz yerine alt gruplara ayırma üzerine kurulu olması bakımından

¹⁷ Farkların farkı yönteminin varsayımlarına ilişkin ayrıntı için bkz. Meyer (1995), Lechner (2011).

zayıflık içermesine karşın bölgesel büyümeyi etkileyen faktörler hakkında basit ve açıklayıcı bir perspektif sunmaktadır (Spiezia ve Weiler, 2007).

Yöntemin hareket noktası belirli bir iktisadi bölgenin GSYİH'sinin OECD içindeki payının, matematiksel olarak bölgenin yer aldığı ülke hesaba katılarak tanımlanmasıdır:

$$\frac{GSYİH_i}{GSYİH_{OECD}} = \frac{GSYİH_j}{GSYİH_{OECD}} * \frac{GSYİH_i}{GSYİH_j}$$

Yukarıda yer alan denklemde i, iktisadi bölgeyi, j ise bölgenin, içinde bulunduğu ülkeyi temsil etmektedir. Kişi başına GSYİH ile nüfusun çarpımı GSYİH'yi verdiğinden bir sonraki adımda bölgenin ülke içerisindeki GSYİH payı nüfus ile genişletilmiştir:

$$\frac{GSYİH_i}{GSYİH_j} = \left(\frac{GSYİH_i / P_i}{GSYİH_j / P_j} \right) * \frac{P_i}{P_j}$$

Parantez içerisinde kalan kişi başına GSYİH ise işçi başına GSYİH ile istihdam/nüfusun oranı olarak ayrıştırılabilir:

$$\left(\frac{GSYİH_i / P_i}{GSYİH_j / P_j} \right) = \left(\frac{GSYİH_i / E_i}{GSYİH_j / E_j} \right) * \left(\frac{E_i / P_i}{E_j / P_j} \right)$$

Böylelikle işçi başına GSYİH, verimliliğin ve işgücü piyasası etkisinin yakalanmasına olanak tanıyan iki ayrı bileşene ayrılmıştır. İşgücü piyasasını temsil eden istihdam/nüfus ise Spiezia ve Weiler (2007) tarafından istihdam oranı (E/LF), işgücüne katılım (LF/WA) ve aktif nüfus oranının (WA/P) çarpımı olarak ayrıştırılmıştır. LF'nin işgücünü, WA'nın ise 15-64 yaş arası aktif nüfus temsil ettiği bölgenin ülke içerisindeki istihdam/nüfus denklemi şu şekilde yazılabilir:

$$\left(\frac{E_i / P_i}{E_j / P_j} \right) = \left(\frac{E_i / LF_i}{E_j / LF_j} \right) * \left(\frac{LF_i / WA_i}{LF_j / WA_j} \right) * \left(\frac{WA_i / P_i}{WA_j / P_j} \right)$$

Bölgenin GSYİH'sinin OECD içerisindeki payı yeniden yazıldığında, bu oranın 6 farklı bileşenden oluştuğu görülmektedir.

$$\frac{GSYİH_i}{GSYİH_{OECD}} = \left(\frac{GSYİH_j}{GSYİH_{OECD}} \right) * \left(\frac{GSYİH_i/E_i}{GSYİH_j/E_j} \right) * \left(\frac{E_i/LF_i}{E_j/LF_j} \right) * \left(\frac{LF_i/WA_i}{LF_j/WA_j} \right) * \left(\frac{WA_i/P_i}{WA_j/P_j} \right) * \left(\frac{P_i}{P_j} \right)$$

Bu denklemin logaritmasının türevi ise bölgedeki ekonomik büyüme ile OECD ülkelerinin toplam ekonomik büyümesi arasındaki farkı verecektir:

$$(g_i - g_{oecd}) = (g_j - g_{oecd}) + (g_{pw,i} - g_{pw,j}) + (g_{e,i} - g_{e,j}) + (g_{lf,i} - g_{lf,j}) + (g_{wa,i} - g_{wa,j}) + (g_{p,i} - g_{p,j})$$

Ek olarak, Spiezia ve Weiler (2007) çeşitli sektörlerdeki uzmanlaşmanın büyüme üzerindeki etkisini analize dahil etmiştir. Ancak veri ile ilgili kısıtlar dolayısıyla, bu çalışmada, OECD'de (2009) olduğu gibi uzmanlaşma etkisi dışarıda tutulmuştur. Bu nedenle uzmanlaşma etkisi üretkenlikle birlikte işçi başına GSYİH tarafından temsil edilmektedir. İstihdam oranı, yerel işgücü piyasasının verimliliğini yansıtırken, işgücüne katılım oranı, bölgesel çalışma çağındaki nüfusun özelliklerini özetlemektedir. Aktif nüfus oranı ise, bölgelerin yaş yapısındaki gelişmeleri kontrol etmeye olanak sağlamaktadır (OECD, 2009). Ayrıca, bu çalışmanın kapsamı, OECD düzeyinde olmadığından, yine OECD'nin (2009) raporunda izlediği yöntemle, analiz birimi ülke olarak yeniden tanımlanabilir. Denklemin her iki tarafına OECD'nin ekonomik büyüme oranı eklendiğinde, belirli bir bölgenin büyüme oranının, içinde bulunduğu ülkenin büyüme oranından farkı şu şekilde yazılabilir:

$$(g_i - g_j) = (g_{pw,i} - g_{pw,j}) + (g_{e,i} - g_{e,j}) + (g_{lf,i} - g_{lf,j}) + (g_{wa,i} - g_{wa,j}) + (g_{p,i} - g_{p,j})$$

Denkleme göre belirli bir bölge ile ülkenin büyüme oranı arasındaki fark sırasıyla, aynı bölge ve ülkenin; işçi başına GSYİH'sindeki, istihdam oranındaki, işgücüne katılım oranındaki, aktif nüfustaki ve toplam nüfustaki büyümenin farkına eşittir. Farkların farkı tahmininden elde edilen sonuçları tamamlayıcı olarak, bu çalışmada, göç öncesi ve sonrası bölgesel büyümenin yapısındaki değişimler, bu denklem aracılığıyla incelenecektir.

3.2. Veri Seti ve Farkların Farkı Modelinin Oluşturulması

Farkların farkı modelinde ve bölgesel kıyaslama analizinde kullanılan veriler Tablo 3.1’de, kullanıldıkları yöntemle göre listelenmiştir. Farkların farkı modelinde kullanılan veriler il düzeyindeyken, bölgesel kıyaslama yönteminde il düzeyinde verilere erişimle ilgili kısıtlar nedeniyle Spiezia ve Weiler’in (2007) sunduğu çerçeveye bağlı kalmıştır.

Tablo 3. 1: Farkların farkı ve bölgesel kıyaslama analizinde kullanılan veriler

Yöntem	Veri	Kaynak
Farkların farkı	Gayrisafi yurtiçi hasıla (Alıcı fiyatlarıyla, Değişim oranı (%), 2009=100, İBBS Düzey 3)	TÜİK
	İllere göre Suriyeli sığınmacı sayısı, 2013	UNHCR
	İllere göre Suriyeli sığınmacı sayısı, 2014	AFAD – T.C. İçişleri Bakanlığı-BMMYK (Erdoğan, 2014)
	Türkiye’deki toplam Suriyeli sığınmacı sayısı, 2011-2014	UNHCR
	Net göç hızı (Binde, İBBS Düzey 3)	TÜİK
	Nüfus (İBBS Düzey 3, 2013-2014)	TÜİK
Bölgesel kıyaslama	GSYİH (TL, Milyon, 2015, İBBS Düzey 2)	OECD.Stat
	İstihdam (15-64 Yaş, İBBS Düzey 2)	OECD.Stat
	İşgücü (15-64, İBBS Düzey 2)	OECD.Stat
	Çalışma çağındaki nüfus (İBBS Düzey 2)	OECD.Stat
	Nüfus (İBBS Düzey 2)	TÜİK

Etki ve kontrol gruplarının saptanabilmesi adına, 2013 ve 2014 yılları için Suriyeli nüfusu, Türkiyeli nüfusuna oranlanarak illere göre sığınmacı yoğunluğu Tablo 3.2’de listelenmiştir. Her iki yıl birden, yoğun olarak sığınmacı barındıran illerde ekonomik büyümenin etkilenme olasılığının daha yüksek olacağı fikrinden yola çıkarak ilk yıl %1’in, ikinci yıl ise %4’ün üzerinde sığınmacı barındıran illeri etki bölgeleri olarak kabul etmek mümkündür. Burada belirlenen %4’lük eşik değeri Grafik 3.1’de görüldüğü gibi 2013 yılı göç alan bölgelerdeki sığınmacı/yerleşik oranından yola çıkılarak belirlenmiştir. 2013 yılında %1’in altında sığınmacıya ev

sahipliği yapmasına karşın Şırnak ilinde, 2014 yılında ortalamanın oldukça üzerinde (%38.88) yoğunluk söz konusudur. Bu nedenle Şırnak ilinde büyümenin sığınmacı varlığından etkilenme olasılığı yüksektir. Öte yandan, ORSAM-TESEV (2015) raporunda birçok Suriyeli tüccarın ticari bağlantılarını Adana ve Mersin'e taşıdığına ve 2013 yılından sonra, bu illerden Suriye'ye ihracat hacminin önceki yıllara nazaran arttığına dair bulgular mevcuttur. Dolayısıyla, bu illere göç eden Suriyelilerin yoğunluğu nispeten düşük olsa bile ekonomik büyümenin ticaret kanalıyla etkilenmesi mümkündür. Bu nedenle farkların farkı tahminini iki ayrı etki grubu için iki ayrı model ile gerçekleştirmek yerinde olacaktır: İlk grup 2014 yılında %4'ün üzerinde sığınmacı barındıran illerden oluşurken, ikinci grupta bu illere ek olarak Adana ve Mersin yer almaktadır.

Tablo 3. 2: İl düzeyinde Suriyeli sığınmacı sayısının yerleşik nüfusa oranı

	Şehir	2013	2014
Etki grubu	Kilis	49.18%	67.23%
	Şırnak	-	38.88%
	Şanlıurfa	7.40%	25.30%
	Hatay	5.69%	13.47%
	Gaziantep	7.86%	13.41%
	Mardin	5.25%	9.99%
	Kahramanmaraş	2.68%	5.62%
	Adıyaman	1.74%	5.58%
	Osmaniye	3.61%	4.26%
	Adana	0.77%	2.83%
	Mersin	-	2.61%

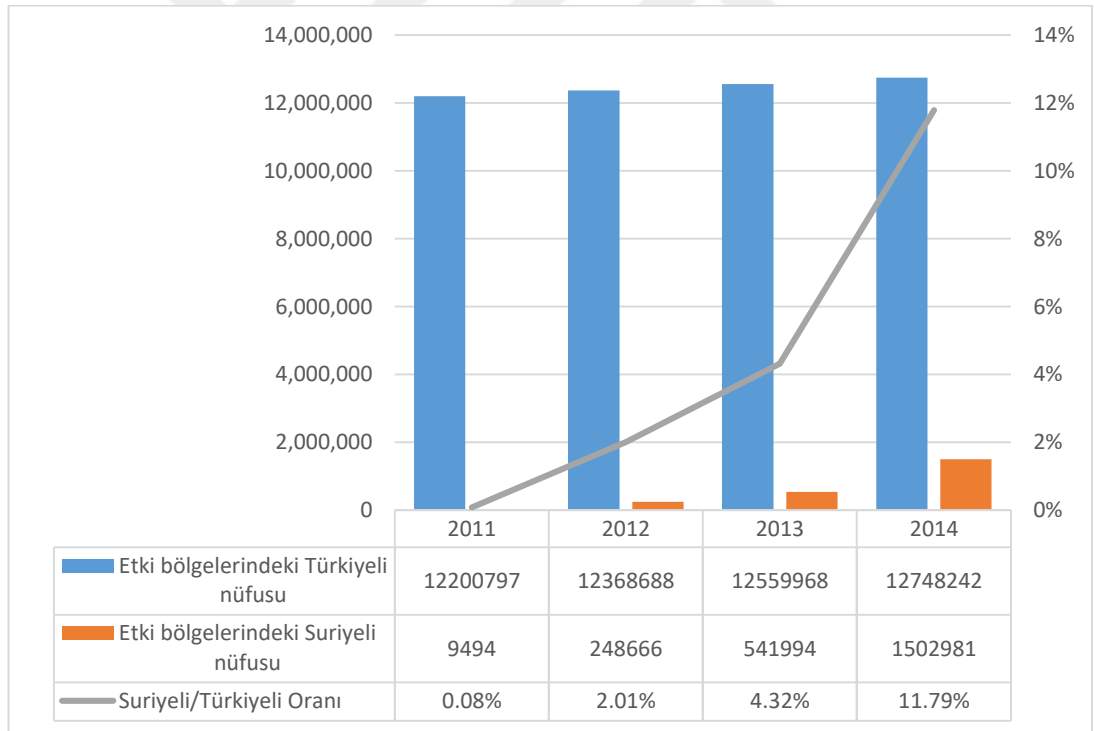
Kaynak: TÜİK, UNHCR ve Erdoğan'dan (2014) elde edilen verilerden hesaplanmıştır

Kontrol bölgelerinin seçiminde Ceritoğlu vd. (2017) ile benzer bir strateji izlenerek Suriye sınırındaki illerin kuzeyinde yer alan bölgelere odaklanılmıştır. 2013-2014 yıllarında %0,2'den az mülteci yoğunluğuna sahip olan İBBS Düzey 2 bölgelerinden TRA1, TRA2, TRB1 ve TRB2 seçilmiştir. Bu nedenle kontrol grubunu Erzurum, Erzincan, Bayburt, Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan, Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli, Van, Muş, Bitlis ve Hakkari oluşturmaktadır.

Farkların farkı tahminine yönelik, göç öncesi ve göç sonrası döneminin belirlenmesinde etki bölgesindeki sığınmacı nüfusunun yıllar içerisindeki değişimi ve yerleşik nüfusa oranı dikkate alınmıştır. Grafik 3.1'de görüldüğü gibi ilk toplu göçün

2011’de gerçekleşmesinin ardından bu yılın sonunda Suriyeli nüfusu 9494’ ulaşmıştır. Her ne kadar kitlesel olsa da bu sayı, etki bölgesindeki nüfusun yalnızca %0.08’ine tekabül etmektedir. Bu nedenle bu yıl içerisinde sığınmacıların etki bölgesindeki ekonomik büyüme üzerinde ciddi bir etki yaratmaları oldukça düşük bir olasılıktır. 2012 yılında ise sığınmacı sayısı artmaya devam etmekle birlikte yılsonunda ancak etki bölgesinin %2’sine ulaşabilmiştir. Bu oranın büyüme oranını değiştirme potansiyelinin bulunmasına karşın 2013 ve 2014 yılındaki Suriyeli/Türkiyeli oranıyla karşılaştırıldığında, etkinin sınırlı kalma ihtimali yüksektir. Ayrıca varış noktasında Suriyelilerin firma oluşumu, istihdama katılım ve ticaret ağları yoluyla ekonomi üzerindeki etkilerinin gecikmeli olması mümkündür. Sonuç itibarıyla 2012’den önceki yılları göç öncesi, sonraki yılları ise göç sonrası yıllar kabul etmek uygun olacaktır.

Grafik 3. 1: Etki grubundaki Türkiyeli ve Suriyeli nüfusunun karşılaştırılması

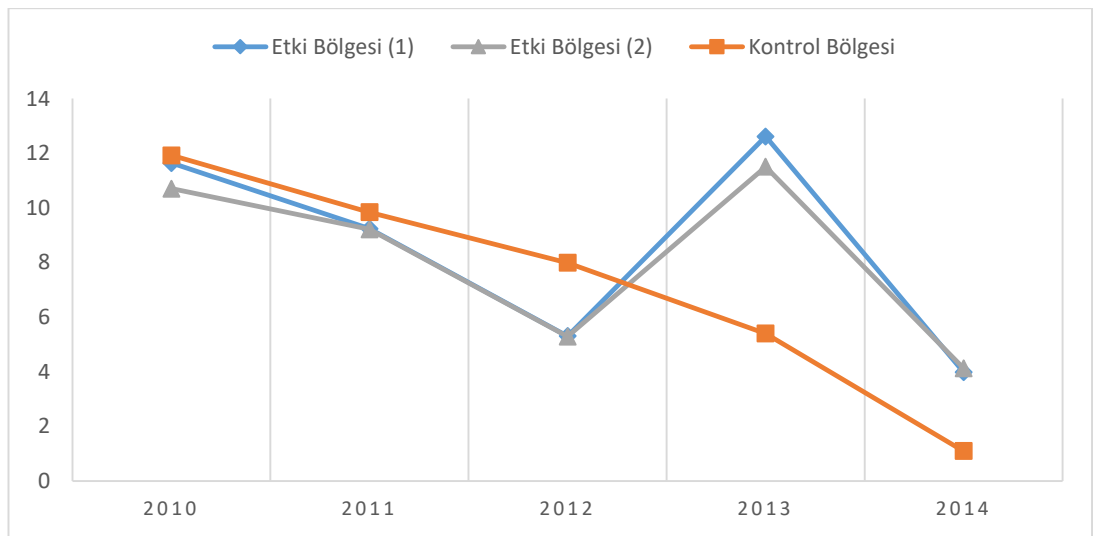
Kaynak: TÜİK, Erdoğan (2014) ve UNHCR¹⁸’den elde edilen verilerden hesaplanmıştır

¹⁸ 2011 ve 2012 yıllarına ilişkin il bazında sığınmacı nüfusu verisi bulunmamaktadır. Bu nedenle UNHCR (<https://www.unhcr.org/refugee-statistics/download/?url=2vg5Bi>) tarafından yayımlanan Türkiye’de yaşayan Suriyeli sığınmacı verisine başvurulmuş, ilgili yıllarda Türkiye’de yaşayan tüm Suriyeli sığınmacıların etki bölgelerinde konumlandığı varsayılmıştır

Öte yandan, Bölüm 2’de ayrıntılı bir şekilde ele alındığı gibi 2014 sonu itibarıyla sığınmacılar, Türkiye’nin Suriye sınırı dışındaki illerine yayılmaya başlamıştır. Böyle bir durumda büyüme iç göçü belirleyen bir faktör olarak devreye girdiğinden içsellik problemi farkların farkı tahmini yanlış hale getirebilir. Dolayısıyla 2014 sonrası dönemi farkların farkı tahminine dahil etmemek, yanlışlık problemini engelleyecektir. Modelde göç sonrası periyodun iki yıl (2013-2014) olarak kabul edilmesine paralel olarak göç öncesi dönem de 2 yıl olarak kabul edilecek olursa 2010-2011 yılları etki öncesi yıllar olarak seçilebilir.

Farkların farkı modelinin kurulabilmesi için etki ve kontrol bölgelerinin, etki başlangıcından önce benzer bir trende sahip olması gerekmektedir. Ortak trend varsayımı olarak ifade edilen bu varsayımın, karşılaştırılan iki grubun yıllara göre ortalama büyüme oranlarını gösteren Grafik 3.2’de görsel olarak doğrulandığı söylenebilir. İlgili grafikte Adana ve Mersin’i içeren grup Etki Bölgesi (2) etiketiyle yer alırken, bu iki ili içermeyen etki grubu Etki Bölgesi (1) olarak ifade edilmiştir. 2012 yılı öncesinde üç bölge birden, en yüksek büyümenin kontrol bölgesinde görüldüğü benzer bir başlangıç seviyesinden, 2011 yılına kadar paralel bir düşüş eğilimi göstermektedir.

Grafik 3. 2: Etki ve kontrol grubunun göç öncesi/sonrası ortalama büyüme oranı

Kaynak: TÜİK, Gayrisafi yurtiçi hasıla (Alıcı fiyatlarıyla, Değişim oranı (%), 2009=100, İBBS Düzey 3) verisinden hesaplanmıştır

Etkinin başlangıcı olarak tanımlanan 2012 yılından sonra ise, etki ve kontrol grupları arasında ciddi bir ayrışma göze çarpmaktadır. Başlangıç konumunun aksine 2013 yılında her iki etki grubu birden kontrol grubundan 6-7 puan aralığında daha hızlı büyümektedir. 2014 yılına doğru tüm grupların büyüme oranında paralel bir biçimde düşüş gerçekleşse de etki ve kontrol grupları arasında ilgilenilen değişkendeki fark varlığını korumaktadır. Neticede, Grafik 3.2’de, göç öncesi periyotta ortak trendin varlığı gözlemlenebilirken, göç sonrası dönemde etki grubunda, ilgilenilen değişkenin göçten olumlu yönde etkilendiğine dair ipuçları mevcuttur.

Etki ve kontrol grubunun ortalama büyüme oranları arasındaki farkın sıfır olup olmadığına ilişkin iki yönlü t testi, ortak trend varsayımını istatistiksel olarak incelemeye izin vermektedir. Bu amaçla oluşturulan hipotezler şu şekildedir:

H_0 : Göç öncesinde iki grup arasındaki ortalama büyüme oranı farkı sıfıra eşittir

H_1 : Göç öncesinde iki grup arasındaki ortalama büyüme oranı farkı sıfırdan farklıdır

Yukarıda yer alan hipotezler iki yönlü t testine tabi tutulmuş ve elde edilen bulgular Tablo 3.3’te listelenmiştir. Hem Adana ve Mersin dışındaki etki illeri (1) için hem de Adana ve Mersin’in dahil olduğu grup (2) için yapılan testlerin sonucunda P değeri 0.1’in üzerindedir. Bu nedenle H_0 hipotezi reddedilememiştir. Böylece, iki grup

Tablo 3. 3: İki yönlü t testinden elde edilen sonuçlar

	(1)	(2)
Değişken	GSYİH (%Δ)	GSYİH (%Δ)
Gözlem sayısı	48	52
Kontrol bölgesi ortalaması	10.87738	10.87738
Etki bölgesi ortalaması	10.43563	9.957914
Fark	0.4417449	0.919465
t değeri	0.2572	0.5849
$Pr(T > t)$	0.7982	0.5613

arasındaki ortak trend varsayımı istatistiksel olarak da doğrulanmıştır. Böylelikle, tanımlanan etki/kontrol illeri ve göç öncesi/sonrası dönemler doğrultusunda farkların farkı denklemi aşağıdaki gibidir:

$$\Delta\%GSYİH_{i,t} = \alpha + \gamma T_i + \lambda R_i + \delta(T_i * R_i)$$

İlgili denklemde, bağımlı değişken etki ve kontrol illerinin GSYİH’sindeki yüzde değişimdir. i alt indisi illeri, t alt indisi ise yılları simgelemektedir. Böylece,

$\Delta\%GSY\dot{H}_{i,t}$ i bölgesinde, t yılında GSYİH'deki yüzde değişime tekabül etmektedir. T_i , 2010 ve 2011 yılları için 0, 2013 ve 2014 yılları için bir değerini alan kukla değişkendir. Bir diğer kukla değişken R_i , ise kontrol illeri için 0, etki illeri için 1 değerini almaktadır. Dolayısıyla, etkileşim terimi (interaction term) olarak da adlandırılan ($T_i * R_i$), göç sonrası etki illeri için 1, göç öncesi ve/veya kontrol illeri için 0 değerini almaktadır. Modelde yer alan sabit parametre (α), kontrol illerinin göç öncesindeki ortalama büyüme oranıdır. ($\alpha + \gamma$) kontrol illerinin; ($\alpha + \lambda$), etki illerinin göç sonrası ortalama büyüme düzeyini göstermektedir. δ ise büyüme oranında göç sonrası, kontrol grubuna kıyasla etki grubunda meydana gelen değişimi gösteren farkların farkı tahmincisidir.

3.1. Bulgular

Tablo 3.4'te, farkların farkı modelinden elde edilen sonuçlar bulunmaktadır. (1) başlıklı sütunda, Adana ve Mersin dışında kalan illerden oluşan etki grubuna ilişkin sonuçlar yer alırken (2) başlıklı sütunda, etki grubuna bu iller de dahil edilmiştir. Etki gruplarındaki bu farka karşın, elde edilen sonuçlar birbirine oldukça yakındır. İlk grup için göç şokunun ortalama etkisi 5.489 olarak belirlenirken ikinci grupta bu etki 5.484'dir. Sonuç olarak, göç alan bölgelerde ortalama büyüme oranı, almayan bölgelere kıyasla 5.48 yüzde puan daha yüksektir. P değeri 0.05'ten küçük olduğundan bu bulgunun güvenilirlik düzeyi %95'in üzerindedir.

Tablo 3. 4: Farkların farkı tahmininin sonuçları

Değişkenler	(1)	(2)
Göç sonrası (γ)	-7.625*** (1.479)	-7.625*** (1.439)
Etki illeri (λ)	-0.442 (1.708)	-0.919 (1.564)
Farkların farkı (δ)	5.489** (2.416)	5.484** (2.212)
Sabit (α)	10.88*** (1.046)	10.88*** (1.018)
Gözlem sayısı	96	104
R ²	0.255	0.245

Standart hatalar parantez içeresindedir

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Büyümenin göçten olumlu etkilendiğini gösteren farkların farkı sonucunu destekleyen birden fazla mekanizma söz konusudur. Sığınmacıların mal talebi ve kayıt dışı sektörlerdeki ucuz iş gücünün yarattığı kâr olanakları firma sayısında artış yaratmıştır (Akgündüz, 2015b; Akgündüz, 2018). Sığınmacıların servetlerini varış noktasında yatırıma dönüştürmesi ise firma sayısını artıran bir diğer etkidir (Altındağ vd., 2019). Ayrıca inşaat sektöründe hem mültecilerin yeniden yerleşiminden hem de etki bölgelerindeki iş kurma durumundan kaynaklı pozitif etki söz konusudur (Altındağ vd., 2019; Cengiz ve Tekgüç, 2021). Son olarak, göçmenlerin Türkiye'ye taşıdığı ticari bağlantıları, göç alan illerin GSYİH'sini olumlu etkileme potansiyeli sunmaktadır.

Etki illerinde yaşayan yerleşiklerin etki sonrasındaki nüfus hareketleri farkların farkı analizinde dikkate alınması gereken bir husustur. Zira Suriyelilerin göçüne tepki olarak yerleşiklerin göç alan bölgelerden ayrılma durumu, kontrol bölgesiyle karşılaştırılan bölgelerdeki nüfusun göç öncesi ve sonrası farklılaşmasına neden olacaktır. Bu da etki grubunda meydana gelen değişimlerin Suriyeli sığınmacıların göçü kadar yerleşiklerin yer değiştirme kararından kaynaklanma ihtimalini doğurarak analiz sonuçlarının yanlı olmasına sebebiyet verecektir. Bu nedenle yukarıdaki farkların farkı dizaynıyla net göç hızının göçten etkilenip etkilenmediği tahmin edilmiştir. Tahmin sonuçları Tablo 3.5'te yer almaktadır. Hem Adana ve Mersin'in hariç tutulduğu etki grubunda (1) hem de bu illerin dahil edildiği grupta (2) göç sonrası net göç hızında anlamlı bir değişime rastlanmamıştır.

Tablo 3. 5: İç göçe ilişkin sonuçlar

Değişkenler	(1)	(2)
Göç sonrası	0.00122 (0.00294)	0.00122 (0.00283)
Etki illeri	0.00568* (0.00340)	0.00617** (0.00308)
Farkların farkı	-0.00138 (0.00480)	-0.00146 (0.00435)
Sabit	-0.0110*** (0.00208)	-0.0110*** (0.00200)
Gözlem sayısı	96	104
R ²	0.047	0.061

Standart hatalar parantez içerisinde

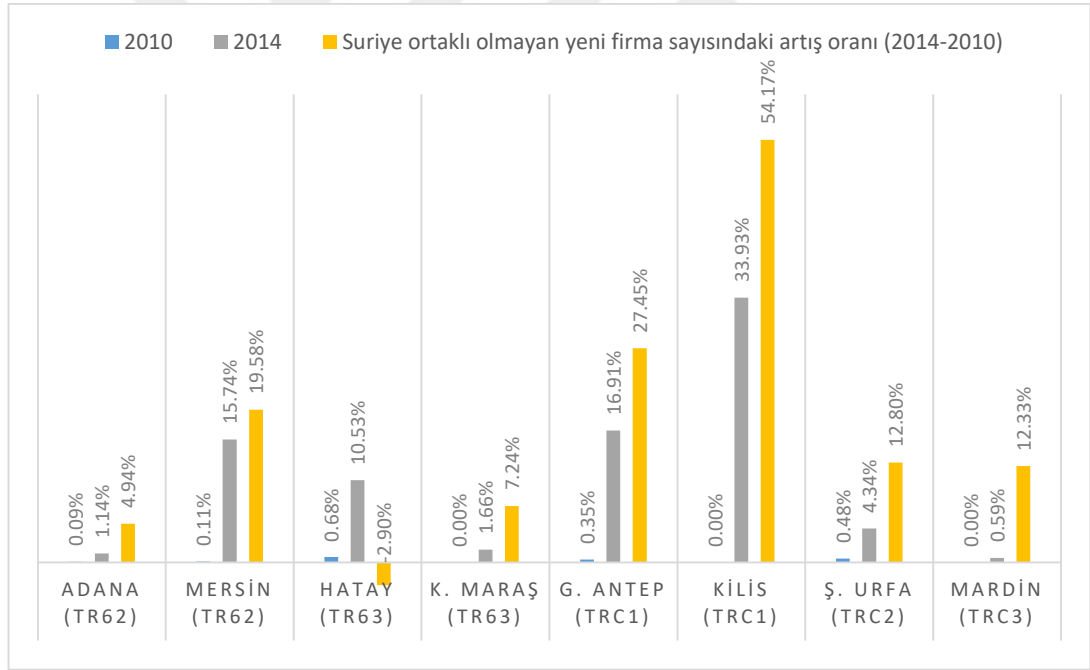
*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Farkların farkı tahmininin, etki illerinin ortalama büyümesinin göç sonrası nispeten hızlandığını göstermesine karşın, etki mekanizmasına bağlı olarak bölgelerin performansında farklılıklar görülebilir. Bölgesel kıyaslama yöntemi, bu farklar hakkında fikir verici sonuçlar ortaya koymaktadır. Bölgesel kıyaslama sonuçlarını değerlendirmeden önce, bahsi geçen yöntemin iki önemli sınırına değinmek faydalı olacaktır. Bunlardan ilki etki illeri olmamalarına karşın bölgesel kıyaslama analizinin Diyarbakır, Batman ve Siirt'i de kapsamıdır. Farkların farkı ve bölgesel kıyaslama analizi arasındaki bu farkın temel nedeni bölgesel kıyaslama analizinde kullanılan verilerin il düzeyinde yayınlanmamasıdır. Bu yüzden tek başına yoğun olarak göçmen barındıran Şanlıurfa ili yerine Şanlıurfa ve Diyarbakır illerini kapsayan TRC2 bölgesi, ayrı ayrı Mardin ve Şırnak illeri yerine Mardin, Batman, Şırnak ve Siirt'i kapsayan TRC3 bölgesi analiz edilmiştir. Bu durumun bölgesel kıyaslama yönteminden elde edilen sonuçların kapsayıcılığı düşürmesine karşın her iki bölgede Suriyeli/yerleşik oranı azımsanmayacak düzeydedir: TRC2 bölgesinde Suriyeli/yerleşik oranı 2013 yılında %4, 2014 yılında %14'tür; aynı oran TRC3 bölgesinde, 2013 yılında %2, 2014'te %13'tür. Bölgesel kıyaslama analizinin bir diğer sınırı ise ele alınan bölgelerde, büyümenin kaynaklarında gerçekleşen değişimin tek açıklayıcısının göç olmamasından kaynaklanmaktadır. İncelenen bölgelerde Suriyeli sığınmacıların göçü dışında bölgesel teşvik, eğitim, sanayi ve tarım politikaları gibi çeşitli faktörlerin de büyüme tipolojisi üzerinde etkili olması kaçınılmazdır. Bu nedenle göçmen etkisinin, büyümenin bileşenlerindeki hareketin temel açıklayıcısı olmaktan ziyade, hareketin yönü üzerinde önemli ölçüde etkiye sahip bir faktör olduğunun altını çizmek yararlı olacaktır.

Grafik 3.4 – Grafik 3.8 arasında, etki illerinin bulunduğu Düzey 2 bölgeleri için bölgesel kıyaslama sonuçları bulunmaktadır. İlgili sonuçlara göre, bu çalışmada ilk etki yılı olarak tercih edilen 2013 yılında TR62 bölgesi dışındaki tüm bölgelerin Türkiye'ye kıyasla büyüme oranı, bir önceki yıla göre düşmüştür. TRC3 bölgesi dışındaki tüm bölgelerde, bu etkiyi bir sonraki yıl artış izlemiştir. 2014 yılında meydana gelen bu toparlanmanın önemli bir açıklayıcısı, bahsi geçen yılda Suriye ortaklı yeni firma sayısındaki artıştır. Grafik 3.3'te görüldüğü gibi 2014 yılında özellikle Mersin, Hatay, Gaziantep ve Kilis illerinde 2010 yılına kıyasla Suriye ortaklı

firma sayısının toplam firma oluşumu içerisindeki payı ciddi ölçüde artmıştır. Buna ek olarak, Suriyeli hissedarı olmayan yeni firma oluşumunda Hatay dışında belirgin bir artış söz konusudur. Firma sayılarındaki bu artışa rağmen TRC1 ve TR63 bölgelerinde yerleşiklerin istihdam oranındaki büyüme Türkiye ortalamasının altındadır. İstihdam verisi yalnızca yerleşikleri kapsadığından, ucuz işgücünün yatırımları artırdığı söylenebilir. Bu durum, sığınmacıların daha düşük ücret karşılığı çalışmaları nedeniyle yerleşiklerin ikamesi olduğu yönündeki bulgularla (Ceritoğlu vd., 2017; Bağır, 2018) örtüşmektedir.

Grafik 3. 3: Suriyeli hissedarı olan firmaların toplam firma oluşumu içerisindeki payı ve Suriyeli hissedarı olmayan yeni firma oluşumunun 2010-2014 arası artış oranı

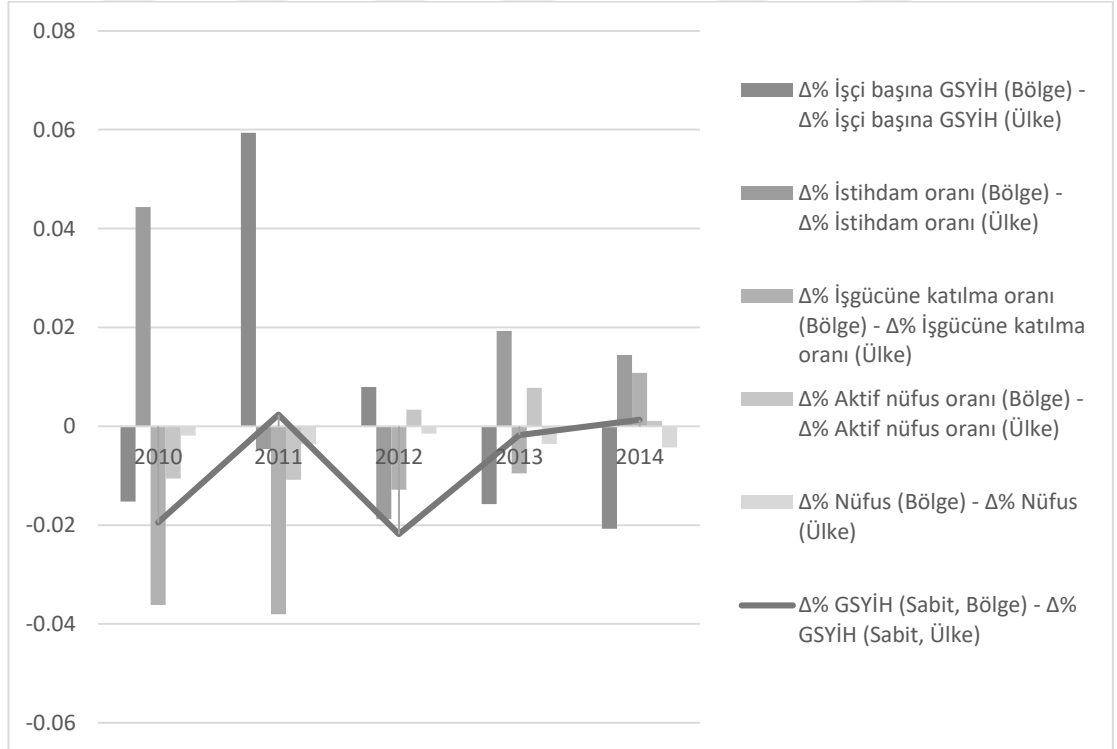
Kaynak: Özpınar vd. (2015) ve TOBB verilerinden yazarın hesaplamaları.

Firma sayısı bakımından sınırlı bir artış sergileyen TR63 bölgesi, istihdam ve işgücüne katılımda, Türkiye ortalamasına nazaran küçülmüş; ancak işçi başına GSYİH'nin büyüme oranında hem 2013 hem de 2014'te ciddi bir büyüme sergilemiştir. Verimlilik artışına yorulabilecek bu durum, kısa vadede teknolojinin sabit olduğu olgusuyla birlikte değerlendirildiğinde, sığınmacı istihdamının resmi istatistiklere yansımamasının işçi başına GSYİH'deki artışı açıklama potansiyeli

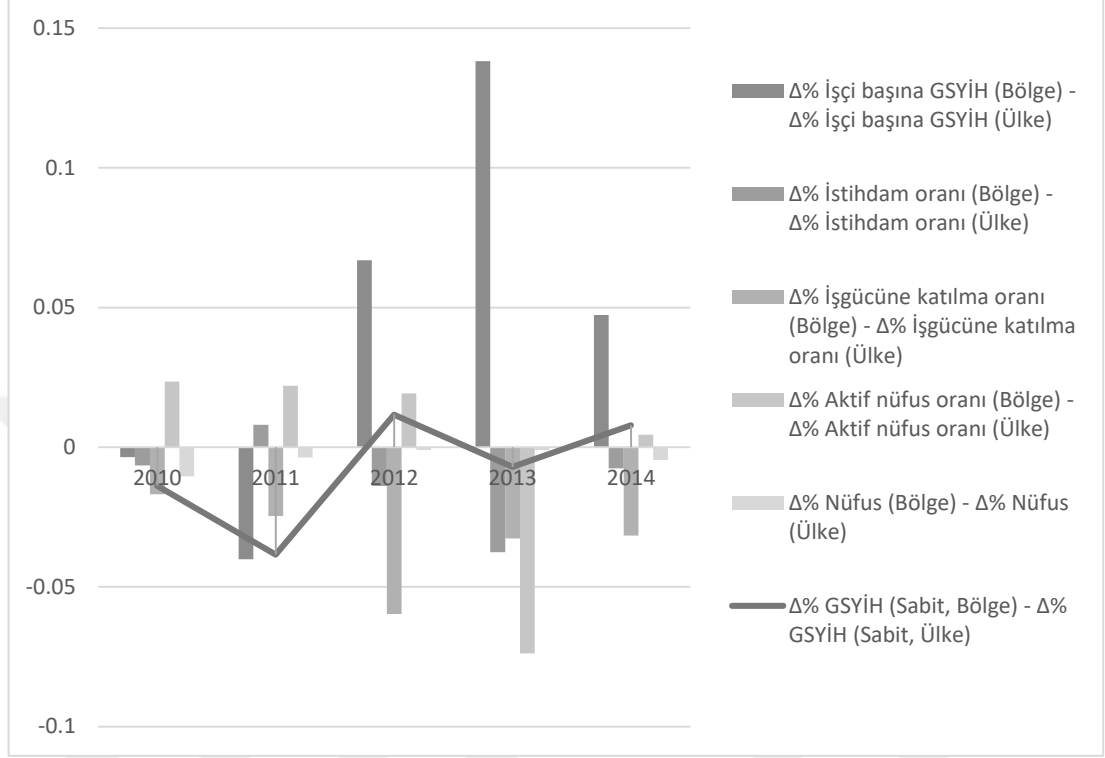
artmaktadır. Daha az şiddetli olmakla birlikte aynı etki TRC1 bölgesinde de söz konusudur.

Adana ve Mersin illerinden oluşan TR62 bölgesi, bir takım özgün koşullar barındırmaktadır. Bunlardan ilki, iki ilin mülteci yoğunluğunun 2013'te %0,43, 2014'te ise %2,73 gibi diğer bölgelere nazaran düşük bir düzeyde olmasıdır. İkincisi, savaş sonrası Mersin'e yerleşen varlıklı tüccarların ticari bağlantılarını buraya taşımaları sonucu, bu ilde ihracatın artmasıdır (ORSAM-TESEV, 2015; Özpınar, 2015). Bölgesel kıyaslama sonucuna bakıldığında bu illerin oluşturduğu TR62 bölgesinin 2012 yılındaki gerilemeden sonra, Türkiye ortalamasında büyüdüğü, TR63 ve TRC1 bölgesinin aksine bu büyümenin, yerleşiklerin istihdamıyla birlikte gerçekleştiği görülmektedir. Dolayısıyla bu bölgedeki büyüme tipolojisinin yerleşik/sığınmacı tamamlayıcılığına (Del Carpio ve Wagner, 2015) uygun olduğu söylenebilir.

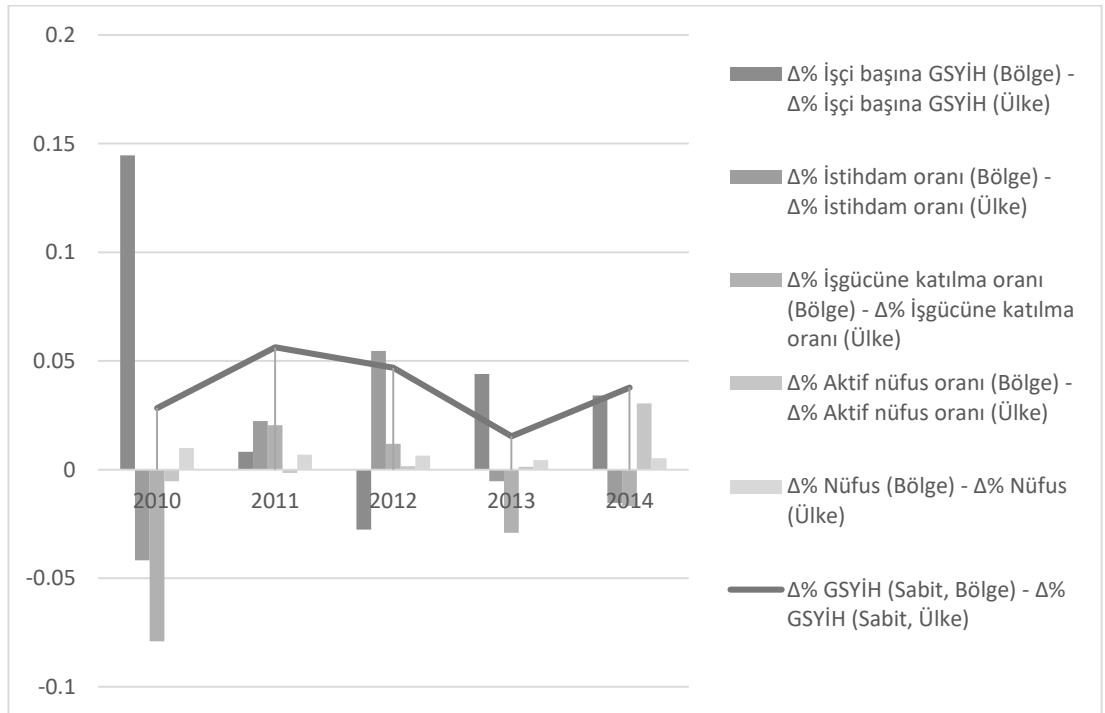
Grafik 3. 4: Adana, Mersin (TR62) bölgesinin bölgesel kıyaslama sonuçları

Grafik 3. 5: Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye (TR63) bölgesinin bölgesel kıyaslama sonuçları

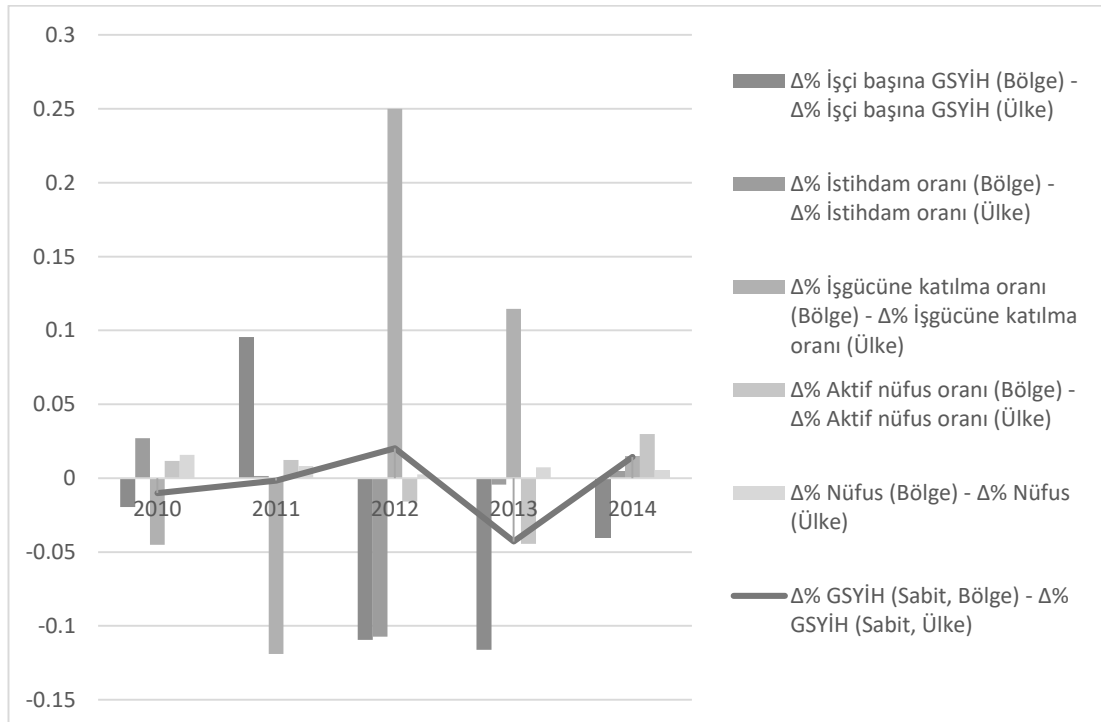

Grafik 3. 6: Gaziantep, Adıyaman, Kilis (TRC1) bölgesinin bölgesel kıyaslama sonuçları

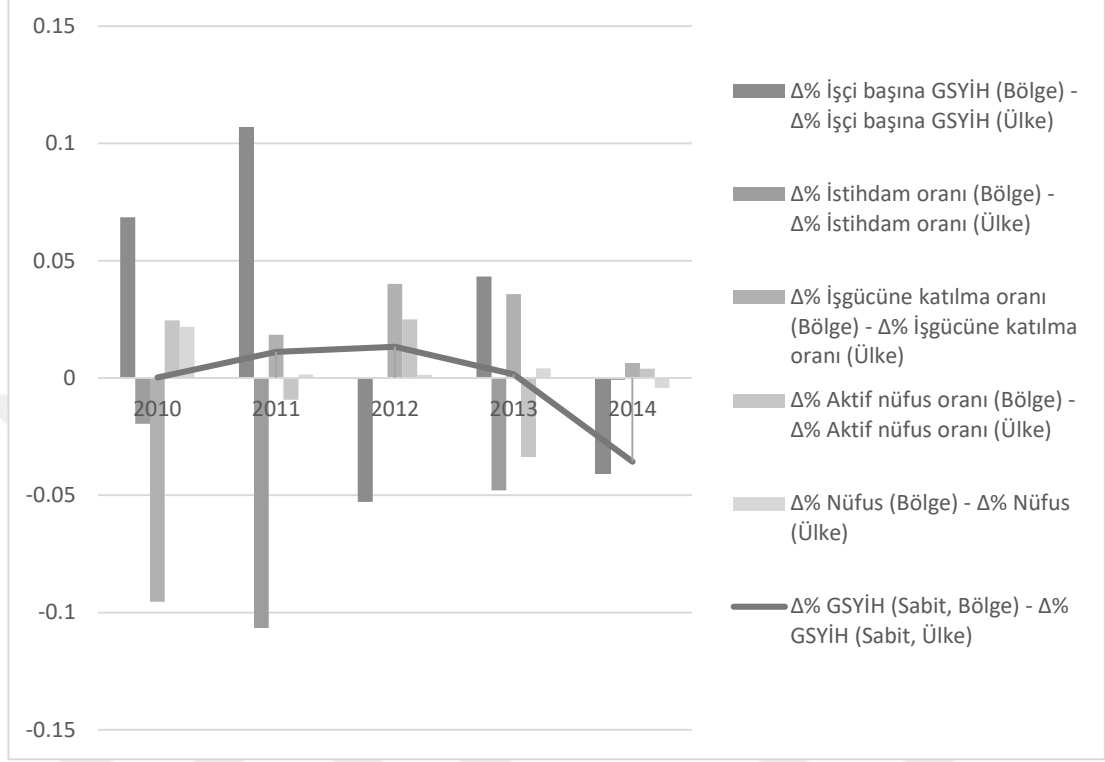

TRC2 bölgesi 2013 yılında, TRC3 bölgesi ise 2014 yılında Türkiye ortalamasının altında GSYİH büyümesi deneyimlemiştir. Bu durumun olası açıklayıcılarından biri, Grafik 3.3'te görüldüğü gibi TRC2 bölgesinde yer alan Şanlıurfa ve TRC3 bölgesinde yer alan Mardin illerinde Suriyelilerin ortak olduğu firma oluşumunun, diğer illere nazaran düşük olmasıdır. TRC3 bölgesinde yer alan ve 2014 yılında sığınmacı/yerleşik oranı %40'a ulaşan Şırnak'ta ise resmi istatistiklere göre Suriyeli hissedarı bulunan firma oluşumu bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra, bu illerle ilgili raporlara sığınmacıların, yatırım oranlarını artırmaktan ziyade ağırlıklı tarım ve inşaat gibi düşük vasıflı emeğin yoğun olduğu sektörlere ucuz işgücü sağlayarak ekonomiye entegre oldukları yansımıştır (ORSAM-TESEV, 2015; Lordoğlu, 2015). Öte yandan, Aksu'nun (2018) bulgularına da yansıyan, Suriyelilerin tarım alanında çalışan mevsimlik işçilerin yerini alması olgusunun, her iki bölgede Türkiye ortalamasının üzerinde büyüyen işgücüne katılım oranını açıklama potansiyeli vardır. Zira mevsimlik tarım işçileri, resmi istatistiklerde işgücüne dahil olmayan nüfus içerisinde yer almaktadır. Dolayısıyla, göç sonrası, tarım alanında çalışan birçok yerleşik iş aramaya başlayarak işgücüne dahil olması olasıdır.

Grafik 3. 7: Şanlıurfa, Diyarbakır (TRC2) bölgesinin bölgesel kıyaslama sonuçları

Grafik 3. 8: Mardin, Batman, Şırnak, Siirt (TRC3) bölgesinin bölgesel kıyaslama sonuçları

Zorunlu göçün ekonomi üzerindeki etkisinin incelendiği literatürün başlangıcı kabul edilen Card'ın (1990) çalışmasının ardından, 2011 yılına kadar, bu alanda yazılan makale sayısı yılda 1-2 düzeyinde kalmıştır. Suriye savaşının başladığı yıl olan 2011 yılından sonra ise zorunlu göçün varış noktasında yarattığı ekonomik sonuçları konu alan yıllık makale sayısı katlanarak artmıştır (Verme ve Schuettler, 2021: 8). Gerçekleştirilen çalışmalarda emek piyasası ve fiyatlar (özellikle konut ve gıda fiyatları) üzerindeki sığınmacı etkisi ilgi odağı olmuş ve büyüme üzerindeki sığınmacı etkisi dikkate alınmamıştır. Bu nedenle, bu çalışmanın mevcut literatüre en önemli katkısı GSYİH'yi merkeze alarak, ev sahibi ülkede emek, sermaye, fiyatlar ve dış ticaretin toplamı üzerindeki sığınmacı etkisine ilişkin sonuçlar sunmuş olmasıdır.

Öte yandan, zorunlu göçlerin aksine, ekonomik göçlerin büyümeye etkisi hakkında teorik (Bodvarsson ve Van den Berg, 2013; Barro ve Sala-i Martin, 2003; Dolado vd., 1994) ve ampirik (Dolado vd., 1994; Boubtane vd., 2016; Ortega ve Peri, 2009; Kangasniemi vd., 2012; Paserman, 2013) birçok çalışma mevcuttur. Bu çalışmada, farkların farkı ve bölgesel kıyaslama analizlerinden elde edilen sonuçlar,

ekonomik göçleri konu alan çalışmalardan farklı olarak sığınmacıların kısa vadede büyümeyi nasıl etkilediği hakkında fikir vermektedir. Bu nedenle, sığınmacıların beşeri sermaye düzeylerinden ziyade kayıtdışı emek piyasasına nasıl entegre oldukları ve zorunlu ihtiyaçlarının yönlendirmesiyle, toplam talebin göçten nasıl etkilendiği, çalışmanın odak noktasını oluşturmuştur. Makela (2017), Glitz (2012) ve Angrist ve Kugler'in (2003) çalışmalarıyla paralel bir biçimde Suriyelilerin Türkiye'de istihdamı olumsuz etkilediğine dair bulgulara rastlamak mümkündür. Bu etki, Calderon-Mejia ve Ibanez'in (2016) Kolombiya emek piyasası ile ilgili tespitlerine benzer şekilde düşük vasıflı ve kayıt dışı çalışanlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Sığınmacıların üretim maliyetlerini düşürmesiyle göç alan bölgelerde tüketici fiyatlarında düşüş gözlenirse de (Balkan ve Tümen, 2016), Alix-Garcia ve Saah (2010) ve Alix-Garcia vd.'nin (2012) bulgularına benzer şekilde, göçle birlikte artan talebin, gıda fiyatlarını artırdığına dair kanıtlar bulunmaktadır (Akgündüz vd. 2015a). Dolayısıyla, ekonomik göçmenlerin büyüme üzerindeki uzun vadeli etkisini konu alan literatürde öngörülen beşeri sermaye ve teknolojinin yönlendirdiği büyüme mekanizmasından farklı olarak, Suriyeli sığınmacılar kısa vadede üretim maliyetlerini düşürüp toplam talebi artırarak göç alan bölgelerde büyümeyi etkilemiştir. Ev sahibi illerde artan firma sayısı bu mekanizmanın varlığını desteklemektedir.

Suriyeli sığınmacıların kısmen de olsa beşeri sermaye kanalıyla da büyümeyi etkileme potansiyeli bulunmaktadır. Zira Suriyeli tüccarların, ticari bağlantılarını Türkiye'ye taşıması Gould'un (1994) tanımladığı, ikili ticaretin işlem maliyetini düşüren birçok özelliği beraberinde getirmiştir. Bu yolla, Rauch ve Trindade'nin (2002) Çinli göçmenler hakkındaki çalışmasında olduğu gibi, sadece Türkiye ve Suriye arasındaki ticaretin değil, Türkiye ve farklı Arap ülkeleri arasındaki ticaretin arttığına dair gözlemler mevcuttur. Göç alan bölgelerde artan ihracatın büyümeyi olumlu yönde etkileme potansiyeli, farkların farkı ve bölgesel kıyaslama sonuçları ile Bodvarsson ve Van den Berg, (2013), Barro ve Sala-i Martin (2003) ve Dolado vd. (1994) tarafından sunulan çerçevenin kesişim noktasını oluşturmaktadır.

SONUÇ

Kıtlık, savaşlar ve politik sorunlar gibi gerekçelerle zorunlu göçler günden güne artmakta, bu göçlerin kitleselliği ölçüsünde, göçmenler varış ekonomilerini etkilemektedirler. Buna paralel olarak, iktisat yazınında zorunlu göçün ekonomi üzerindeki etkileri, başta emek piyasası olmak üzere birçok açıdan artan bir ilgiyle incelenmektedir. Literatürdeki bu gelişmeye karşın, zorunlu göç ve ekonomik büyüme ilişkisi keşfedilmemiş bir alandır. Bu çalışmada, Suriye’de 2011’de başlayan iç savaş nedeniyle kitlesel bir biçimde Türkiye’ye göç eden sığınmacıların, varış noktalarında ekonomik büyüme üzerinde yarattıkları etki merkeze alınarak bu ilişkinin analiz edilmesi amaçlanmıştır.

Göçün ani ve kitlesel yapısı, sığınmacıların sınır illerinde yoğunlaşması ve sınır illeriyle benzer büyüme kalıbına sahip farklı illerin varlığı farkların farkı yönteminin uygulanabilmesi için gerekli birçok koşulu bir araya getirmiştir. Bu yöntemle gerçekleştirilen tahminler sonucunda göç alan illerin göç almayan illere göre 5.48 yüzde puan daha hızlı büyüdüğü tespit edilmiştir. Suriyeli sığınmacıların emek, sermaye, dış ticaret ve toplam talep üzerindeki etkilerine ilişkin çalışmaların sonuçlarıyla birlikte değerlendirildiğinde bu sonucu yaratabilecek birden fazla mekanizma olduğu görülmüştür. Hem yasal düzenlemelerin eksikliği hem de sığınmacıların temel ihtiyaçlarını sağlamak için çalışmak dışında alternatife sahip olmamaları, Suriyelilerin düşük ücret karşılığında, kayıt dışı çalışmak zorunda kalmalarına sebep olmuştur. Sığınmacıların çoğunlukla kayıt dışı çalışması, göç öncesinde kayıt dışı çalışan yerleşik işçilerin bir bölümünün kayıtlı çalışmaya başlamasına neden olmuştur. Ucuz işgücünün yarattığı kâr olanağı ise etki bölgesinde yatırım artıran bir unsurdur. Yerleşiklerin yatırımlarının yanı sıra, sınırlı da olsa Suriyeliler aracılığıyla da bölgeye sermaye girişi olduğuna dair kanıtlar bulunmaktadır. Suriyeli göçmenlerin Türkiye’ye taşıdığı ticari bağlantılar nedeniyle göç alan illerde ihracatın olumlu etkilendiği de çalışmalara yansımıştır. Ek olarak, kaçınılmaz bir biçimde sığınmacılar başta konut ve gıda olmak üzere, zorunlu ihtiyaçlar üzerinden varış noktalarında toplam talebi artırmışlardır.

Farkların farkı tahminine ek olarak bölgesel kıyaslama yöntemiyle göç alan İBBS Düzey 2 bölgelerinin büyüme kalıpları incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre

bu bölgelerin oluşturduğu etki bölgesinde, toplam büyümede meydana gelen artışa karşın, Düzey 2 bölgelerinin büyüme dinamiklerinde çeşitli ayrışmalar söz konusudur. Bölgeden bölgeye değişen yeni firma ve sığınmacı sayısına ek olarak, bölgelerin iktisadi yapısı bu farkın bir kısmını açıklamaktadır. Göç sonrası, TRC1 ve TR63 bölgelerinde yerleşik istihdamındaki büyüme oranı Türkiye ortalamasının altında seyrederken, yerleşik işçi başına üretimin arttığı ortaya çıkmıştır. Sığınmacı emeğinin etkisi ve göç alan bölgelerde sermaye kullanımının düştüğü bulgusu bir arada düşünüldüğünde, bu bölgede sermaye kullanımının yerini ucuz işgücünün aldığı bir büyüme kalıbı söz konusudur. TR62 bölgesinde ise yatırımlar, ihracat ve düşük sığınmacı/yerleşik oranına bağlı olarak GSYİH'deki büyümeye istihdam artışı eşlik etmiştir. Düşük sermaye girişi ile tarım ve inşaat sektöründe artan sığınmacı istihdamına ev sahipliği yapan TRC2 ve TRC3 bölgeleri ise ilki 2013, ikincisi 2014 yılında olmak üzere değerlendirilen yıllarda en düşük büyüme performansını sergileyen bölgeler olmuştur.

Farkların farkı sonucu, bölgesel kıyaslama sonucu ile birlikte değerlendirildiğinde, göç sonrası büyümenin arttığı ancak her bölgede farklı çıktılar üretmekle birlikte, büyümenin sermaye kullanımının yerini ucuz işgücünün almasıyla gerçekleştiği söylenebilir. Bu durumun kısa vadede büyümeye katkı sağlamasına karşın uzun vadede kalıcı büyümenin itici gücü olan teknik ilerlemeyi aşındırması olasıdır. İşçi başına düşük katma değer yaratan, ucuz işgücüne dayalı bu üretim tarzının kâr oranlarını artırırken özellikle en alt gelir grubunda yaşayanları daha da yoksullaştırması muhtemeldir. Zira göç sonrası işini kaybedenler ağırlıkla tekstil, inşaat ve tarım sektöründe çalışan düşük eğitim seviyesine sahip olanlar ve kadınlar olmuştur. Bu sektörde çalışanların yerini alan Suriyeliler ise oldukça düşük ücretler karşılığında çalıştıkları için iş bulabilmektedirler. Buna karşılık, sığınmacılara yönelen toplumsal öfkenin büyük bir kısmı iş kaybetme korkusuyla ilişkidir. Neticede, göç alan illerde kayıtdışı ve güvencesiz çalışmanın önlenmesine yönelik politikalar, bir yandan uzun vadeli büyümeyi desteklerken diğer yandan kaynak paylaşımına dayalı bu çatışma alanının ortadan kalkmasına destek verebilir. Göçün farklı grupların refahı üzerindeki etkisini inceleyen gelecek çalışmalar bu politikaların üretilebilmesi için elzemdir.

Farkların farkı tahmininde belirli illerin ortalaması üzerinden yorum yapılabilirken, bölgesel kıyaslama bu illerin içinde bulundukları koşullara göre göçe farklı tepkiler verebileceğini göstermiştir. Bu da analiz birimi daraldıkça göçün farklı etkilerini ortaya çıkarmanın mümkün olduğunu göstermiştir. Bu çalışmada kullanılan yöntemlerin tercih edilmesinde de rol oynayan, göçmenlere ilişkin veri sorunu ise hanehalkı, firma, il, hatta bölge bazında analiz yapmayı zorlaştırmaktadır. Göçmenlerin eğitim durumu, uzmanlık alanları, göçün ilk yıllarından uzaklaştıkça ikamet yerlerini neden seçtikleri, yaşam koşulları gibi birçok alanda veriler kısıtlıdır. Bu nedenle literatürdeki ampirik çalışmalar ağırlıklı olarak sığınmacıların artan sayısı karşısında yerleşiklerin durumundaki değişime odaklanmaktadır. Hem yerleşiklerin durumundaki değişimin daha iyi analiz edilmesi hem de iki grup arasındaki tamamlayıcılıkların saptanabilmesi, göçmenlerin ekonomiye katılımına ilişkin veri üreten gelecek çalışmalara bağlıdır.

KAYNAKÇA

- AFAD: “Türkiye’deki Suriyeli Sığınmacılar, 2013 Saha Araştırması Sonuçları,” TC Başbakanlık, Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı: Ankara, 2013.
- AFAD: “Suriyeli Misafirlerimiz Kardeş Topraklarında,” 2016, Ankara.
- Akgündüz, Yusuf Emre, Huzeyfe Torun: “Two and a Half Million Syrian Refugees, Tasks and Capital Intensity,” **Journal of Development Economics**, Vol.CXLV, 2020.
- Akgündüz, Yusuf Emre, Marcel Van den Berg, Wolter Hassink: “The Impact of Refugee Crises on Host Labor Markets: The Case of The Syrian Refugee Crisis In Turkey,” **IZA Discussion Papers**, 2015a.
- Akgündüz, Yusuf Emre, Marcel van den Berg, Wolter Hassink: “The Impact of Refugee Crises on Firm Dynamics and Internal Migration: Evidence from the Syrian Refugee Crisis in Turkey,” 2015b.
- Akgündüz, Yusuf Emre, Marcel van der Berg, Wolter Hassink: “The Impact of the Syrian Refugee Crisis On Firm Entry and Performance in Turkey,” **The World Bank Economic Review**, Vol.XXXII, No:1 2018, s. 19-40.
- Aksu, Ege, Refik Erzan, Murat Güray Kırdar: “The Impact of Mass Migration of Syrians on the Turkish Labor Market,” 2018.
- Alhawarin, Ibrahim, Ragui Assaad, Ahmed Elsayed: “Migration Shocks and Housing: Short-Run Impact of the Syrian Refugee Crisis in Jordan,” **Journal of Housing Economics**, Vol.LIII, 2021, s. 101761.
- Alix-Garcia, Jennifer, Anne Bartlett, David Saah: “Displaced Populations, Humanitarian Assistance and Hosts: A Framework For Analyzing Impacts on Semi-Urban Households,” **World Development**, Vol.XL, No:2 2012, s. 373-386.
- Alix-Garcia, Jennifer, Anne Bartlett: “Occupations Under Fire: The Labour Market in a Complex Emergency,” **Oxford Economic Papers**, Vol.LXVII, No:3 2015, s. 687-714.
- Alix-Garcia, Jennifer, David Saah: “The Effect of Refugee Inflows on Host Communities: Evidence From Tanzania,” **The World Bank Economic Review**, Vol.XXIV, No:1 2010, s. 148-170.

- Alix-Garcia, Jennifer, Sarah Walker, Anne Bartlett, Harun Onder, Apurva Sanghi: "Do Refugee Camps Help or Hurt Hosts? The case of Kakuma, Kenya," **Journal of Development Economics**, Vol.CXXX, 2018, s. 66-83.
- Altındağ, Onur, Ozan Bakış, Sandra Rozo: "Blessing or Burden? The Impact of Refugees on Businesses and the Informal Economy," 2019.
- Angrist, Joshua D, Adriana D Kugler: "Protective or Counter-Productive? Labour Market Institutions and the Effect of Immigration on EU Natives," **The Economic Journal**, Vol.CXIII, No:488, 2003.
- Atkinson, Anthony Barnes: "Income Distribution in OECD Countries," **Evidence from Luxemburg income study**, 1995.
- Bağır, Yusuf Kenan: "Impact of the Syrian Refugee Influx on Turkish Native Workers: An Ethnic Enclave Approach," **Central Bank Review**, Vol.XVIII, No:4, 2018, s. 129-147.
- Bahçekapılı, Cengiz, Buket Çetin: "The Impacts of Forced Migration on Regional Economies: The Case of Syrian Refugees in Turkey," **International Business Research**, Vol.VIII, No:9, 2015, s. 1.
- Balkan, Binnur, Elif Tok, Huzeyfe Torun, Semih Tumen: "Immigration, Housing Rents, and Residential Segregation: Evidence From Syrian Refugees in Turkey," **IZA Discussion Papers**, 2018.
- Balkan, Binnur, Semih Tumen: "Immigration and Prices: Quasi-Experimental Evidence from Syrian Refugees in Turkey," **Journal of Population Economics**, Vol.XXIX, No:3 2016, s. 657-686.
- Barro, Robert J, Xavier I Sala-i-Martin: **Economic growth**, MIT press, 2003.
- Bodvarsson, Örn B, Hendrik Van den Berg: **The economics of immigration**, Springer, 2013.
- Borjas, George J., Joan Monras: "The Labour Market Consequences of Refugee Supply Shocks," **Economic Policy**, Vol.XXXII, No:91 2017, s. 361-413.
- Borjas, George J.: "The Wage Impact of the Marielitos: A Reappraisal," **ILR Review**, Vol.LXX.70, No:5, 2017, s. 1077-1110.

- Borjas, George J.: "Immigration and Economic Growth," 2019.
- Boubtane, Ekrame, Jean-Christophe Dumont, Christophe Rault: "Immigration and Economic Growth in the OECD Countries 1986–2006," **Oxford Economic Papers**, Vol. LXVIII, No:2, 2016, s. 340-360.
- Calderón-Mejía, Valentina, Ana María Ibáñez: "Labour Market Effects of Migration-Related Supply Shocks: Evidence from Internal Refugees in Colombia," **Journal of Economic Geography**, Vol.XVI, No:3, 2016, s. 695-713.
- Card, David: "The Impact of the Mariel Boatlift on the Miami Labor Market," **ILR Review**, Vol. XLIII, No:2, 1990, s. 245-257.
- Card, David: "Immigrant Inflows, Native Outflows, and the Local Labor Market Impacts of Higher Immigration," **Journal of Labor Economics**, Vol.XIX, No:1, 2001, s. 22-64.
- Caro, Luis Pinedo: "Türk İşgücü Piyasasında Suriyeli Mülteciler," **ILO Türkiye Ofisi**, 2020.
- Carrington, William J, Pedro JF De Lima: "The Impact of 1970s Repatriates from Africa on the Portuguese Labor Market," **ILR Review**, Vol. XLIX, No:2, 1996, s. 330-347.
- Cengiz, Doruk, Hasan Tekgüç: "Is It Merely a Labor Supply Shock? Impacts of Syrian Migrants on Local Economies in Turkey," **ILR Review**, 2021.
- Ceritoglu, Evren, H. Burcu Gurcihan Yunculer, Huzeyfe Torun, Semih Tumen: "The Impact of Syrian Refugees on Natives' Labor Market Outcomes in Turkey: Evidence from a Quasi-experimental Design," **IZA Journal of Labor Policy**, Vol.VI, No:1, 2017, s. 1-28.
- Cortes, Kalena E: "Are Refugees Different From Economic Immigrants? Some Empirical Evidence on the Heterogeneity of Immigrant Groups in the United States," **Review of Economics and Statistics**, Vol. LXXXVI, No:2, 2004, s. 465-480.
- ÇSGB.: Yabancıların Çalışma İzinleri, 2020.

- Dedeoğlu, Saniye: “Tarımsal Üretimde Göçmen İşçiler: Yoksulluk Nöbetinden Yoksulların Rekabetine”, **Çalışma ve Toplum**, C.LVI, No:1 2018.
- Del Carpio, Ximena V., Mathis C Wagner: “The Impact of Syrian Refugees on the Turkish Labor Market,” **World Bank Policy Research Working Paper**, No:7402, 2015.
- Deniz, A. Çağlar, Yusuf Ekinci, A. Banu Hülür: “Suriyeli Sığınmacıların Karşılaştığı Sosyal Dışlanma Mekanizmaları,” **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, Vol.I, No:27, 2016.
- Depetris-Chauvin, Emilio, Rafael J. Santos: “The Impacts of Internal Displacement Inflows on Host Communities in Colombia,” **KNOMAD Working Paper**, 2017.
- Depetris-Chauvin, Emilio, Rafael J. Santos: “Unexpected Guests: The Impact of Internal Displacement Inflows On Rental Prices in Colombian Host Cities,” **Journal of Development Economics**, Vol.CXXXIV, 2018, s. 289-309.
- Dolado, Juan, Alessandra Gorla, Andrea Ichino: “Immigration, Human Capital and Growth in the Host Country,” **Journal of population economics**, Vol.VII, No:2 1994, s. 193-215.
- Dustmann, Christian, Francesco Fasani, Tommaso Frattini, Luigi Minale, Uta Schönberg: “On the Economics and Politics of Refugee Migration,” **Economic policy**, Vol.XXXII, No:91, 2017, s. 497-550.
- Dustmann, Christian, Uta Schönberg, Jan Stuhler: “The Impact of Immigration: Why Do Studies Reach Such Different Results?,” **Journal of Economic Perspectives**, Vol.XXX, No:4 2016, s. 31-56.
- Erdoğan, M. Murat, Metin Çorabatır: “Suriyeli Mülteci Nüfusunun Demografik Gelişimi, Türkiye’deki Eğitim, İstihdam ve Belediye Hizmetlerine Yakın Gelecekte Olası Etkileri,” **UDRA Programme Research Panel**, 2019.
- Erdoğan, M. Murat: “Türkiye’deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum,” 2014, Ankara s. 86.
- Erdoğan, M. Murat: **Suriyeliler Barometresi Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018.

- Erdoğan, M. Murat: “Türkiye’deki Suriyeli Mülteciler,” **Konrad Adenauer Stiftung, İstanbul**, 2019, s. 25.
- Erdoğan, M. Murat: **Suriyeliler Barometresi 2019 Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi**, Ankara, Orion Yayınevi, 2020.
- Erdoğan, Murat, Can Ünver: “Türk İş Dünyasının Türkiye'deki Suriyeliler Konusundaki Görüş, Beklenti ve Önerileri,” 2015, Ankara.
- ESSN: “Emergency Social Safety Net (ESSN) Monthly Report: June 2021”, 2021
- EU: General Secretariat of the Council of the EU, EU-Turkey statement, 18 March 2016, 2016 s. 1-2.
- Felbermayr, Gabriel, Volker Grossmann, Wilhelm Kohler: **“Migration, International Trade, and Capital Formation: Cause or Effect?”** Vol.I, Elsevier, 2015, s. 913-1025.
- Friedberg, Rachel M.: “The Impact of Mass Migration on the Israeli Labor Market,” **The Quarterly Journal of Economics**, Vol.CXVI, No:4, 2001, s. 1373-1408.
- GİGM “Geçici Koruma,” Çev., 2021, (Çevrimiçi) <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>
- GİGM “Geçici Koruma,” Çev., 10.04.2021, t.y., (Çevrimiçi) <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma>
- Girma, Sourafel, Zhihao Yu: “The Link Between Immigration and Trade: Evidence from the United Kingdom,” **Weltwirtschaftliches Archiv**, Vol. CXXXVIII, No:1, 2002, s. 115-130.
- Glitz, Albrecht: “The labor market impact of immigration: A quasi-experiment exploiting immigrant location rules in Germany,” **Journal of Labor Economics**, Vol.XXX, No:1, 2012, s. 175-213.
- Gould, David M.: “Immigrant Links to the Home Country: Empirical Implications for US Bilateral Trade Flows,” **The Review of Economics and Statistics**, 1994, s. 302-316.

- Hunt, Jennifer: “The impact of the 1962 repatriates from Algeria on the French labor market,” **ILR Review**, Vol. XLV, No:3, 1992, s. 556-572.
- İçduygu, Ahmet: “Syrian refugees in Turkey: The long road ahead,” **Washington, DC: Migration Policy Institute**, 2015.
- İGAM: “Suriyeli Mültecilerin Türkiye’deki İş Gücü Piyasasına Entegrasyonu: Engeller ve Fırsatlar,” 2019.
- Kangasniemi, Mari, Matilde Mas, Catherine Robinson, Lorenzo Serrano: “The Economic Impact of Migration: Productivity Analysis for Spain and the UK,” **Journal of Productivity Analysis**, Vol. XXXVIII, No:3, 2012, s. 333-343.
- Kerr, Sari Pekkala, William R Kerr: “Economic Impacts of Immigration: A survey,” 2011.
- Kirişçi, Kemal: **Syrian Refugees and Turkey's Challenges: Going Beyond hospitality**, Brookings Washington, DC, 2014.
- Kreibaum, Merle: “Their Suffering, Our Burden? How Congolese Refugees Affect the Ugandan Population,” **World Development**, Vol. LXXVIII, 2016, s. 262-287.
- Kürschner Rauck, Kathleen, Michael Kvasnicka: “The 2015 European Refugee Crisis and Residential Housing Rents in Germany,” 2018.
- Lach, Saul: “Immigration and Prices,” **Journal of Political Economy**, Vol.CXV, No:4, 2007, s. 548-587.
- Lechner, Michael: **The Estimation of Causal Effects by Difference-in-difference Methods**, Vol.IV, Now Hanover, MA, 2011.
- Lordoğlu, Kuvvet: Turkish Migration Conference 2015, Selected Proceedings, Beş Sınır Kenti ve İşgücü Piyasalarında Değişim: 2011-2014: s. 421-429.
- Lordoglu, Kuvvet, Mustafa Aslan: “Görünmeyen Göçmen Çocukların İşçiliği: Türkiye’deki Suriye’li Çocuklar”, **Çalışma ve Toplum**, C.LVII, No:2 2018.

- Mäkelä, Erik: "The Effect of Mass Influx on Labor Markets: Portuguese 1974 Evidence Revisited," **European Economic Review**, Vol.XCVIII, 2017, s. 240-263.
- Mankiw, N Gregory, David Romer, David N Weil: "A Contribution to the Empirics of Economic Growth," **The Quarterly Journal of Economics**, Vol. CVII, No:2, 1992, s. 407-437.
- Maystadt, Jean-François, Gilles Duranton: "The Development Push of Refugees: Evidence from Tanzania," **Journal of Economic Geography**, Vol.XIX, No:2, 2019, s. 299-334.
- Maystadt, Jean-François, Philip Verwimp: "Winners and Losers Among a Refugee-Hosting Population," **Economic Development and Cultural Change**, Vol.LXII, No:4, 2014, s. 769-809.
- Meyer, Breed D.: "Natural and Quasi-Experiments in Economics," **Journal of Business & Economic Statistics**, Vol.XIII, No:2, 1995, s. 151-161.
- Mutlu, Pedriye, Kıvanç Yiğit Mısırlı, Mustafa Kahveci, Ayla Ezgi Akyol, Ertan Erol, İpek Gümüşcan, Ezgi Pınar, Cemal Salman: "Suriyeli Göçmen İşçilerin İstanbul Ölçeğinde Tekstil Sektörü Emek Piyasasına Eklemlenmeleri ve Etkileri," **Çalışma ve Toplum**, C.LVI, No:1, 2018.
- Mülteciler Derneği: "Türkiyedeki Suriyeli Sayısı Aralık 2017," Çev., 10.04.2021 2021, 2017, (Çevrimiçi).
- Nathan, Max: "The Wider Economic Impacts of High-Skilled Migrants: A Survey of the Literature for Receiving Countries," **IZA Journal of Migration**, Vol.III, No:1, 2014, s. 1-20.
- OECD: *How Regions Grow: Trends and Analysis*, 2009.
- ORSAM-TESEV: "Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri," 2015, Ankara.
- Ortega, Francesc, Giovanni Peri: "The Causes and Effects of International Migrations: Evidence from OECD Countries 1980-2005," 2009.
- Ottaviano, Gianmarco IP, Giovanni Peri: "Rethinking the Effect of Immigration on Wages," **Journal of the European Economic Association**, Vol.X, No:1, 2012, s. 152-197.

- Özpınar, Esra, Seda
Başıhoş, Aycan Kulaksız: “Trade Relations with Syria After the Refugee Influx,” **Economic Policy Research Foundation of Turkey (TEPAV)**, 2015.
- Paserman, M Daniele: “Do High-Skill Immigrants Raise Productivity? evidence from Israeli Manufacturing Firms, 1990-1999,” **IZA Journal of Migration**, Vol.II, No:1, 2013, s. 1-31.
- Peri, Giovanni, Vasil
Yasenov: “The Labor Market Effects of a Refugee Wave Synthetic Control Method Meets the Mariel Boatlift,” **Journal of Human Resources**, Vol.LIV, No:2, 2019, s. 267-309.
- Peri, Giovanni: “The Effect of Immigration on Productivity: Evidence from US States,” **Review of Economics and Statistics**, Vol.XCIV, No:1, 2012, s. 348-358.
- Rauch, James E, Vitor
Trindade: “Ethnic Chinese Networks in International Trade,” **Review of Economics and Statistics**, Vol.LXXXIV, No:1, 2002, s. 116-130.
- Resmî Gazete: Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, 2013.
- Resmî Gazete: T.C. Bakanlar Kurulu, Geçici Koruma Yönetmeliği, 6458, 2014.
- Resmî Gazete: T.C. Bakanlar Kurulu, Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik, 2016.
- Ruiz, Isabel, Carlos
Vargas-Silva: “The Economics of Forced Migration,” **The Journal of Development Studies**, Vol. XLIX, No:6, 2013, s. 772-784.
- Saiz, Albert, Susan
Wachter: “Immigration and the Neighborhood,” **American Economic Journal: Economic Policy**, Vol.III, No:2, 2011, s. 169-188.
- Saiz, Albert: “Room in the Kitchen for the Melting Pot: Immigration and Rental Prices,” **Review of Economics and Statistics**, Vol. LXXXV, No:3, 2003, s. 502-521.
- Spiezia, Vincenzo,
Stephan Weiler: “Understanding Regional Growth,” **Review of Regional Studies**, Vol.XXXVII, No:3, 2007, s. 344-366.

- Taylor, J Edward, Mateusz J Filipski, Mohamad Alloush, Anubhab Gupta, Ruben Irvin Rojas Valdes, Ernesto Gonzalez-Estrada: "Economic Impact of Refugees," **Proceedings of the National Academy of Sciences**, Vol.CXIII, No:27, 2016, s. 7449-7453.
- Tumen, Semih: "The Use of Natural Experiments in Migration Research," **IZA World of Labor**, 2015.
- TÜRK-İŞ: "Açlık ve Yoksulluk Sınırı," Çev., 10.04.2021, 2016, (Çevrimiçi).
- TÜRK-İŞ: Aralık 2018 Açlık ve Yoksulluk Sınırı., 2018.
- UNHCR: "UNHCR Turkey Syrian Refugee Daily Sitrep," 2013.
- Verme, Paolo, Kirsten Schuettler: "The Impact of Forced Displacement on Host Communities: A Review of the Empirical Literature in Economics," **Journal of Development Economics**, Vol.CL, 2021.
- Villa, Juan M: "diff: Simplifying the Estimation of Difference-in-Differences Treatment Effects," **The Stata Journal**, Vol.XVI, No:1, 2016, s. 52-71.
- Wooldridge, Jeffrey M.: **Introductory Econometrics: A Modern Approach**, Cengage learning, 2015.
- YUKK: Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, 2013
- Yaghmaian, Behzad: "World Humanitarian Summit: Syrian Child Refugees in Turkey," Çev., 05.05.2021, 2016, (Çevrimiçi).
- Yalçın, Sezen: "Syrian Child Workers in Turkey," Çev., 06.05.2021, 2016, (Çevrimiçi).
- Yaman, Fatih: **Göç ve Toplum**, İstanbul, Ketebe, 2019.
- Yaman, Melda: "Suriyeli Kadın "Mültecilerin" Emek ve İstihdam Koşulları", **Toplum ve Hekim**, C.XXXIII, No:4 2018, s. 306-313.